'परिषद्' पारिषद्यदेवा आत्मरक्षा अनीकाश्च 'एकविमाने' साधारणरूप एव सामानिकाश्च। 'तथा' इति समुच्चये, लोकपालाश्चेति ॥ २७६ ॥ एतदेव व्याख्यानुमाह्—

परिसाईया सव्वे, एगविमाणे हवंति नियमाओ।
कप्पे सणकुमारे, माहिंदे बमलोगे य ॥ २७७ ॥

'परिषदादिका' पारिषद्यप्रभृतयोऽनन्तरोक्ता देवविशेषाः 'सर्वे' निरवशेषा एकविमाने भवन्ति 'नियमाओ'त्ति नियमेन, केषु देवलोकेषु? इत्याह—कल्पे सनत्कुमारे माहेन्द्रे ब्रह्मलोके चेति ॥ २७७ ॥ अत्रैवार्थे उपपत्तिमाह—

परिसाईया सव्वे, उवरिं तु हवंति कारणं किं तं?।
भन्नइ ज उवरिमया, कप्पेसु न पेम्मरागड्ढा ॥ २७८ ॥

परिषदादिका सर्वे 'उपरि तु' उपरितनदेवलोकेषु पुनरेकत्रैव भवन्तीत्यत्र कारणं किं तदेतदेवम्? 'भण्यते' उच्यते—'यद्' यस्मात्कारणात् उपरिमका देवाः 'कल्पेषु' स्वावासविमानलक्षणेषु 'न' नैव 'पेम्मरागड्ढ'त्ति प्रेमरागिणः। रागशब्देनात्र मत्सर एव विवक्षितः। नात्यन्तं सौधर्मेशानदेवा इव परस्परं रागद्वेषवन्तो वर्तन्त इत्येकविमानेऽपि वसतां तेषां तथाविधरागद्वेषाभावेन पुष्कलसमाधानलाभ एवेति ॥२७८॥ अथ लान्तकादिषु स्वपारिषद्यादिदेवानामवस्थानमाह—

तेण परं जे देवा, परिसाईया वसंति ते सव्वे।
इंदविमाणेसु चिय, ईसाईदोसरहियत्ता ॥ २७९ ॥

ततः परं ये देवाः 'परिसाईय'त्ति पारिषद्याद्याः 'वसन्ति' अवस्थितिं लभन्ते ते 'सर्वे' निरवशेषाः, क्व? इत्याह—'इंदवि-

इदं पुस्तकं भावनगरस्थ
लल्लुभाई-तनूज-गुलाबचन्द्रेण
स्वकीय "आनन्द प्रीन्टींग प्रेस"
नाम्नि मुद्रणालये मुद्रितम् ।

तच्च भावनगरीय-श्री जैन
आत्मानन्दसभाकार्याधिकारिणा
गांधी त्रिभुवनदासात्मजेन
वल्लभदासेन प्रकाशितम् ।

॥ न्यायांभोनिधि—श्रीमद्विजयानन्दसूरि ॥

जन्म १८९३ स्वर्ग १९५३

आनंद प्री-टींग प्रेस—भावनगर

ઉપોદ્ઘાત

જો કે સંસ્કૃત પ્રાકૃત આદિ શાસ્ત્રીય ભાષાના પ્રગટ થતા ગ્રંથોની પ્રસ્તાવના સંસ્કૃતમા લખવાનો બહુધા પ્રઘાત છે પરંતુ તે આદતવાળા કેટલાક દૂષણો અનુભવમા આવતા જાય છે જેમકે—

"૧ વિષયને જાણનાર પણ શાસ્ત્રીયભાષા ન જાણનાર લોકો તે તે ભાષાના ગ્રંથની હકીકત પ્રસ્તાવના દ્વારા પણ મેળવી શકતા નથી

૨ બહુધા સંસ્કૃત ભાષામા લખાતી પ્રસ્તાવનાઓ શબ્દાડંબરવાળી હોઈ વસ્તુજ્ઞાનમાં ઓછીજ મદદ કરે છે ખાસ કરી જૈન સમાજના સાહિત્યમા આ દોષ જણાયા સિવાય રહેતો નથી એ વાત સત્યપ્રેમીને તો દીવા જેવી છે

૩ અમે તેવા મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયોના શાસ્ત્રીય ગ્રંથો તરફ લોકોને આકર્ષિત કરવાનું સાધન તેઓ સમક્ષ માતૃભાષામા તે તે ગ્રંથોની માહિતી આપવી તેજ છે

૪ આ સાહિત્ય-પ્રકાશનના પૂર જમાનામા સાધારણ નિયમ પ્રસ્તાવના દ્વારા ગ્રંથની માહિતી મેળવવાનો થઈ પડયો છે તેથે જ્યારે પ્રચલિત ભાષામા લખાએલ પ્રસ્તાવનાદિ સંસ્કૃત ભાષાના ઓછામા ઓછા અભ્યાસી કે સર્વથા અનભ્યાસી સુધાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવામા સહાયક થાય એ દેખિતુ છે

૫ પ્રસ્તુત ગ્રંથ જેવા પ્રાકરણિક ગ્રંથોના અભ્યાસી મોટે ભાગે સાધુ સાધ્વી અગર જૈન માત્ર હોય છે તેઓમા પણ શાસ્ત્રીય ભાષાનુ ઉંડુ જ્ઞાન બહુજ થોડાને હોય છે આથી પરિસ્થિતિમા ઉપયોગી ગ્રંથો માત્ર બહારના ભારરૂપજ બને છે એટલે પ્રચ

લિત ભાષામાં લખાએલ પ્રસ્તાવના આદિ હોય તો એકવાર પુસ્તક હાથમાં આવ્યા પછી બીલકુલ ઉપેક્ષાતો નજ થઇ શકે અને પરિણામે મૂળ ગ્રંથ તરફ રૂચિ આકર્ષાય." ઇત્યાદિ કારણ ઉપર વિચાર કરી અત્યાર સુધીની અમારી ચાલુ પદ્ધતિ બદલી માતૃભાષામાંજ પ્રસ્તાવના કે વિષયાનુક્રમણિકા આપવાનો અમે વિચાર કર્યો છે.

મૂલગ્રન્થ—પ્રસ્તુત પુસ્તક દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રક નામનું પ્રકરણ છે. જે આર્યા-પદ્યમય છે. તેની કુલ ગાથાઓ ૨૭૮ છે. ભાષા પ્રાકૃત અને સરલ હોઇ સુબોધ છે. વિષય એનો દેવ અને નરકનાં મુખ્ય સ્થાનો જે કે અનુક્રમે વિમાન અને નરકાવાસના નામથી ઓળખાય છે તે છે. માત્ર મુખ્ય સ્થાનોનું જ નહીં પણ દેવ અને નારકી સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા અનેક વિષયો આ ગ્રંથમાં ચર્ચેલા છે. જે વિષયો બહુધા બીજા કોઇ પણ ગ્રંથમાં અદ્યાપિ જોવામાં આવ્યા નથી. વિષયની માહિતી માટે વાચકે વિષયાનુક્રમ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવવી. વિષયની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ તદ્દન અપૂર્વ છે. કારણ આ પ્રકરણમાં ચર્ચાએલ વિષય બહુધા અંગ કે ઉપાંગમાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. એટલું જ નહીં પણ શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કૃત સંગ્રહણીની ટીકામાં શ્રીમાન્ મલયગિરિસૂરિએ અને શ્રીચન્દ્રીય સંગ્રહણીની ટીકામાં મલધારગચ્છીય શ્રીદેવભદ્રસૂરિએ પ્રસ્તુત પ્રકરણની અનેક ગાથાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે વિષયપુષ્ટિઅર્થે ઉધ્ધૃત કરેલી છે. આ ગ્રંથ બે વિભાગમાં વિભક્ત થએલો છે તેમાં આદિથી ૧૨૭ ગાથામાં નરકેન્દ્ર અને ૧૨૮ થી ૨૭૮ સુધીમાં દેવેંદ્રક છે.

આધાર—પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વર્ણવેલ વિષય અંગ-ઉપાંગમાં બહુધા ઉપલબ્ધ નથી એ સાંભળતાં જ પ્રશ્ન થાય છે કે ત્યારે આ ગ્રંથ શાના આધારે રચાયો ? તેનો ઉત્તર ટીકાકાર પોતે જ આપે

છે તે ટકે છે કે-વિમાનપ્રજ્ઞપ્તિ—નરકવિભક્તિ આદિ પ્રકીર્ણ-કના ઉદ્ધાર રૂપે પ્રસ્તુત ગ્રંથની [1]રચના થઈ છે જે ઉક્ત મહાન્ ગ્રંથોમાં પ્રવેશ કરવા માટે ઉપયોગી છે આ સ્થલે પ્રશ્ન થાય છે કે તે આધારભૂત વિમાનપ્રજ્ઞપ્તિ અને નરકવિભક્તિ એ બે પ્રકી-ર્ણકો ક્યા ? તે ઉપલબ્ધ છે અગર ક્યાંએ તેનો ઉલ્લેખ મળે છે ? આનો ઉત્તર એ છે કે—એ બે પ્રકીર્ણકોનુ નામ પ્રસ્તુત પ્રક-રણની ટીકા સિવાય અન્યત્ર જોવામા આવ્યુ નથી શ્રીમાન્ મલ-યગિરિસૂરિએ અને શ્રીદેવભદ્રસૂરિ સુધા પોતે પોતાની સગ્રહ-ણીની ટીકામા દેવેન્દ્રનરકેંદ્ર પ્રકરણ જોવાની જ ભલામણ કરે છે ક્યાંએ ઉક્ત બે પ્રકીર્ણકોનો ઉલ્લેખ કરતા નથી પ્રસ્તુત પ્રકરણના ટીકાકારે એના આધાર તરીકે ઉક્ત બે પ્રકીર્ણક આદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે બાબતમા તેમને કોઈ પ્રમાણ મળેલુ હોવુ જોઈએ ગમે તેમ હોય પણ અત્યારે તે પ્રકીર્ણકો ઉપલબ્ધ નથી નદીસૂત્ર અને પાક્ષિકસૂત્રમા ચોરાશી ૮૪ આ-ગમોના નામો છે જેમા ક્ષુલ્લિકા વિમાનપ્રવિભક્તિ અને મહતી વિમાનપ્રવિભક્તિ એ બે નામો [2]મળે છે સભવ છે કે પ્રસ્તુત

---

१ "—बहुश्रुतैरपि विमानप्रज्ञप्ति—नरकविभक्तिप्रभृतिप्रकी-र्णकश्रुतावगाहनमगदात्त' करणाजघळोकवीदुगीमताजवास्तद्बु-त्रिपूर्वैव तदुद्धारभूतं देवेन्द्रनरकेन्द्रकाख्यं प्रकरणं—"

इति देवेन्द्रनरकेन्द्रप्रकरणवृत्ति पृष्ठ-१ । पृष्ठ ६२ ।

२ " छव्विहमावस्सयं पणत्तं, तंजहा—सामाइयं १ चउ-वीसत्थओ २ वदणयं ३ पडिक्कमणं ४ काउस्सग्गो ५, पच्चक्खाणं ६ ।

उक्कालिअं अणेगविहं तंजहा—दसवेयालियं १ कप्पियाकप्पियं २ चुल्लकप्पियं ३ महाकप्पसुयं ४ ओवाइयं ५, रायप्पसेणइयं ६ जीवा-भिगमो ७ पन्नवणा ८ महापण्णवणा ९ नंदी १० अणुओगदाराइं

પ્રકરણના આધારભૂત ઉક્ત બે પ્રકીર્ણકો પૈકી વિમાન પ્રવિભક્તિ નંદી અને પાક્ષિકસૂત્રમાં ઉલ્લિખિત તે બે પ્રવિભક્તિઓમાંથી એકાદ હોય, પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ બે સૂત્રોમાં ઉલ્લિખિત આગમનામાવલીમાં નરકવિભક્તિ નામ મળી આવતું નથી.

---

११ देविंदत्थओ १२ तंदुलवेयालियं १३ चंदाविज्झयं १४ पमायप्पमायं १५ पोरिसीमंडलं १६ मंडलप्पवेसो १७ गणिविज्जा १८ विज्जाचारणविणिच्छओ १९ झाणविभत्ती २० मरणविभत्ती २१ आयविसोही २२ संलेहणासुयं २३ वीयरागसुयं २४ विहारकप्पो २५ चरणविही २६ आउरपच्चक्खाणं २७ महापच्चक्खाणं २८... ।

कालियं भगवंतं तंजहा—उत्तरज्झयणाई १ दसाओ २ कप्पो ३ ववहारो ४ इसिभासिआई ५ निसीहं ६ महानिसीहं ७ जंबुद्दीवपन्नत्ती ८ सूरपन्नत्ती ९ चंदपन्नत्ती १० दीवसागरपन्नत्ती ११ खुड्डियाविमाणपविभत्ती १२ महल्लियाविमाणपविभत्ती १३ अंगचूलियाए १४ वग्गचूलियाए १५ वियाहचूलियाए १६ अरुणोववाए १७ वरुणोववाए १८ गरुलोववाए १९ धरणोववाए २० वेसमणोववाए २१ वेलंधरोववाए २२ देविंदोववाए २३ उट्ठाणसुए २४ समुट्ठाणसुए २५ नागपरियावणियाणं २६ निरयावलियाणं २७ कप्पियाणं २८ कप्पवडिंसियाणं २९ पुप्फियाणं ३० पुप्फचूलियाणं ३१ वण्हिआणं ३२ वण्हिदसाणं ३३ आसीविसभावणाणं ३४ दिट्ठीविसभावणाणं ३५ चारणसुमिणभावणाणं ३६ महासुमिणभावणाणं ३७ तेयगनिसग्गाणं ३८.. ।

दुवालसंगं गणिपिडगं भगवंतं तंजहा—आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ वियाहपन्नत्ती ५ नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाइयदसाओ ९ पण्हावागरणं १० विवागसुयं ११ दिट्ठीवाओ १२ ॥ ”

इति मुद्रितसटीकपाक्षिकसूत्रे ।

કર્તા—પ્રસ્તુત પ્રકરણના કર્તા કોણ હતા ? તે સંબંધમા કોઈ પણ સ્થળે પ્રમાણ મળી આવતુ નથી આ પ્રકરણના ટીકાકાર મુખ્ય આને ચિરંતન આચાર્યની કૃતિ તરીકે ઓળખાવે છે ચિરંતનાચાર્ય ગમે તે હોય પણ તે બહુ પ્રાચીન હોવા જોઈએ. અને તેઓ પૂર્વધર યા તો વિશિષ્ટ આગમજ્ઞ હોવા જોઈએ

ટીકા અને ટીકાકાર—પ્રસ્તુત પ્રકરણ ઉપર બે ટીકાઓ લખાયાની સાબિતી મળી આવે છે જેમાની એક ટીકા શ્રીમાન્ મલયગિરિસૂરિએ કરેલી જે અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી તેનો ઉલ્લેખ સ્વયં શ્રી મલયગિરિ મહારાજે શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણવિરચિત સંગ્રહણીની ટીકામા કરેલો છે[1] બીજી ટીકા મૂળમાત્ર સાથે જ મુદ્રિત કરવામા આવી છે, જે અતિ વિસ્તૃત કે અતિસંક્ષિપ્ત નથી જો કે ગાથાઓની વ્યાખ્યા બહુધા છાયા રૂપે જણાય છે પણ તે સકારણ છે પ્રસ્તુત પ્રકરણમા અનેક વિષયો કોઈ એક વિષય ઉપર જ્યારે ઘણી ગાથાઓ હોય ત્યારે તે દરેક ગાથાનુ સંક્ષિપ્ત અર્થ કથન કરી વિષય સમાપ્ત થતા તેનો સઘળો ભાવાર્થ એક સાથે કહી દેવાની પ્રાચીન અને પુનરુક્તિ વિનાની પદ્ધતિ સ્વીકારાએલી છે ટીકાની ભાષા અને પદ્ધતિ સુંદર છે આ ટીકાના કર્તા શ્રીમાન્ મુનિચન્દ્રસૂરિ છે જેમની ઓળખાણ નીચે પ્રમાણે છે

(ક) ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામિથી ૬૨૦ વર્ષ પછી ૧૬ મી પાટે એટલે વિક્રમની બીજી સદીમા દશપૂર્વધર શ્રી વજ્ર

---

१ " वृत्तावीर्णा च मतिपूर्णिमिह परिचार्य जैनेन्द्रशासनचन्द्रे प्रपञ्चितमिति नेह भूयः प्रपञ्च्यते, ग्रन्थगौरवभयात् । "

इति मुद्रितसंग्रहणीटीका २६३ तमगाथावृत्तौ पृष्ठ-१०६ ॥

સ્વામિના પ્રશિષ્ય શ્રી ચંદ્રસૂરિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થએલ ચંદ્રકુલમાં[1] અનુક્રમે ૩૪ મી પાટે શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ થયા. તેમના હાથે વિક્રમની દશમી સદીમાં વડગચ્છ (વૃહદ્ગચ્છ) ની સ્થાપના[2] થઇ. આ ગચ્છમાં પ્રસ્તુત પ્રકરણની ટીકાના પ્રણેતા શ્રીમાન્ મુનિચંદ્રસૂરિ થયા. જેમની જાતિ જન્મભૂમિ ઉમરનું પ્રમાણ આદિ અનેક બાબતમાં કાંઇ માહિતી મળતી નથી. પણ તેમનો સ્વર્ગવાસ વિક્રમ સંવત્ ૧૧૭૮માં થયાનું નિશ્ચિત પ્રમાણ [3]મળે છે. તેમની વિદ્વત્તા

---

१ "श्रीवज्रसेना१५त्र ततो बभूव कुलानि चत्वारि सुविस्तृतानि ।
नागेन्द्रचान्द्रे अथ नैर्वृतं च वैद्याधरं वादिजसूरिनाम्ना ॥२४॥
विचित्रशाखाकुलगच्छमूलं नैके बभूवुर्गुरवश्च तेषु ।
प्रणम्य तान् चन्द्रकुलेऽथ सूरीन्
स्तवीमि कांश्चित्क्रमतो गणेन्द्रान् ॥ २५ ॥
नखर्तुवर्षेऽथ ६२० जिनाद्दिवं स श्रीवज्रसेनोऽधिगतः श्रियेऽस्तु ।
श्रीचन्द्रसूरिश्च १६ पदे तदीयेऽभवद्गुरुश्चन्द्रकुलस्य मूलम् ॥२६॥ "
इति मुद्रितगुर्वाल्यां पृष्ठ-३।

२ "उद्द्योतनः सूरि ३४ रभवद्दीनविद्यानदीविश्रमसिन्धुनाथः ॥५१॥
चतुर्नवत्याभ्यधिकैः शरच्छतैः श्रीविक्रमार्कान्नवभिः स सूरिराट् ।
पूर्वावनीतो विहरन्नथाऽऽगमद्यात्राकृते तस्य गिरेरुपत्यकाम् ॥५३॥
टेलीखेटकसीमसंस्थितवटस्याधः पृथोस्तत्र सः
प्राप्तः श्रेष्ठतमं मुहूर्तमतुलं ज्ञात्वा तदाऽतिष्ठिपत् ।
सूरीन् सौवकुलोदयाय भगवानष्टौ जगुस्त्वेककं
केचिद् वृद्धगणोऽभवद्वटगणाभिख्यस्तदादि ९९४ त्ववम् ॥५४॥'
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ-५ ।

३ "अष्टहयेशमिते११७८ऽब्दे विक्रमकालाद्दिवं गतो भगवान् ।
श्रीमुनिचन्द्रमुनीन्द्रो ददातु भद्राणि संघाय ॥७२॥ "
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ-७ ।

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतत्रिविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीस्थानास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

પટ્ટધર થયા હતા. તેઓના અનેક શિષ્યો [1]હતા પણ તે બધામાં વધારે પ્રસિદ્ધ વાદિ દેવસૂરિ થયા જેઓએ બાળકાળમાં પણ ગુણચંદ્ર નામના વિદ્વાનનો મદ ઉતાર્યો હતો. આ વાદી દેવસૂરિ તે છે કે જેઓએ ચોરાસી હજાર શ્લોક પ્રમાણ [2]સ્યાદ્વાદરત્નાકર નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. વાદી દેવસૂરિ માત્ર ગ્રંથના જ લેખક ન હતા. તેઓશ્રી વાદમાં પણ પ્રવીણ હતા તેથી જ તેઓએ સિદ્ધરાજજયસિંહની [3]રાજસભામાં ચોરાસી વાદિઓને જીતનાર દિગંબરાચાર્ય શ્રી કુમુદચંદ્રને વિવાદમાં પરાજિત કરેલ " એટલું જ નહીં પણ તેઓએ આખા જીવનમાં [4]ચોરાસી

---

१ " तस्मादभूदजितदेवगुरु ४२ र्गरीयान्
प्राप्यन्तपःश्रुतनिधिर्जलधिर्गुणानाम् ।
श्रीदेवसूरिरपरश्च जगत्प्रसिद्धो
वादीश्वरोऽस्तगुणचन्द्रमदोऽपि बाल्ये ॥ ७३ ॥
" वेदमुनीशमितेऽब्दे ११७४ देवगुरुर्जगदनुत्तरोऽभ्युदितः ।
श्रीमुनिचन्द्रगुरोरिति शिष्या बहवोऽभवन् विदिताः ॥७६॥ "

२ " स्याद्वादरत्नाकरतर्कवेधा मुदं न केषां नहि देवसूरिः । "
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ ७-८ ।
" ८४ हजार स्याद्वादरत्नाकर ग्रन्थ हुंतो "
इति महोपाध्यायश्रीयशोविजयगोपत्रे ।

३ " येनार्हतश्चतुरशीतिसुवादिलीला-
लब्धोल्लसज्जयरमामदकेलिशाली ।
वादाहवे कुमुदचन्द्रदिगम्बरेन्द्रः
श्रीसिद्धभूमिपतिसंसदि पत्तनेऽस्मिन् ॥७४॥ "
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ ८ ।

४ " विक्रमार्कात् वेदसमरुद्र ११७४ प्रमितवत्सरे ।
सूरिसूरिगुणैराढ्या अभूवन् देवसूरयः ॥ १ ॥

પ્રસિદ્ધ વાદીઓમાં વિજયશ્રી મેળવી હતી. આચાર્ય શ્રી હેમ-ચંદ્ર પણ વાદી દેવસૂરિનું જ શરણું સેવેલું. વાદી દેવસૂરિ જેવા અસાધારણ વિદ્વાન્ શિષ્યના ગુરૂ હોઈ શ્રીમાન્ મુનિચન્દ્રસૂરિ ¹તર્ક-વિદ્યા આદિ ગુણોમાં તેમજ વાદલબ્ધિમાં સવિશેષ યોગ્ય હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેઓથી ફક્ત એક સૌવીરનું જ પાણી પીતા તેથી તેઓનું સૌવીરપાયી એવું ²બિરૂદ હતું એટલું જ નહીં

चतुरशीतिमितान् यो जिगाय प्रवादिनः ।
वादी कुमुदचन्द्रोऽपि जितो येन सोऽपि लीलया ॥२॥ ते वादी—
चउ अट्ठ ८ नव गुरु १७ भगव अट्ठारस १८ जितय ।
सिव माल ५१ दह मट्ठ ६१ सत्त गयणग ६८ विजितय ।
जिणदिगम्बर सत्त ७५ च्यारि जतिय ७९ गुरु ओहम ८१ ।
इक धीवर ८२ दुव मिल्ल ८३ भूमिपाडिज दुव ओहम ८४ ।"
ता कुमुदचंद दुय जित्त सवि अणहिलपुरि जय आविओ ।
वडगच्छ तिलय पहु देवसूरि, कुमुदह मद उत्तारिओ ॥१॥"
इति मुद्रितोपदेशसप्ततौ पृष्ठ १७ ।

१ "इति सकलतार्किकचक्रचूडामणिमस्तकन्यस्तपादपद्मश्रीचक्र-वर्तिवादिचन्द्रचूडामणिसुगृहीतनामधेयश्वेताम्बराधिपश्रीमन्मु-निचन्द्रसूरिचरणसरसीरुह ।"
इति मुद्रितस्याद्वादरत्नाकरप्रथमपरिच्छेदप्रान्ते पृष्ठ १२७ ।
"षट्तर्कीपरितर्कणैकरसिको यः श्रीयशःपादीश्वरं
प्रकाशं कृतवान्प्रति नृपसमे जित्वोप्रदेश्याद्गुणैः ।
प्रत्यक्षं विदुषां प्रकाम विजयश्रीभाजनं ख्यातितं
धन्योऽसौ मुनिचन्द्रसूरिसुगुरु केषां न श्रेयाद्गुणम् ॥७०॥"
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ-७।
२ "नित्यं पपौ काञ्जिकमेकमन्यत्तत्याज भक्तं विकृतीश सम्यग् ।
जिगाय यो वादिपूगं ताऽर्थं श्लाघ्यो न केषां मुनिचन्द्रसूरिः ॥"
इति विचारामृतसमुच्चयप्रशस्तौ पृष्ठ-३०५ ।

પણ તેઓ વિશુદ્ધ ચારિત્રી અને પ્રખર તપસ્વી હતા. કારણ કે તેઓએ આજીવન સઘળી વિકૃતિઓનો ત્યાગ કરેલો વિગેરે ગુણોથી તે સમયમા તેઓ ગૌતમ તુલ્ય ગણાતા. વળી તેઓશ્રીએ પોતાના ઘણા ગુરૂ બંધવોને દીક્ષા આપી પઠન પાઠન કરાવી આચાર્યપદે સ્થાપિત કર્યા હતા.

(ग) શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિની ૨૭ કૃતિઓ તો ઉપલબ્ધ છે. એ ઉપરાંત બીજી કૃતિઓ હોવાનો ઘણો સંભવ છે. તેઓની કૃતિઓ સ્વતંત્ર અને ટીકાત્મક એમ બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે.

(૧) સ્વતંત્ર—૧ અંગુલસિત્તરી ૨ આવશ્યકસપ્તતિ ૩ વનસ્પતિસપ્તતિ ૪ ગાથાકોશ ૫ અનુશાસનાંકુશકુલક, ૬ ઉપદેશામૃતકુલક ૭ ઉપદેશામૃતકુલક બીજું ૮ ઉપદેશપંચાશિકા ૯ ધર્મોપદેશકુલક ૧૦ ધર્મોપદેશકુલક બીજું ૧૧ પ્રાભાતિકસ્તુતિ સંસ્કૃત ૧૨ મોક્ષોપદેશપંચાશિકા ૧૩ રત્નત્રયકુલક ૧૪ શોકહરઉપદેશકુલક ૧૫ સમ્યક્ત્વોત્પાદ વિધિ ૧૬ સામાન્યગુણોપદેશકુલક ૧૭ હિતોપદેશકુલક ૧૮ કાલશતક ૧૯ મંડલવિચારકુલક ૨૦ દ્વાદશવર્ગ.

(૨) ટીકાત્મક—૧ લલિતવિસ્તરાપંજિકા ૨ અનેકાન્તજ-

सौवीरपायीनि तदेकवारिपानाद् विधिज्ञो विरुदं बभार ।
जिनागमाम्भोनिधिधौतबुद्धिर्यः शुद्धचारित्रिषु लब्धरेखः ॥६६॥
संविग्नमौलिर्विकृतीः समस्तास्तत्याज देहेऽप्यममः सदा यः ।
विद्वद्विनेयालिवृतप्रभावः प्रमागुणौघैः किल गौतमाभः ॥६७॥
आनन्दसूरिप्रमुखा मुनीश्वराः
श्लाघ्या न केषामिह तस्य बन्धवः ।
ये दीक्षिताः श्रीमुनिचन्द्रसूरिणा
प्रतिष्ठिताः सूरिपदे च शिक्षिताः ॥ ७१ ॥"
इति मुद्रितगुर्वावल्यां पृष्ठ ७।

જયપતાકાપંજિકા ૩ [1]ઉપદેશપદવૃત્તિ ૪ દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રવૃત્તિ ૫ ધર્મ-બિંદુવૃત્તિ ૬ કર્મપ્રકૃતિટિપ્પન ૭ [2]સાર્ધશતકચૂર્ણિ

એમની સ્વતંત્ર કૃતિઓનો વિષય જૈનતત્ત્વ–આચાર અને ઉપદેશ વિગેરેનો ટીકાત્મક કૃતિઓમાં જૈન તર્કનો પણ સમાવેશ થાય છે કારણ કે અનેકાંતવાદજયપતાકા એ તર્કપદ્ધતિએ લખાયેલ સ્યાદ્વાદ વિષયક ગ્રંથ છે જેના ઉપર તેઓની ટીકા છે તેઓશ્રીની કૃતિઓ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બન્ને અને પદ્ય એમ ઉભય પ્રકારની છે

પ્રસ્તુત પ્રકરણની ટીકા સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં છે આ ટીકા [3]શ્રીચંદ્રેશ્વરસૂરિ આદિ વિદ્વાનો દ્વારા પાટણમાં પ્રમાણ કરાવી છે તેનું શ્લોક પરિમાણ ૨૬૦૯ જેટલું છે. અને તેની રચના સંવત્ ૧૧૬૮ માં સોઢક નામના ગૃહસ્થની વસતિમાં થઈ છે ખરેખર ઇતિહાસ કહે છે કે મધ્યમ પ્રાચીન જૈન સાહિત્ય ગુજરાત ગુર્જર સાહિત્યનું કેન્દ્ર પાટણ હતું

ઉપયોગિતા—જો કે પ્રસ્તુત ગ્રંથનો વિષય આપણે માટે પરોક્ષ છે પણ આપણું જ્ઞાન અત્યંત પરિમિત અને વિશ્વના એક રજકણ સુધ્ધાં પણ ન હોવાથી આપણે પરોક્ષ વિષયની ઉપેક્ષા ન

---

૧ સંવત્ ૧૧૭૪ માં રચાએલી છે ૨ સંવત્ ૧૧૭૦ માં રચાએલી છે,

૩ " श्रीमच्चन्द्रेश्वरसूरिप्रमुखैर्बहुश्रुतैर्विदितशास्त्रैः ।
अणहिलपाटकनगरे विशोध्य नीता प्रमाणमियम् ॥३॥
प्रत्यक्षरं निरूप्यास्य ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभां सहस्रे द्वे षट्शती च नवाधिके २६०९ ॥४॥
निष्पत्तिमागतेयं वसुरसरुद्राङ्कवत्सरे ११६८ पञ्चाम् ।
कृष्णायां तु शशिनि सौढिकश्रेष्ठिवसतौ ॥ ५ ॥
इति ... पृ-१७१ ।

કરી શકીએ. તેમ કરતાં આપણે અપૂર્ણતામાં પૂર્ણતા માનવાનો જ ડોળ કર્યો ગણાય. આ રીતે જોતાં ગમે તે વિષય હોય તેનું જ્ઞાન મેળવવું અને તે સંબંધી જુદી જુદી માન્યતાઓ જાણી લેવી તે વિશેષ જિજ્ઞાસુનું પ્રાથમિક લક્ષણ હોવું જોઈએ. સ્વર્ગ અને નરકની કલ્પના માત્ર જૈન શાસ્ત્રમાં નથી દુનીયા ઉપરના પુનર્જન્મવાદી હરેક સંપ્રદાયે સ્વર્ગ અને નરકનું સામાન્ય તત્ત્વ સ્વીકારેલું છે. તેથી તે સંબંધીની જૈન માન્યતા જોવા ઈચ્છનારને આ ગ્રંથ ખાસ ઉપયોગી છે. જૈનશાસ્ત્રના ખાસ અભ્યાસિઓને તો આ ગ્રંથમાંથી સ્વર્ગ નરકને લગતું જેટલું વર્ણન મળશે તેટલું બીજે ક્યાંઈથી મળવું કઠણ છે. જેઓ સ્વર્ગ નરકની પુરાણગત વૈદિક તથા બૌદ્ધ માહિતી ધરાવતા હોય તેઓનો પણ સરખામણી ખાતર તે વિષ-યના બધા જૈનગ્રંથો જોવાનો શ્રમ આ એકજ ગ્રંથથી બચી શકે છે. દિગંબર શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ પણ આ ગ્રંથથી ઘણું જાણી શકે છે. કારણ આ એકજ ગ્રંથના અવલોકનથી સ્વર્ગ નરક સંબંધી શ્વેતાંબરીય સકલ શાસ્ત્રનું મંતવ્ય અનાયાસે જાણી શકાય છે. જૈન શાસ્ત્રના અધ્યાપકોને તો આ ગ્રંથ ઘણીજ નવી બાબતો શિખવી શકે છે. તેથી આ ગ્રંથ કેટલો ઉપયોગી છે એ વાત હરેક વાચકને લક્ષમાં આવી શકશે. ઉપયોગીતાનો આધાર–અધિકારી ઉપર છે. જે વસ્તુ અમુક માટે બહુ ઉપયોગી હોય તે બીજા માટે ઉપયોગી ન પણ હોય તેથી કાંઈ તેની સામાન્ય ઉપ-યોગીતા બાધિત થતી નથી.

આ રીતે જોતાં સ્વર્ગ અને નરકના વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ માટે આ ગ્રંથ ખાસ ઉપયોગી જણાયાથી તેને પ્રકાશિત કરવા પ્રયાસ લીધેલો છે. સાથે સાથે એક પ્રાચીન અને અપૂર્વ ગ્રંથનો ઉદ્ધાર પણ થઈ જાય છે.

પુસ્તક પ્રાપ્તિ—પ્રસ્તુત ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં ફક્ત એકજ હસ્ત લિખિત પ્રતિનો આશ્રય લીધેલો છે કારણ કે અનેક સ્થળે શોધ કર્યાં છતાં બીજી પ્રતિ મળી શકી નહી જે પ્રતિ મળી હતી તે પૂનાના ભાંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટની છે આ પ્રતિ શ્રીયુત-જિનવિજયજી મારફતે મેળવી છે તે બદલ તે સંસ્થા અને શ્રીયુત-જિનવિજયજી એ બન્નેનો આભાર માનીએ છીએ.

અંતિમ નિવેદન—અમને જે પ્રતિ મળી છે તેના ૧૦૨ પત્ર છે ૧૩ ઇંચ લાંબી અને પાંચ ઇંચ પહોળી છે તેના દરેક પેજમાં સત્તર લાઇનો આવેલી છે આ પ્રતિ સુંદર જૈન લિપિથી લખાએલ છે આ પ્રતિમાં ત્રણ ગ્રંથો લખેલા છે તેમાં પત્ર ૧ થી ૪૩ સુધી શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે, ૪૩ થી ૬૪ સુધીમાં શ્રાદ્ધધર્મવિધિ પ્રકરણવૃત્તિ અને ૬૪ થી ૧૦૨ સુધીમાં દેવેન્દ્રનરકેન્દ્રપ્રકરણ સટીક છે આ પ્રતિની અંતિમ લાઇનનો કોઇએ નાશ કર્યો છે નહી તો પ્રતિ લખાયાનો સંવત્ અને લેખકનું નામ આદિ મળી આવવા સંભવ હતો. આ પ્રતિની સ્થિતિ અને લિપી જોતા ૪૦૦ વર્ષ પહેલાની હોવાનો સંભવ છે આ પ્રતિ ઘણીજ અશુદ્ધ હતી. તેમજ ઘણે ઠેકાણે પાઠો પરાવર્તિત થએલા અને પાઠો પડી ગએલા હતા. જેના ઉપરથી પ્રસ્તુત પુસ્તકને શુદ્ધરૂપમાં મૂકવાનું કામ અમારા માટે જો કે ઘણું કઠણ હતું તથાપિ સહયોગિ મુનિની ખાસ સહાય મળવાથી આ પુસ્તક ઘણે ભાગે શુદ્ધરૂપ થઇ ગયું છે

પુસ્તકનું સંશોધન કરતી વખતે બનતી કાળજી રાખ્યા છતા કોઇ ત્રુટિ નહી રહી હોય તેમજ અક્ષર યોજક કે દષ્ટિદોષથી કોઇ સ્થળે ભૂલ નહી રહી હોય એમ કહી શકાય નહીં તેથી વિશેષ દર્શિઓ સંશોધન કરી લેશે એમ ઇચ્છી વિરમુ છુ

લેખક—સંપાદક.

દેવેન્દ્ર-નરકેન્દ્રક પ્રકરણનો વિષયાનુક્રમ

ગાથા. વિષય.

નરકેન્દ્ર પ્રકરણ.

દેવેન્દ્ર પ્રકરણ

॥ अर्हम् ॥

न्यायाम्भोनिधिश्रीमद्विजयानन्दसूरिभ्यो नमः ।

श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिविरचितवृत्तिसमेतं

देवेन्द्र-नरकेन्द्रप्रकरणम् ।

(तत्र नरकेन्द्रप्रकरणम्)

पुण्येतरावरणमथितकर्मपाकव्यानमपश्यनपरं मतसारं यस्य ।
आयोजनमितिनलामृतवारिवाहो, वाग्विस्तरस्तनयता भवतात्स वीरः ॥१॥

देवेन्द्रनरकेन्द्राख्यग्रन्थवृत्तिमुपक्रमे ।
विविधगुरूपदेशेन, स्वपरानुग्रहीतये ॥ २ ॥

वाचनाया विशेषोऽस्मिन्, सूत्रे च क्वचिदीक्ष्यते ।
मतत्व(ग्नेद) व्याख्यानुसारेण, स व्याख्येयो विचक्षणैः ॥३॥

इह चाचार्यः कलुषकालकलापलुप्ताद्भुतभूतमतिविभवानत एव बहुबुद्धिबोध्यविमानप्रज्ञप्ति-नरकविभक्तिप्रभृतिप्रकीर्णकश्रुतावधारणप्रवणान्तःकरणानवलोक्येदयुगीनमानवास्तदनुजिघृक्षयैव तदुद्धारभूतं देवेन्द्रनरकेन्द्राख्यं प्रकरणं चिकीर्षुः साक्षादेव विघ्नोपशमकतया शिष्टसमाचार-

---

१ ग्रन्थेऽस्मिन् इत ( ) [illegible] पाठः मूलप्रतिषु [illegible] [ ] [illegible] ।

चार्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह भवनाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

वलिकामधिष्ठानि विमानानि विमानेन्द्रका इत्युच्यन्ते। एव नरकेन्द्रका अपि सीमन्तकाद्योऽप्रतिष्ठानान्ता अधोलोकगता एकोनपञ्चाशत्, तन्मूलकाश्चान्येऽप्यावलिकागता नरकावासा नरकेन्द्रका वाच्या इति। अत्र "सिद्धानभिवन्द्य" इति मङ्गलमुक्तम्, सिद्धाभिवन्दनस्य सकलाशुभकलापनिर्मूलोन्मूलनक्षमत्वेन भावमङ्गलत्वात्। "विमाननरकेन्द्रान् वक्ष्ये" इत्यनेन त्वभिधेयम्, तेषामेवात्राभिधातुमभिलषितत्वात्। सम्बन्धस्त्वभिधानाभिधेयलक्षणोऽभिधेयनिर्देशेनैवावगत इति न साक्षादुक्त। प्रयोजन पुन शास्त्रप्रणयनस्य परार्थतया प्रवृत्तत्वेन कर्तुरनन्तर सत्त्वानुग्रह, श्रोतुश्च प्रकरणार्थाधिगम, परम्पर तूभयोरपि समस्तातकपदविफलोऽपवर्ग, सकलस्यापि कुशलानुष्ठानस्य सिद्धिसौधरोह प्रत्यवन्ध्यकारणत्वादिति ॥ १ ॥ साम्प्रत "यथार्पितं ह्यो" इति न्यायाद्विमानेन्द्रकाणां प्रथममुपन्यासेऽपि गुणस्थानकानामिव हीनाधिक्रमतः प्रवर्तमानानां शास्त्रे प्रज्ञापनमिति नरकेन्द्रकानेव प्रथमत प्रज्ञापयन्नाह—

दह तियअहिया एगारिया य नव सत्त पच तिय एगो।
गारइए कमो खलु, ओसरमाणो उ रयणाई ॥ २ ॥

दश त्र्यधिका नरकेन्द्रकास्त्रयोदशेतिभाव, सैवैकाधिका दशेत्यनुवर्तते एकादशेति, यावत् नव सप्त पञ्च त्रय एको नरकेन्द्रक उपरूप, एकारान्तताऽत्र "ए होइ अयारते" इति प्राकृतलक्षणवशात्। अथ च क्रम 'सङ्ख्यापरिपाटिलक्षण 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'अपसरश्च' द्विकहान्या हीयमान एव। कीदृश ? इत्याह—'रत्नादि' पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचाराद्रत्नप्रभापृथिवीप्रभृतिक। इदमुक्त भवति—रत्नप्रभापृथिव्या त्रयोदश नरकेन्द्रका, शर्कराप्रभायामेकादश, एव यावत्तमस्तमःप्रभाया-

मेको नरकेन्द्रक इति ॥२॥ साम्प्रतं प्रतिनरकपृथिवि त्रयोदशादीनन-न्तरमेवोद्दिष्टान् क्रमेण नरकेन्द्रकान्नामग्राहमभिधित्सुर्गाथादशकमाह—

सीमंतउ त्थ पढमो, बीओ उण रोरुउ त्ति नायव्वो ।
भंतो उण त्थ तइओ, चउत्थओ होइ उब्भंतो ॥ ३ ॥
संभंतमसंभंतो, विब्भंतो चेव सत्तमो णरओ ।
अट्ठमओ तत्तो पुण, णवमो सीउ त्ति णायव्वो ॥ ४ ॥
वक्कंतमवक्कंतो, विक्कंतो चेव रोरुओ णरओ ।
पढमाए पुढवीए, तेरस नरइंदया एते ॥ ५ ॥

'सीमन्तकः' सीमन्तकनामा 'अत्र' नरकेन्द्रकेषु मध्ये 'प्रथमः' आदिभूतः । 'द्वितीयः' द्वितीयसङ्ख्यास्थानवर्ती 'पुनः' विशेषणे 'रोरुकः' रोरुकनामा ज्ञातव्यः । भ्रान्तः पुनरत्र तृतीयः । चतुर्थकः 'भवति' सम्पद्यते उद्भ्रान्त इति ॥ ३ ॥

संभ्रान्तः पञ्चमः, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, ज्ञातव्य इत्युत्तरेण योगः, एवं सर्वत्र । असंभ्रान्तः षष्ठः, विभ्रान्तश्चैव सप्तमः 'नरकः' इति पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारान्नरकेन्द्रकः । अष्टमकस्ततः, पुनर्नवमः शीत इति ज्ञातव्यः ॥ ४ ॥

वक्रान्तो दशमः, लिङ्गव्यत्ययः प्राग्वत् । अवक्रान्त एकादश, विक्रान्तो द्वादशः, चैवेति समुच्चये, रोरुकस्त्रयोदशः 'नरकः' नरकेन्द्रकः । एते च प्रथमायां पृथिव्यां 'त्रयोदश' इति सङ्ख्या 'नरकेन्द्रकाः' महानगराकाराः क्लिष्टसत्त्वावासाः, 'एते' पूर्वोक्ता भवन्तीति । एत एव किञ्चिन्नामपरावृत्त्यान्यत्रैवं दृश्यन्ते, यथा—"सीमन्तको मतः १ पूर्वो, नरको २ रोरुकस्ततः ३ । भ्रान्तो ४ द्भ्रान्तौ ५ च संभ्रान्तः ६,

स्यादसम्भ्रान्त इन्द्रकः ७ ॥१॥ विभ्रान्तश्च ८ तथा तप्तो ९, घर्मायां त्रसितस्तत १० । वक्रान्तश्च ११ अ(वक्रान्तश्चाथ)वक्रान्तो १२, विक्रान्तश्च १३ त्रयोदश ॥ २ ॥" ॥५॥ अथ शर्कराप्रभायाम्—

थणिए थणए य तहा, मणए वणए य होइ नायव्वे ।
घट्टे तह सघट्टे, जिब्भे अवजिब्भए चेव ॥ ६ ॥
लोले लोलावत्ते, तहेव थणलोलुए य बोधव्वे ।
बीयाए पुढवीए, एक्कारस इंदया एते ॥ ७ ॥

स्तनितः १ स्तनकश्च २ तथा मनकः ३ वनकश्च ४ भवति ज्ञातव्यः । घट्टः ५ तथैव सङ्घट्टः ६ जिह्वः ७ अपजिह्वकः ८ चैवेति ॥६॥ लोलः ९ लोलावर्तः १० तथैव स्तनलोलुपश्च ११ बोद्धव्यः । द्वितीयायां शर्कराप्रभायां पृथिव्यामेकादश 'इन्द्रकाः' नरकेन्द्रका मता इति । ग्रन्थेऽप्यन्यत्र किञ्चिन्नामभेदेनेत्थमवलोक्यन्ते, यथा—"नरकः १ स्तनकश्चैव २, मनको ३ वनकस्तथा ४ । घाट ५ सघाटनामानौ ६, जिह्वाख्यो ७ जिह्विकाभिध ८ ॥ १ ॥ लोलश्च ९ लोलुपश्चापि १०, तथान्यः स्तनलोलुपः ११ । शर्करायामिन्द्रका ह्येते, जिनैरेकादशोदिताः ॥ २ ॥" इति ॥ ७ ॥ अथ वालुकाप्रभायाम्—

तत्तो तविओ तवणो, य तावणो पंचमो निदाहो य ।
छट्ठो उण पज्जलिओ, उज्जलिओ सत्तमो नरओ ॥८॥
संजलिओ अट्ठमओ, संपज्जलिओ य नवमओ नरओ ।
तइयाए पुढवीए, एते नव होंति नरइंदा ॥ ९ ॥

तप्तः प्रथमः १ तपितो द्वितीयः २ तपनस्तृतीयः ३, च मधु-

ज्ञये, तापनश्चतुर्थः ४ पञ्चमो निदाघश्च ५ षष्ठः पुनः प्रज्वलितः ६ उज्ज्वलितः सप्तमः ७ ' नरकः ' इति नरकेन्द्रकः ॥ ८ ॥

संज्वलितोऽष्टमकः ८ संप्रज्वलितश्च नवमको नरकः ९। तृतीयायां वालुकाप्रभायां पृथिव्यामेते नव भवन्ति नरकेन्द्रकाः। अन्यत्राप्यभ्यधायि—"तप्तश्च तपितश्चान्यस्तपनस्तापनः परः। पञ्चमश्च निदाघाख्यः, षष्ठः प्रज्वलितो मतः ॥ १ ॥ तथैवोज्ज्वलितो ज्ञेयस्ततः संज्वलितोऽष्टमः। संप्रज्वलित इत्यन्त्यस्तृतीयायां नवेन्द्रकाः ॥ २ ॥" इति ॥ ९ ॥ अधुना पङ्कप्रभायाम्—

आरे तारे मारे, वच्चे तमए य होंति णायव्वे।
खाडखडे य खडखडे, इंदयणरया चउत्थीए ॥ १० ॥

आरः १ तारः २ मारः ३ वर्चः ४ तमकश्च ५ भवति ज्ञातव्यः, खाडखडश्च ६ खडखडः ७ 'इन्द्रकनरकाः' नरकेन्द्रकाश्चतुर्थ्यां नरकपृथिव्याम्। एतदेवान्यत्र किञ्चिद्विशेषेण प्रत्यपादि, तद्यथा—"आरस्तारश्च मारश्च, वर्चस्कस्तमकस्तथा। खण्डः खडखडः सप्त, स्युश्चतुर्थ्यामितीन्द्रकाः ॥ १ ॥" इति ॥ १० ॥ धूमप्रभायां पुनः—

खाए तमए य तहा, झसे य अंधे य तह य तिमिसे य।
एते पंचमपुढवीएँ पंच णरइंदया होंति ॥ ११ ॥

खादः १ तमकश्च २ तथा झपश्च ३ अन्धकश्च ४ तथा च तमिस्रः ५ 'चः' पूरणे। एते पञ्चमपृथिव्यां पञ्च नरकेन्द्रका भवन्ति। एतदेव सविशेषमन्यत्राप्यवाचि—" तमो भ्रमो झषोऽन्धश्च, तमिस्रश्चेत्यमी स्मृताः। इन्द्रका नगराकाराः, पञ्चम्यां पञ्चसंमिताः ॥१॥ " इति ॥ ११ ॥ तमःप्रभामहातमःप्रभयोस्तु—

हिमवद्दललल्लक्के, तिन्नि य खरउटवा उ छट्ठीए ।
एक्को य सत्तमाए, बोधव्वो अप्पइट्ठाणो ॥ १२ ॥

हिम १ वार्दल २ लल्लका ३, एकार प्राकृतत्वेन । एते त्रयो नरकेन्द्रकास्तु षष्ठ्याम् । एकश्च सप्तम्यां बोद्धव्योऽप्रतिष्ठानो नरकेन्द्रक इति । अन्यत्राप्युक्तम्—"हिम १ वार्दल २ लल्लकास्त्रय ३ षष्ठ्या मघोन्द्रका । सप्तम्यामप्रतिष्ठानमेकमेवेन्द्रकं विदु ॥ १ ॥" इति ॥ १२ ॥ इत्थं प्रतिपृथिवि इन्द्रकाणां सर्वेषां सीमन्तकाद्याख्यानां संख्या नामानि चाभिधाय साम्प्रतं सर्वेषामप्यमीषां पश्चानुपूर्वीक्रमं चाभिधित्सुराह—

एव पुव्वाणुपुव्वीए इंदया होंति अउणपन्नास ।
पच्छाणुपुव्विए तहा, एगाइ दुउत्तरा निरया ॥१३॥

'एव' त्रयोदशभ्यो द्वाभ्यां द्वाभ्यां हीनतया यावदन्ते एक इत्यनेन क्रमेण 'पूर्वानुपूर्व्या' रत्नप्रभाप्रभृतिलक्षणया 'इन्द्रका' सीमन्तकनरकेन्द्रकादयोऽप्रतिष्ठानावसाना 'भवन्ति' वर्तन्ते कियन्त ? इत्याह—'एकोनपञ्चाशत्' एकेन हीना पञ्चाशदिति । 'पश्चानुपूर्व्या पुन' तमस्तमःप्रभापृथिवीप्रभृतिलक्षणया 'एकादय' एकप्रभृतय, कीदृशा ? इत्याह—'द्व्युत्तरा' द्वौ द्व्युत्तरौ-वृद्धौ येषु ते तथा, 'निरया' निर्गत-अपोढं अय -इष्टफलं कर्म येभ्यस्ते तथा नरकेन्द्रका इति भाव । तद्यथा—एकस्तमस्तमःप्रभायाम्, त्रयस्तमःप्रभायाम्, पञ्च धूमप्रभायाम्, एवं द्व्युत्तरवृद्ध्या यावत्त्रयोदश रत्नप्रभायाम्, एवमप्येकोनपञ्चाशत् । अत्र च सीमन्तकादिनरकेन्द्रकसत्कपार्श्व श्रेणिस्थपङ्क्तिनरकावासरूपा प्रस्तटा अप्येवमामान एतत्सङ्ख्याश्च मन्तव्या इति ॥ १३ ॥ इत्थमिन्द्रकप्ररूपणां प्रतिपाद्य क्रमेण दिक्षु

विदिक्षु चावलिकाप्रमाणं प्रमाणतो गणनाप्रमाणतश्च प्रतिपादयन् गाथा-द्वयमाह—

एगूणपन्ननिरया, सेढी सीमंतगस्स पुव्वेण ।
उत्तरओ अवरेण य, दाहिणओ चेव बोधव्वा ॥ १४ ॥

एकोनपञ्चाशन्निरया 'श्रेणिः' पङ्क्तिः 'सीमन्तकस्य' इति विभक्तिव्यत्ययात् सीमन्तकात् नारकावासात् 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि 'अपरेण च' अपरस्यां दिशि 'दक्षिणतश्चैव' दक्षिणस्यां च दिशि 'बोद्धव्याः' एकोनपञ्चाशन्निरया प्रत्येकं श्रेणिर्ज्ञातव्या इति ॥ १४ ॥

अडयालीसं निरया, सेढी सीमंतगस्स बोधव्वा ।
पुव्वुत्तरेण निरया, एवं सेसासु विदिसासु ॥ १५ ॥

अष्टचत्वारिंशत् 'निरयाः' नारकावासाः, किम् ? इत्याह—'श्रेणिः' पङ्क्तिः 'सीमन्तकस्य' इति सीमन्तकाद् रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटप्रथमनरकावासान्तमवधीकृत्येत्यर्थः, विभक्तिव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, 'बोद्धव्याः' विज्ञेयाः 'पूर्वोत्तरेण' पूर्वोत्तरस्यां दिशि १ ईशानकोणयित्यर्थः । अतिदेशमाह—'निरयाः' उक्तलक्षणाः 'एवं' अनेन प्रकारेणाष्टचत्वारिंशल्लक्षणेन 'शेषासु' उत्तरपश्चिमा २ पश्चिमदक्षिणा ३ दक्षिणपूर्वालक्षणासु ४ विदिक्षु श्रेणयो भवन्ति । अत्र चैकोनपञ्चाशदष्टचत्वारिंशल्लक्षणं प्रमाणप्रमाणम्, प्रत्येकं ताश्चतस्र इति गणनाप्रमाणमवगन्तव्यमिति ॥ १५ ॥ एवं दिक्षु विदिक्षु च प्रतिप्रस्तटं श्रेणीषु प्रवृत्तासु सर्वपर्यन्तवर्तिनि प्रस्तटे यत्संपन्नं तदाह—

एक्केक्को य दिसासु, मज्झे निरओ य अप्पइट्ठाणो ।
विदिसाणिरयविरहियं, तं पयरं पंचगं जाण ॥ १६ ॥

'एकैकश्च' एकैक एव 'दिक्षु' पूर्वादिषु चतसृष्वपि 'मध्ये' चकारस्य वक्ष्यमाणस्येहाभिसम्बन्धान्मध्यभागे पुनश्चतसृणामपि दिग्वर्तिनरकाणां 'निरय' उत्कृष्ट एव 'अप्रतिष्ठान' अप्रतिष्ठाननामा 'विदिशानिरयविरहितम्' विदिग्वर्तिभिर्निरयैः परिहीणं 'तत्' सर्वान्तवर्तिन 'प्रतरं' प्रस्तटम्, कीदृशम्? इत्याह—'पञ्चकं' काल-महाकालरौरवमहारौरवाप्रतिष्ठाननरकावासनिष्पन्नं 'जानीहि' अवबुध्यस्वेति ॥१६॥

ननु कथमयमनन्तरगाथोक्तो युक्तः? इत्याशङ्क्याह—

पुव्वाणुपुव्विएवं, पयराओ अट्ठहाणि मेसु ।
पच्छाणुपुव्विए उण, अट्ठगवुड्ढी मुणेयव्वा ॥ १७ ॥

'पूर्वानुपूर्व्या' प्रथमपृथिवीप्रथमप्रस्तटप्रभृतिरूपया 'एवं' "एक्केक्को य दिसासु" (गाथा १६) इत्यादिगाथोक्तलक्षणं सम्पद्यते, यतः 'प्रथमात्' सीमन्तकाभिधाननरकप्रस्तटात् 'अष्टहानिः' दिग्विदिग्वर्तित्वादस्य सर्वत्राष्टकेन [अष्टकेन] नरकावासानामूनितः–परिहीण इत्य प्रतिप्रस्तटम्, चतसृषु दिक्षु विदिक्षु च पर्यन्तवर्तिन एकैकस्य नरकस्य पातादितिभावः। किम्? इत्याह—'शेषे' प्रस्तटजाते वर्तते। ततो दिक्ष्वेकोनपञ्चाशतो विदिक्षु चाष्टचत्वारिंशत प्रतिप्रस्तटमेकैकहानौ पर्यन्तप्रस्तटे दिक्ष्वेकैको विदिक्षु च न कश्चिदिती-न्द्रकसीमन्तेन पञ्च नरकावासा भवन्ति। इत्थमष्टहानिं प्रतिपाद्य सम्प्रति पश्चानुपूर्व्या तामेव वृद्धिमाह—'पश्चानुपूर्व्या पुनः' अप्रतिष्ठानप्रस्तटप्र-दर्शनरूपया, किम्? इत्याह—'अष्टकवृद्धिः' प्रतिप्रस्तटमूर्ध्वं पञ्चन-

रकावासप्रमाणात्प्रतिष्ठानप्रस्तटात्सीमन्तकं यावदष्टाष्टनरकावासवृद्धि- र्गुणितव्येति ॥ १७ ॥ ततः किं सिद्धम् ? इत्याह—

दो दो दिसासु णिरया, एक्केको आवि चउसु विदिसासु ।
लहुके सेढीयं, बीयं पयरं तु तेरसगं ॥ १८ ॥

द्वौ द्वौ ' दिक्षु ' पूर्वादिकासु ' निरयाः ' उक्तनिरुक्ताः ' एकैक- श्चापि ' एकैक एव चतसृषु विदिक्षु नरकावासा भवन्ति. कस्मिन् ? इत्याह—' लहुके ' पूर्वानुपूर्व्या तमःप्रभातृतीयप्रस्तटे । ततोऽपि किं सिद्धम् ? इत्याह—' श्रेणिरिय ' दिक्षु नरकावासद्वयरूपा वि- दिक्षु चैकैकनरकावासरूपा । एवं सति किं सिद्धम् ? इत्याह—'द्वि- तीयं ' अप्रतिष्ठानाद्द्वितीयस्थानवर्तिनं ' प्रतरं तु ' प्रतरं पुनः ' त्रयो- दशकं ' त्रयोदशनरकावासप्रमाणं जानीयात्, दिग्वर्तिनामष्टानां विदि- ग्वर्तिनां चतुर्णामिन्द्रकस्य च मीलने एतत्संख्यासंभवादिति ॥ १८ ॥ शेषप्रस्तटातिदेशमाह—

एक्केको य दिसासुं, एक्केको यावि चउसु विदिसासु ।
एस गमो णायव्वो, पयरे पयरे उवरिहुत्तो ॥ १९ ॥

' एकैकश्च ' एकैक एव दिक्षु ' एकैकश्चापि ' एकैक एव च चतसृषु विदिक्षु नरकावासः, वर्धत इति सामर्थ्याद्गम्यते । ' एषः ' अष्टाष्ट- वृद्धिरूप. ' गमः ' अर्थमार्गः ' ज्ञातव्य ' ' ज्ञेयः ' प्रतरे प्रतरे ' प्रति- प्रतरमिति योऽर्थः. कथम् ? इत्याह—' उवरिहुत्तो 'त्ति ऊर्ध्वमुखः । ततः सीमन्तकप्रस्तटे प्रत्येकं दिक्ष्वेकोनपञ्चाशत् विदिक्षु चाष्टचत्वारि- शन्नरकावासा भवन्तीति ॥ १९ ॥ संप्रति प्रथमप्रस्तटे चतुर्णां नरका-

वासानां सीमन्तकाद्यनरकेन्द्रकप्रत्यासन्नवर्त्तिनां पूर्वादिदिग्गतानां नामानि गाथाद्वयेनाह—

सीमंतगप्पभो खलु, निरओ सीमंतगस्स पुव्वेण ।
सीमंतगमज्झिमओ, उत्तरपासे मुणेयव्वो ॥ २० ॥
सीमंतावत्तो उण, निरओ सीमंतगस्स अवरेण ।
सीमंतावसिट्ठो, दाहिणपासे मुणेयव्वो ॥ २१ ॥

'सीमन्तकप्रभ' सीमन्तकप्रभनामा 'खलु' वाक्यालङ्कारे निरयो मुणितव्य इतीहापि सम्बध्यते, क्वम् ? इत्याह—'सीमन्तकस्य' सीमन्तकनरकावासस्य 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि, तथा 'सीमन्तकमध्यमक' सीमन्तकमध्यमकनामा, क ? इत्याह—'उत्तरपार्श्वे' सीमन्तकादेवोत्तरस्यां दिशि मुणितव्य इति ॥ २० ॥

सीमन्तकावर्त्तः पुन 'निरय' नरकनाम 'सीमन्तकस्य' सीमन्तकस्य 'अपरेण' अपरस्यां दिशि, तथा 'सीमन्तकावशिष्ट' सीमन्तकावशिष्टनामा 'दक्षिणपार्श्वे' दक्षिणस्यां दिशि मुणितव्य । यदत्र प्रतीत दिक्क्रम परित्यज्यान्यथा नरकावासनिर्देश कृत स नरकावासानाममङ्गलरूपत्वादुत्क्रम एवोचित इत्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थं इति ॥ २१ ॥ अन्येष्वपि प्रस्तटेषु ये इन्द्रकसमीपवर्त्तिनश्चत्वारश्चत्वारो नरकावासास्तेषा नामनिर्देशमाह—

एवं नामविभत्ता, चउदिसि होंति इंदयविभागा ।
सेढीचरिमेसु निरया, निरयावलिया वि सद्धेके ॥ २२ ॥

'एव' अनेन प्रथमप्रस्तटेन्द्रकासन्नवर्त्तिनारकावासनामक्रमेण यानि नामानि तैर्विभक्ता—विभागवन्त 'चउदिसिं' ति चतुर्दिशि चतसृषु

दिक्ष्वित्यर्थः ' भवन्ति ' वर्तन्ते, क ? इत्याह—' इन्द्रकविभागा ' आवलिकाप्रविष्टनरकावासलक्षणेन्द्रकविशेषाः। केषु नामेन्द्रकेष्वयं प्रज्ञापनाक्रमो नेयः ? इत्याह—'श्रेणिचरमेषु' प्रतिप्रस्तटं श्रेणिगता ये चरमाः —पश्चानुपूर्व्या मध्यगतेन्द्रकान्नरकतिनश्चत्वारश्चत्वारस्तेषु विषये ' नियमात् ' निश्चयेन। अस्य नामनिर्देशस्यावधिमाह—निरयावासा अपिशब्दो भिन्नक्रमे, ततो 'लड्डकेऽपि' षष्ठपृथ्वीचरमप्रस्तटे किं पुनः शेषेषु ? इत्यपि शब्दार्थः, एवं नामविभक्ता बोद्धव्याः। इदमुक्तं भवति—यथा सीमन्तके प्रथमप्रस्तटे सीमन्तकप्रभादिना प्रकारेण चतुर्दिगिन्द्रकविभागो भणितस्तथा यावल्लड्डकः प्रस्तटस्तावदसौ ज्ञेयः। ततो लड्डकप्रभः पूर्वेण, लड्डकमध्यमक उत्तरेण, लड्डकावर्तोऽपरेण, लड्डकावशिष्टो दक्षिणेन। सप्तमपृथिव्यां तु श्रेणिव्यवहार एव नास्ति इत्यादिलक्षणत्वा-[भावा]त्तस्याः, अतो न तत्रेत्थं नामनिर्देश इति ॥ २२ ॥

अमुमेवार्थं स्फुटयन्नाह—

सीमंतगाइणामं, अमुंचमाणेण होंति वत्तव्वा।
पत्थारे पत्थारे, चउण्ह जा पत्त लड्डुके ॥ २३ ॥

' सीमन्तकादिनाम ' सीमन्तकोल्कभ्रान्तोद्भ्रान्तादीनामष्टचत्वारिंशतो नरकेन्द्रकाणां नाम-संज्ञां ' अमुञ्चता ' अपरित्यजता प्रज्ञापकेन भवन्ति वक्तव्याः, क ? इत्याह—' प्रस्तारे प्रस्तारे ' प्रतिप्रस्तटमित्यर्थः। केषाम् ? इत्याह—' चतुर्णां ' अगृहीतवीप्सोऽप्ययं शब्दः प्रस्तावाद् गृहीतवीप्सो द्रष्टव्यः, ततश्चतुर्णां चतुर्णां नरकावासानाम्। नामविभागाः कियद्दूरम् ? इत्याह—यावत्प्राप्तः ' लड्डके ' षष्ठपृथिवीप-

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह— .

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—.

विलए विलप्प थणिए, आयए घायए य बोद्धव्वे ।
कलिकालकणिगविज्जू, असणी इंदासणी चेव ॥ २६ ॥

विलयः १ विलात्मा २ स्तनितः ३ आयातः ४ घातकश्च ५ बोद्धव्यः । कलि ६ काल ७ कणि ८ विद्युतः ९ अशनिः १० इन्द्राशनिः ११ चेवंति ॥ २६ ॥

सप्पविसप्पे मुच्छियसमुच्छिए तह य लोमहरिसे य ।
खरफरुसअग्गिवेविय, उदड्ढए चेव विड्ढे (ड्डे) ॥ २७ ॥

सर्प १२ विसर्पौ १३ मूर्छित १४ समूर्छितौ १५ तथा च लोमहर्षश्च १६ खरपरुष १७ अग्नि १८ वेपिताः १९ उदग्धः २० चैव विदग्धः २१ इति ॥ २७ ॥

उव्वेयणए विज्जलविमुहे तह विच्छवी विहयए य ।
ओलट्टणपब्भट्ठे, रुट्ठविरुट्ठे य नट्ठे य ॥२८॥

उद्वेजनकः २२ विजल २३ विमुखौ २४ तथा विच्छविः २५ व्यथज्ञः २६ च अवलटन २७ प्रभ्रष्टौ २८ रुष्ट २९ विरुष्टौ ३० च नष्टः ३१ चेति ॥ २८ ॥

विगए विणए मंडलजिम्भे जरए तहेव पज्जरए ।
अपइट्ठिए य खंडे, पप्फुडिए पावदंडे य ॥ २९ ॥

विगतः ३२ विनयः ३३ मण्डल ३४ जिह्वौ ३५ ज्वरकः ३६ तथैव प्रज्वरकः ३७ अप्रतिष्ठितः ३८ च खण्डः ३९ प्रस्फुटितः ४० पापदण्डः ४१ चेति ॥ २९ ॥

पप्पडगपायए घायए य फुडिए तहेव बोधव्वे ।
काले खारे य तहा, लोले तह लोलपच्छे य ॥ ३० ॥

पर्यंकस्थानक ४२ घातक ४३ च तथैव स्फुटित ४४ बोद्धव्य । फाल ४५ क्षारश्च ४६ तथा रोल ४७ तथा लोलपाश्च ४८ । अत्र च गाथापञ्चके चाद्य शब्दा कचिद्गाथापूरणफला कचित्समुच्चयार्थाश्च व्याख्येया इति ॥२०॥ एव पूर्वदिक्श्रेणिनरकावासनामानि निर्दिश्य प्रस्तुते योजयन् शेषदिग्गतश्रेणिवृत्तान्ताभिधानायाह—

एव पुरत्थिमाए, दिसाए निरयाण नामनिद्देसो ।
सीमन्तगसेढीसु उ, सेसासु इम कम नाया ॥ २१ ॥

'प्रथम्' उक्तक्रमेण 'पौरस्त्यायां' पूर्वस्या दिशि निरयाणां नामनिर्देश आवलिकाप्रविष्टाना कृत । 'सीमन्तकश्रेणिषु तु' सीमन्तकात्प्रसृतासु श्रेणीषु पुन 'शेषासु' उत्तरपश्चिमदक्षिणदिग्भागव्यवस्थितासु 'इम' वक्ष्यमाण 'क्रम' परिपाटिं जानीहीति ॥२१॥ यथा—

मज्झा उत्तरपासे, आवत्ता अवरओ मुणेयव्वा ।
सिट्ठा दाहिणपासे, पुव्विल्लाओ विभइयव्वा ॥ २२ ॥

'मध्या' मध्यशब्दोपपदा उत्तरपार्श्वे विन्ध्यविलासप्रभृतयो नरकावासा आवलिकाप्रविष्टा विज्ञेया । त एव 'आवर्ता' आवर्तोपपदा 'अपरत' अपरस्या दिशि मुणितव्या । तथा 'शिष्टा' इति शिष्टशब्दोपपदा विन्ध्यप्रभृतय एव दक्षिणपार्श्वे, किमुक्त भवति ?—पौरस्त्यात् नरकावासकलापात् इच्छन्ति (इत्य त्रि) 'विभक्तव्या' नामान्यपेक्षा च (स्थाप) येदिग्वर्तिनो विभागवन्तो विधेया नरकावासा । इदमुक्त भवति—पूर्वस्यां विन्ध्यो विलासो विलात्मा स्तनित, एवमष्टिनामानोऽष्टचत्वारिंशदपि नरका वाच्या । उत्तरस्यां पुनर्मध्यविन्ध्यो मध्यविलात्मा मध्यस्तनित इत्यादि । अपरस्यामावर्तविन्ध्य आवर्तवि-

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चत्वापि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
पगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—.

नरकावासाः, तदनन्तरवर्तिनश्चत्वार एव क्रमेण विलयो मध्यविलय आवर्तविलय शिष्टविलय इति। साम्प्रतं सर्वानेव नरकावासान् दिग्गतावलिकाबाह्यानधिकृत्य नामान्याह—'नरकावासानां' क्लिष्टसत्त्वोत्पत्तिस्थानविशेषलक्षणानां शेषाणामित्युपस्कारः, पुनः 'नामानि' अभिधानानि 'समासतः' संक्षेपतः 'शृणु' अवधारय। श्रोतुर्दृढोपयोगसम्पादनार्थमेतदिति ॥ २४ ॥ तान्येवाभिधातुमाह—

वाही सवहा असुहा, जे अत्थी केइ जीवलोगम्मि।
तन्नामगा उ निरया, असरिसनामा य बोधव्वा ॥ २५ ॥

'व्याधयः' ज्वरातीसारभगन्दरोदरशूलप्लीहप्रभृतयः 'शपथाः' मन्त्रविलसितादिशब्दरूपा आक्रोशाः 'अशुभाः' स्वभावत एवामङ्गलभूताः कालकङ्कालबिडालशृगालवेतालादयः पदार्था ये 'अत्थि'त्ति सन्ति केचित्, क्व? इत्याह—'जीवलोके' स्वर्गमर्त्यपातालक्षणे, 'तन्नामकास्तु' तत्तुल्यनामान एव 'निरयाः' इन्द्रकदिग्गतावलिकाबाह्या नरकावासाः अत एव 'असदृशनामानः' शिष्टजनव्यवहरणीयनामविलक्षणत्वेनासदृशानि—अनुचितानि नामानि—अभिधानानि येषां ते तथा, 'च' पूरणे, स्वरूपविशेषणमेतत् 'बोद्धव्याः' ज्ञातव्या इति ॥ २५ ॥ एतदेव किञ्चित्सविशेषमाह—

संखेज्जइभागो खलु, दुरुत्तरो सव्वमसुभनामाणं।
निरया उ मुणेयव्वा, बहुविह एक्केक्कनामम्मि ॥ २६ ॥

'संख्येयभागः' कोटीकोट्यादिभागरूपः कश्चिन्नरकावासवानकत्वेन भवति ज्ञातव्यः। 'खलु' वाक्यालङ्कारे, कीदृशः? इत्याह—'दुरुत्तर'

दुष्टमुत्तरं—पर्यवसानफलं यस्य स तथा, तथाविधप्रयोजनारम्भे तन्नामश्रवणेऽमङ्गलभावात्। केषां ? इत्याह—' सर्वाशुभनाम्नां ' विश्वेषां दुष्टाभिधानानाम्। संख्यातरूपाणि चैतानि सर्वाक्षरसंयोगानां संख्यातत्वेन सर्वशुभाशुभनाम्नामपि संख्येयरूपत्वात्। अत्रैव किञ्चिद्विशेषमाह—' नरकास्तु ' नरकावासाः पुनः ' मुणितव्याः ' बोद्धव्याः ' बहुविधाः ' नानाप्रकाराः ' एकैकनाम्नि ' एकैकस्मिन् व्याघ्यादिनाम्नि, यदेकस्य नाम तद्बहूनां नामेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सांप्रतं सामान्यतः प्रस्तटप्रमाणं प्रथमप्रस्तटावलिकागतनरकावासप्रमाणं चाभिधित्सुराह—

एवं तु पत्थडा खलु, अउणापरणं तु होंति निरयाणं ।
तिरिण सया णिरयाणं, अउणाणउई य पत्थारे ॥ ३७ ॥

'एवं तु' "सीमंतओ त्थ पढमो" (गा० ३) इत्यादिना पूर्वक्रमेणैव 'प्रस्तटाः' प्रतराः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे एकोनपञ्चाशदेव तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् 'भवन्ति' वर्तन्ते, केषां प्रस्तटाः ? इत्याह—'निरयाणां' नरकावासानाम्। तत्र त्रीणि शतानि निरयाणामेकान्ननवतिश्च प्रस्तारे प्रथमे इति गम्यते ॥३७॥ इदमेव प्रथमप्रस्तटप्रमाणं व्यक्ततरमभिधातुमाह—

णरइंदयपयरम्मि, पढमे संखा उ होंति सीमंते ।
तिरिण सया णिरयाणं, अउणाणउया मुणेयव्वा ॥ ३८ ॥

' नरकेन्द्रकप्रतरे ' नरकेन्द्रकसंबन्धान्नरकेन्द्रकः स चासौ प्रतरश्चेति तत्र ' प्रथमे ' सर्वादिमे ' संखा उ ' त्ति संख्या पुनर्भवतीति 'सीमन्ते' इति सीमन्तकनाम्नि त्रीणि शतानि निरयाणां प्रतीतार्थमेतत्, कीदृशानि ? इत्याह—' एकोननवतानि ' एकोननवतिसमन्वितानि 'मुणितव्यानि' बोद्धव्यानि, लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, एवमन्यत्राप्यसौ वाच्य इति।

अयमत्र भावः–किल द्विषु प्रथमप्रस्तटावलिकाप्रविष्टा नरकावासा एकोननवतिः, त्रिषु चाष्टचत्वारिंशत्, उभयेषां मीलने चतुर्गुणत्वे इन्द्रकप्रक्षेपे च प्रस्तुतसंख्या निष्पद्यते, सा चेयम्–३८९ ॥ ३८ ॥ अथ द्वितीयादिप्रस्तटेष्वावलिकाप्रविष्टनरकावाससंख्याऽऽनयनोपायभूत गाथाद्वयमाह—

पत्थडयम्मि जं जम्मि इच्छसी निरयसेढिपरिमाणं ।
रूवूणं अट्ठगुणं, तं चेव तओ विसोहेज्जा ॥ ३९ ॥
मूलपयरासीओ, अउणाणउयाइँ तिहिँ सएहिंतो ।
सोसइ जं सेसं, तं पयरं तम्मि सस्साय ॥ ४० ॥

'नरयेन्दए' नरकप्रस्तटे 'ज' कमिवावलिकागतनरकावासमानं जिज्ञासुः 'यस्मिन्' द्वितीयादौ 'इच्छसि' अभिलषसि ज्ञातुमिति गम्यते, किम्? इत्याह–'निरयश्रेणिपरिमाणं' आवलिकागतनरकावाससंख्यानम्, स किं कुर्यात्? इत्याह–'रूपोनं' एकेन रूपेण हीनं सत् 'अष्टगुणं' अष्टाभिर्गुणितं 'तं चेव' तमेवेष्टप्रस्तरं 'तत' तदनन्तरं 'विशोधयेत्' अपनयेत् ॥३९॥ कुत? इत्याह–'मूलप्रतरराशितः' प्रथमप्रस्तटराशेः, किं स्वरूपात्? इत्याह–एकोननवतेभ्य त्रिभ्य शतेभ्य प्रतीतरूपेभ्य सकाशात्, तत 'रूपुणपुट्टे' परिहीने रूपोनेऽष्टगुणराशौ सत् 'शेषं' अवशिष्टमवतिष्ठते 'तद्' यद्विवक्षित 'प्रतरं' प्रतरमानं 'तस्मिन्' अवशिष्टराशौ 'संख्यात' इतसंख्यं भवति । यथा–रत्नप्रभायामेव द्वितीयप्रस्तटसंख्या द्विरूपा एकोना क्रियते जात एकः, तस्मिन्नष्टगुणे त्रिभ्य एकोननवतेभ्य शते-भ्योऽपनीते शेषं त्रीणि शतान्येकाशीत्यधिकानि, अष्टतोऽपि ३८१,

तत्त्रावलिकागतनरकावासप्रमाणं भवति। एवं तावन्नेयं यावदप्रतिष्ठानप्रस्तटेऽवशिष्टाः पञ्च नरकावासा इति ॥४०॥ एवं सीमन्तकादधस्तादिष्टप्रतरगतावलिकानरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रत्यप्रतिष्ठानादूर्ध्वं तत्प्रतिपादयन्नाह—

जइमं इच्छसि सेणि, उवरिमहुत्तो उ ठावए तइमं।
सा सेढी रूवूणा, अट्ठगुणा सपंचगं पयरं ॥ ४१ ॥

'जइमं' ति यत्प्रमाणां 'इच्छसि' वाञ्छसि 'ज्ञातुम्, काम्? इत्याह—'श्रेणिं' श्रेणिगतनरकावासप्रमाणवत्तया प्रस्तटं 'उवरिमहुत्तो उ' त्ति ऊर्ध्वाभिमुखं पुनः 'स्थापयेः' न्यसेः त्वं 'तइमं' ति तत्प्रमाणाम्, ततः सा 'श्रेणिः' प्रतरप्रमाणरूपा रूपोनाऽष्टगुणा 'स पञ्चगं' ति सपञ्चका 'प्रतरं' प्रतरगतावलिकानरकावासप्रमाणं जानीहि। यथा—अप्रतिष्ठानादुपरि द्वितीयप्रस्तटो द्विरूपः स्थाप्यते, स चैकोनः सञ्जात एककः, तस्मिन्नष्टगुणे सपञ्चके च जातं प्रस्तुतं प्रस्तटनरकावासप्रमाणं त्रयोदश। एवं सर्वत्र, यावत्सीमन्तके त्रीणि शतान्येकोननवतानि नरकावासानामिति ॥ ४१ ॥ सांप्रतं "नरइंदयम्मि जो जम्मि" इत्यादि (३९–४०) गाथाद्वयोक्तमेवार्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादिपृथ्व्याश्रयेणाह—

रूवूणमिट्ठपयरं, अट्ठगुणं पढमपत्थडग्गाओ।
सोहेत्तु जमवसेसं, णिरयग्गं रयणमाईणं ॥ ४२ ॥

'रूपोनं' रूपहीनम् 'इष्टप्रतरं' इष्टप्रतरसंख्यां त्रयोदशैकादशनवाद्यन्तर्गतम्, किम्? इत्याह—अष्टगुणं सन्तं 'प्रथमप्रस्तटाग्रात्' प्रथमप्रस्तटगतावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणात् 'सोहेत्तु' त्ति अपनीय यद-

‘अवशेषं’ अवशिष्टं दृश्यते तत् ‘निरयाग्रं’ निरयप्रमाणं जानीहि, कासाम् ? इत्याह—रत्नप्रभादीनां नरकपृथ्वीनामिष्टप्रस्तटेष्विति । यथा—रत्नप्रभायामिष्टप्रस्तटसंख्या त्रयोदश, ते च रूपोना अष्टगुणाश्च प्रथमप्रस्तटाग्रादेकोननवतशतत्रयप्रमाणाच्छोध्यन्ते ततो जातमिदं २९२ त्रयोदशप्रस्तटे । एवं द्वितीयादिपृथ्वीष्वपि प्रथमप्रस्तटाग्रं स्वयमेवाभ्यूह्य पश्चादुपाय तद्गतामीष्टप्रस्तटाश्रयेण भावना कार्येति ॥ ४२ ॥ इत्थं प्रस्तटप्रमाणान्निरयावासप्रमाणानयनं प्रतिपाद्य सम्प्रति निरयावासप्रमाणाज्जिज्ञासितप्रस्तटप्रमाणानयनायाह—

इट्ठपय णिरयसंखं, सोहेज्जा पढमपयडमाणाओ ।
सेसे अट्ठविभत्ते, रूवऽहिते पत्थड जाण ॥ ४३ ॥

‘दृष्ट्वा’ निभाल्य, काम् ? इत्याह—‘निरयसंख्या’ आवलिकागतनिरयावासप्रमाणलक्षणां क्वचित्, तां च ‘शोधयेत्’ अपनयेत् ‘प्रथमप्रस्तटाग्रात्’ उक्तरूपात् । ततोऽपि किम् ? इत्याह—‘शेषे’ अवशिष्टे राशौ ‘अष्टविभक्ते’ अष्टाभिर्भागे हृते इत्यर्थः, तत्र च यल्लब्धं तस्मिन् ‘रूपाधिके’ एकरूपाधिके ‘प्रस्तटं’ प्रस्तटप्रमाणम् ‘जानीहि’ अवबुध्यस्व । यथा क्वचित् दृष्टैकाशीत्यधिकत्रिशतप्रमाणा निरयसंख्या, शोधिता च रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटाग्रादेकोननवतशतत्रयप्रमाणात्, सञ्जाता शेषमष्टौ, ते चाष्टाभिर्विभक्ते लब्धं एककं, तस्मिन् रूपाधिके कृते सञ्जातौ द्वौ, द्वितीयः स प्रस्तटो भवतीत्यर्थः । एवं तावदेव यावदेकोन-[1]

१ “ नविंशत्यादिनैकोऽयान्तः ” (सि हे० ३-१-६९) एकशब्दस्तृतीयान्तो नविंशत्यादिना समस्यत्पुरुषो भवति, एकस्य चादन्तः । एकेन न विंशति एकान्नविंशति । एवं एकाननवति, एकाननचत्वारिंशदादयः ॥

पञ्चाशत्तमः प्रस्तटः । तत्र किल पञ्च नरकावासाः, तेषु प्रथमप्रस्तटा-ग्राच्छोधितेषु शेषं त्रीणि शतानि चतुरशीत्यधिकानि, तेषु चाष्टाभि-र्विभक्तेषु लब्धाऽष्टचत्वारिंशद्रूपाधिका कृता संजाता एकोनपञ्चाशत ४९, सा चेष्टप्रतरप्रमाणं भवतीति ॥ ४३ ॥ संप्रत्यप्रतिष्ठानादूर्ध्वमुखं प्रस्तुतप्रस्तटप्रमाणानयनार्थेवाह—

णिरयग्गे पंचूणे, अट्ठविभत्तम्मि रूवसहियम्मि ।
हेट्ठा वियाण पयरं, तं पि य रूवूणयं सोहे ॥ ४४ ॥

'निरयाग्रे' नरकप्रमाणे कस्मिंश्चिद् दृष्टे ततः 'पञ्चोने' पञ्चभिरूने कृते 'अष्टविभक्ते' अष्टभिर्हृतभागे यल्लब्धं तस्मिन् रूपसहिते सति 'अधस्तात्' तलभागात् 'विजानीहि' अवबुध्यस्व 'प्रतरं' इष्टप्रत-रसंख्यामूर्ध्वं सीमन्तकनरकावासं यावत । इत्थमधस्तात्प्रतरप्रमाणानयनं प्रतिपाद्योपरिष्टादपि भङ्ग्यन्तरेण तत्प्रतिपादयन्नाह—'तदपि च' तदेव प्रतरप्रमाणं पूर्वप्रकारलब्धं 'रूपोनकं' रूपमात्रहीनं 'शोधयेत्' अप-नयेत्, प्रतरप्रमाणादौघिकादेकोनपञ्चाशल्लक्षणादिति गम्यते । ततो यत्त-त्रावशिष्टं तदुपरितनभागादधोमुखं प्रतरप्रमाणं भवति । यथा—नर-काग्रेऽप्रतिष्ठानप्रस्तटसंबन्धिनि पञ्चकलक्षणे पञ्चोने कृते स्थितं शून्यम्, तस्मिन्नष्टाभिर्विभक्ते "खस्य गुणनादिके खम्" इति वचनात् लब्धं शून्यमेव, तस्मिन् रूपसहिते जात एककः, अधस्तादूर्ध्वक्रमापेक्षयाऽप्रति-ष्ठानः प्रथमः प्रस्तटो भवतीत्यर्थः । एवं तावन्नेयं यावन्नरकाग्रे सीमन्त-कनरकप्रस्तटसंबन्धिनि पञ्चोने कृते सत्यष्टाभिर्विभक्ते लब्धाष्टचत्वारिं-शत, तस्यामेककसहितायां जातैकोनपञ्चाशत, तावत्तिथोऽप्रतिष्ठानात्सी-मन्तकप्रस्तटो भवति । यदा तदेव प्रस्तटप्रमाणमुपरिष्टादधोमुखं वि-

वक्ष्यते तदानन्तरकरणरूपमेव प्रमाणं रूपोनं सच्छोधयेदेकोनपञ्चाशद्रूपणात्सर्वप्रतरप्रमाणात्, ततो यदत्रावशिष्टं तत्प्रतरप्रमाणं भवति । यथा—अप्रतिष्ठानप्रस्तटप्रमाणमेकरूपलक्षणम्, तच्च रूपोनं सजातं शून्यम्, तस्मिन्नेकोनपञ्चाशतः शोधिते "राशिरविकृतः स्वयोजनापगते" इति वचनात् स्थिता एकोनपञ्चाशदेव, ततश्च सीमन्तकादप्रतिष्ठानस्तावन्तियो भवति । एवं तावन्नेयं यावदेकोनपञ्चाशद् रूपोना जाता अष्टचत्वारिंशत्, तस्यां सर्वप्रतरप्रमाणाच्छोधितायामवशिष्टं एकं, तत्प्रमाणं सीमन्तकं प्रतरे भवतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ अथैकोनपञ्चाशत्ति नरकप्रस्तटेऽतिप्रघनसंघने येन करणेनागच्छतस्तदिदं परिभाषामाह—

पढमे इगट्ठ आई, अट्ठेव य उत्तर मुणेयव्वा ।
अउणापन्ना गच्छो, अरयावलि त(इ)त्तिया चेव ॥४६॥

पञ्चैव नरकावासा 'भवन्ति' सप्तमे 'आदि' मूलम् । अप्रतिष्ठानादूर्ध्वं नरकावासवृद्धिचिन्तायां 'अट्ठेव य' अष्टप्रमाणमेव 'उत्तर' मितिप्रतर नरकावासवृद्धिलक्षणं 'मुणितव्य' ज्ञातव्यम्, तथैकोनपञ्चाशद् 'गच्छ' सर्वप्रतरप्रमाणलक्षणं इहोच्यते । तथा 'नरकावलय' नरकश्रेणयः पङ्क्तयो दिशि सप्तस्वपि नरकपृथ्वीषु 'इयत्यश्चैव' एकोनपञ्चाशत्प्रमाणा एव, स्वरूपज्ञापनमेतद्गाथायामिति ॥ ४६ ॥ इदानीं करणमुच्यते—

गच्छुत्तरसंवग्गे, उत्तरहीणम्मि पक्खिवेयाइ ।
अंतिमधनमाइजुयं, गच्छद्धगुणं तु सव्वधणं ॥ ४७ ॥

आदि ५ उत्तरं ८ गच्छ ४९ । तत्र गच्छोत्तरयोः 'संवर्गे' अभ्यासे जातानि त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि ३९२, तत्र राशौ

'उत्तरहीने' उत्तरेण—अष्टरूपेण हीने सति 'प्रक्षिपेत्' न्यसेत् 'आदिं' पञ्चकरूपम्, ततो जातमिदम् २८९, तदिदं 'अन्तिमधनं' सीमन्ताख्यपर्यन्तप्रस्तटनरकावासप्रमाणं संपद्यते। यदा त्वन्त्यधनमेव 'आदियुतं' मूलसमेतं चतुर्णवतित्रिशतप्रमाणं सत् 'गच्छार्द्धगुणं तु' गच्छस्यैकोनपञ्चाशल्लक्षणस्यार्द्धेन—दलेन संगुणितं पुनः क्रियते तदा 'सर्वधनं' सर्वप्रस्तटनरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ४६ ॥ "गच्छार्द्ध-संगुणं" इत्युक्तम्, अयं च गच्छो विषमपदव्यवस्थितत्वेनार्द्धेन विभक्तुं [न] शक्यते, अतः किं कर्त्तव्यम्? इत्याह—

जो गच्छु न देअद्धं, तस्स उ रासीएँ गिण्हिऊणद्धं।
गच्छगुणं सव्वधणं, एवं सत्तण्ह वि करेज्जा ॥ ४७ ॥

यो 'गच्छः' एकोनपञ्चाशल्लक्षणः 'न' नैव 'दत्ते' प्रयच्छति 'अर्द्धं' द्विभागरूपं 'तस्य तु' गच्छस्य पुनः संबन्धिनः 'राशेः' गुण्यस्य 'गृहीत्वा' आदाय 'अर्द्धं' उक्तलक्षणं 'गच्छगुणं' कुर्यात् ततः सर्वधनं भवति। यथा—एकोनपञ्चाशल्लक्षणे गच्छेऽर्द्धमददाने तेन यो राशिर्गुणयितुमिष्टः चतुर्णवतशतत्रयमानः ३९४, तस्यार्द्धं सप्तनव-त्यधिकशतमानं १९७ गृहीत्वा गच्छेनैकोनपञ्चाशल्लक्षणेन गुण्यते जा-तानि षण्णवतिशतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि ९६५३, एतच्च सर्वधन-प्रमाणमिति। एवमविभागेनावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य सांप्रतं प्रतिपृथिवि तदेवातिदिशन्नाह—'एवं' सामान्यन्यायेन 'सप्ता-नामपि' रत्नप्रभादीनां पृथ्वीनां प्रत्येकं करणं 'कुर्यात्' विदधीत, ततश्चान्तिमधनं सर्वधनं चागच्छति। यथा—रत्नप्रभायां पर्यन्तप्रस्तटे आवलिकागतनरकावासप्रमाणं द्वे शते त्रिनवते २९३ एष किलादिः,

उत्तर ८, त्रयोदश प्रस्तटा गच्छ १३, ततो गच्छोत्तरयो संवर्गे जात चतुरुत्तर शतम् १०४, तस्मिन्नुत्तरहीने षण्णवतिप्रमाणे कृते आदिना त्रिनवत्यधिकद्विशतप्रमाणेन युक्ते सति लब्ध सीम न्तकधनमिदम्— ३८९। यदा अत एव राशे प्रथमप्रस्तटा सर्वदन्तमानेष्टमिष्यते तदामौ राशिरादिनायुक्तो विधीयते जात ६८२, ततो गच्छस्य त्रयोदशलक्षणस्यार्द्धोमावाद्युक्त एव राशिरर्द्धीक्रियते जात ३४१, तस्मिन् गच्छे गुणिते लब्ध सर्वधन ४४३३। एव शर्कराप्रमादिष्वपि आदिप्रमाण गच्छप्रमाण च विज्ञाय पूर्वक्रमेणान्तिमधन च स्वयमेवाभ्यूह्य वाच्यमिति ॥ ४७ ॥ साम्प्रतमाद्युत्तरगच्छक्रमेणैवा स्वमध्यमसर्वधनानि यथा ज्ञायन्ते तथा करणमाह—

गच्छगुणमुत्तर उत्तरहीन आइसहियमन्तधणं ।
आदिजुयद्ध मज्झिमधण तु गच्छाहय सव्वं ॥४८॥

'गच्छगुण' गच्छाभ्यस्त 'उत्तरे' उत्तररूपमेव क्रियते, ततस्तदेव 'उत्तरेणैव' उत्तरप्रमाणराशिनोनीकृत सदा 'आदिसहित' आदिराशिना युक्त विधीयते तदा 'अन्त्यधन' पर्यन्तवर्तिप्रतरनरकावासप्रमाण भवति। तथा 'आदियुतार्द्ध' तस्यैवादियुतस्य यदर्द्ध दलम्, तत्किम्? इत्याह—'मध्यमधन' मध्यवर्तिप्रतरनरकाय भवति। तुशब्दो भिन्नक्रमे गच्छाहतमित्यस्यानन्तर द्रष्टव्य, ततश्च मध्यमधनमेव 'गच्छाहत तु' गच्छाभ्यस्त पुन 'सर्व' इति सर्वधन भवति। यथा—गच्छेनैकोनपञ्चाशद्रूपेण गुणितमुत्तरमष्टलक्षण जात ३९२, यदेतदेवोत्तरहीन पञ्चकलक्षणादिसहित च क्रियते तदा जातमिद ३८९, एतदेव चान्त्यधनम्। यत्र अयमेव राशिरादियुतोऽर्द्धीकृतस्तदा जात-

मिदं १९७, एतदेव च मध्यप्रतरस्य पञ्चविंशतितमस्य नरकावासप्रमाणं भवति । पुनरस्मिन्नेव राशावेकोनपञ्चाशत्संख्यगच्छगुणिते संपन्नमदः ९६५३, एतत्तु सर्वधनमिति । एवं रत्नप्रभादिष्वपि षट्सु पृथिवीष्वन्त्यमध्यमसर्वधनान्यानेतव्यानि । यथा—षष्टपृथिव्यां गच्छेन त्रिकलक्षणेन गुणितमुत्तरमष्टलक्षणं जाता चतुर्विंशतिः, ततोऽस्यामुत्तरोनायां त्रयोदशलक्षणेनादिना सहितायां च जातैकोनत्रिंशत् २९, एतत्तत्रान्त्यप्रस्तटधनं भवति । यदाऽस्यैवादियुक्तस्यार्द्धमेकविंशतिलक्षणं क्रियते तदा तन्मध्यधनं भवति । एतदेव गच्छाहतं सर्वधनं भवति, तच्च त्रिषष्टिलक्षणम् ६३ इति ॥ ४८ ॥ संप्रति प्रतिपृथिवि आवलिकागतनरकावासप्रमाणं प्रतिपादयितुमिच्छुः सुज्ञानत्वान्मुखकरणमनादृत्य भूमिकरणं तावत्प्रतिपादयन्नाह—

सगपयरा रूवूणा, अट्ठगुणा सोहियाहि समुहाओ ।
जं तत्थ सुद्धसेसं, इच्छियपयरस्स सा भूमी ॥ ४९ ॥

'स्वकप्रतरान्' प्रतिपृथिवि त्रयोदशैकादशनवादीन् 'रूपोनान्' एकेन हीनान् तथा 'अष्टगुणान्' अष्टभिर्गुणितान् सतः, किम्? इत्याह—'शोधय' अपनय त्वम्, कुतः सकाशात्? 'स्वमुखात्' आत्मीयप्रथमप्रतरनरकावासप्रमाणात्, ततः यत् 'तत्र' राशौ 'शुद्धशेषं' अवशिष्टमित्यर्थः, किम्? इत्याह—'ईप्सितप्रतरस्य' त्रयोदशादेः सा 'भूमिः' तलगतनरकावासप्रमाणं भवति । यथा—रत्नप्रभायां स्वकप्रतरास्त्रयोदश, ते रूपोना जाता द्वादश, एते चाष्टगुणा जाता षण्णवतिः ९६, तस्यां च स्वमुखाद्यादेकोननवत्यधिकशतत्रय ३८९—प्रमाणाच्छोधितायां जातं २९३, इयमेव तत्र भूमिः । एवं सर्वत्र

योद्धव्यमिति ॥ ४९ ॥ इदानीं मुखभूमिप्रमाणानि षट्सु पृथ्वीषु स्वयमेव ग्रन्थकार आह—

तिण्णि सय अउणनउया, दो तेणउया य होंति पढमाए।
दो सय पंचासीया, पंचोत्तर दोण्णि बितियाए ॥ ५० ॥
सत्ताणउय च सय, तेत्तीस सय सय च पणुवीस।
सत्तत्तरि अउणत्तरि, सत्तत्तीसा य उणतीसा ॥ ५१ ॥
तेरस मुहभूमिओ, दो दो रयणाइछट्ठिअंताण।
सेढिंदयाण करण, सेढिंदयवज्जिया सेसा ॥ ५२ ॥

त्रीणि शतान्येकोननवतानि ३८९ द्वे शते त्रिनवत्यधिके च २९३ भवतः 'प्रथमायां' रत्नप्रभायामित्यर्थः, यथाक्रमं मुखभूमिप्रमाणमेतत्। तथा द्वे शते पञ्चाशीते २८५ पञ्चोत्तरे द्वे शते २०५ 'द्वितीयायां' शर्कराप्रभायामित्यर्थः ॥ ५० ॥ तथा सप्तनवतं च शतं १९७ त्रयस्त्रिंशं शतम् १३३ एतत्तृतीयायामिति। तथा शतं च पञ्चविंशं १२५ सप्तसप्ततिः ७७ चतुर्थ्याम्। तथा एकोनसप्ततिः ६९ सप्तत्रिंशच्च ३७ पञ्चम्याम्। तथा एकोनत्रिंशत् २९ ॥ ५१ ॥ त्रयोदश १३ षष्ठ्याम्। किम्? इत्याह—'मुखभूमी' यथाक्रमं मुखभूमिप्रमाणे भवतः। कथम्? इत्याह—द्वे द्वे यथाक्रमम्, कासाम्? इत्याह—'रत्नादिषष्ठ्यन्तानां' रत्नप्रभादीनां षष्ठपृथ्वीपर्यन्तानां पृथ्वीनाम्। यच्च पूर्वं "प्रथमायां द्वितीयायां" इति भणनेऽपि पुनरिह तयोरुपादानं कृतं तत्समुदायधर्मानुवर्तनार्थम्। ततः किम्? इत्याह—'श्रेणीन्द्रकाणां' आवलिकागतनरकावासलक्षणानां प्रमाणानयनाय 'करणं' उपायविशेषः "मुहभूमिसमासद्ध" (गा० ९४) इत्यादिलक्षणं

वर्तते। इत्थं षष्ठीं यावत्करणबीजमुक्तं सप्तम्यां का वार्त्ता ? इत्याह— ' श्रेणीन्द्रकवर्जिता ' आवलिकागतनरकावासविहीना ' शेषा ' सप्तमपृथ्वी, तस्यां हि त्वेकैकस्यैव नरकावासस्य भावात् द्विप्रभृतीनां च लोके शास्त्रे च श्रेणित्वेन रूढत्वादिति ॥ ५२ ॥ इत्थं प्रतिपृथिवि मुखभूमिप्रमाणा [नि] प्रतिपाद्येदानीं सर्वपृथ्वीगतावलिकाप्रविष्टनरकावासप्रमाणानयनायैतदेवाह—

पत्थडतेरे पढमिल्लुयम्मि भूमी उ सा भवे णियमा ।
माघवतीते पणगं, मुहं पुणो तं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

' पत्थडतेरे ' त्ति प्रस्तटत्रयोदशके रत्नप्रभापृथ्वीसंबन्धिनि ' पढमिल्लुयम्मि ' त्ति यः प्रथमप्रस्तटस्तत्र याऽऽवलिकागतनरकावाससंख्या, किम् ? इत्याह—' भूमिस्तु ' भूमिरेव सा ' भवेत ' स्यात ' नियमात् ' निश्चयेन । तथा ' माघवत्यां ' सप्तमपृथिव्यां यत्पञ्चकं नरकावासानां ' मुखं ' आदिः पुनः ' तत ' पञ्चकं ' विजानीहि ' अवबुध्यस्व । अत्राह रत्नप्रभादिपृथिवीष्वाद्यन्तप्रस्तटनरकावाससंख्ये मुखभूमितयोक्ते, इह तु किमिति तद्वैपरीत्येन मुखभूमिज्ञापना कृता ? अत्रोच्यते, विचित्रविवक्षाप्रधानत्वाच्छास्त्रकाराणामित्थमपि न कश्चिद्दोषः, परमार्थतस्तुल्यफलत्वात् । एवमन्यत्रापि व्यत्ययनिर्देशहेतुर्वाच्य इति ॥ ५३ ॥

पृथक्पृथक् पृथ्व्याश्रयेण मुखभूमियन्त्रकमिदम्—

नरकना०	रत्नप्र०	शर्करा०	वालुका०	पंकप्र०	धूमप्र०	तम.प्र०	सप्तमपृथ्व्यां ७	भूमि.	३८९
मुखानि.	३८९	२८५	१९७	१२५	६९	२९			
भूमय·	२९३	२०५	१३३	७७	३७	१३		मुखम.	५

इत्थं करणोपयोगिनीं परिभाषां प्रतिपाद्य करणमाह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रवघ्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(--पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य वक्रपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृशास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

तीसा य पणुवीसा, पनरस दस चेव सयसहस्साइं ।
तिरणेगं पंचूणं, पंचेव अणुत्तरा णिरया ॥ ५६ ॥

त्रिंशत् चकारो भिन्नक्रमे ततः पञ्चविंशतिश्च पञ्चदश दश चैव 'शतसहस्राणि' लक्षा इत्यर्थः, त्रीणि एकं शतसहस्रं, कीदृशम्? इत्याह—पञ्चोनम्, पञ्चैव 'अनुत्तराः' अत्यन्ताधमतया सर्वनरकावासप्रधाना निरयाः । अयमत्र भावः—रत्नप्रभायां त्रिंशन्नरकावासशतसहस्राणि भवन्ति । शर्कराप्रभायां पञ्चविंशतिः । वालुकाप्रभायां पञ्चदश । पङ्कप्रभायां दश । धूमप्रभायां त्रीणि । तमःप्रभायामेकं शतसहस्रं परं पञ्चभिर्नरकावासैरूनम् । महातमःप्रभायां पञ्चैव नरकावासा इति ॥ ५६ ॥

इत्थं सामान्येन रत्नप्रभादिषु पृथ्वीषु पृथक्पृथक्सर्वनरकावासप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति तास्वेवावलिकाबाह्यांस्तदितरांश्च नरकावासान् प्रमाणतः प्रतिपादयन् गाथासप्तकमाह—

सत्तट्ठा पंच सया, पणणउइ सहस्स लक्ख उणतीसं ।
रयणाए सेढिगया, चोयाल सया उ तेत्तीसं ॥ ५७ ॥

'सत्तपट्टानि' सप्तषष्ट्यधिकानि पञ्च शतानि पञ्चनवतिः सहस्राणि लक्षा एकोनत्रिंशत् पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारात् 'रत्नायां' रत्नप्रभायां वक्ष्यमाणविशेषणान्यथानुपपत्तिवशेन श्रेणिबाह्या नरकावासा बोद्धव्याः, अङ्कतश्च २९९५५६७ । श्रेणिगता नरकावासाश्चतुश्चत्वारिंशच्छतानि, 'तुः' विशेषणार्थः, 'त्रयस्त्रिंशानि' त्रयस्त्रिंशत्समधिकानि भवन्ति, अङ्कतोऽपि ४४३३ ॥ ५७ ॥

सत्ताणउइ सहस्सा, चउवीसं लक्ख तिसय पंचहिया ।
बीयाए सेढिगया, छव्वीस सया उ पणणउया ॥ ५८ ॥

सप्तनवतिः सहस्राणि चतुर्विंशतिर्लक्षाणि शतानि पञ्चाधिकानि 'द्वितीयायां' शर्कराप्रभायामावलिकाबाह्यनरकावासप्रमाणमेतत्, अङ्कतोऽपि [२४९७३०५ । श्रेणिगता नरकावासा षड्विंशति शतानि पञ्चनवत्यधिकानि, 'तु' पुनरर्थे, भवन्ति, अङ्कतश्च] २६९५ ॥५८॥

पण सया पणयाला, अडनउइ सहस्स लक्ख चोद्दस य ।
तइयाए सेढिगया, पइन्नगा चोद्दस सया उ ॥ ५९ ॥

पञ्च शतानि 'पणयाल' त्ति पञ्चचत्वारिंशदधिकान्यष्टानवतिः सहस्राणि लक्षाश्चतुर्दश च 'तृतीयायां' वालुकाप्रभापृथिव्यामावलिकाव्यतिरिक्तनरकावासप्रमाणं भवति, अङ्कापेक्षयापि १४९८५१५ । श्रेणिगता नरकावासा पञ्चाशीतानि चतुर्दश शतानि, 'तु' पुनरर्थे, भवन्ति बोद्धव्याः, अङ्कतोऽपि १४८५ ॥ ५९ ॥

तेणउया दोण्णि सया, नवनउइ सहस्स नव य लक्खाइं ।
पंकाए सेढिगया, सत्त सया हुंति सत्तहिया ॥ ६० ॥

त्रिनवते द्वे शते नवनवति सहस्राणि नव लक्षाणि 'पङ्कायां' पङ्कप्रभायां चतुर्थपृथिव्यां श्रेणिवर्जितनिरयावासप्रमाणमेतत्, अङ्कतोऽपि ९९९२९३। श्रेणिगता निरया सप्त शतानि भवन्ति सप्ताधिकानि, अङ्कतोऽपि ७०७ ॥ ६० ॥

सत्त सया पणतीसा, नवनउइ सहस्स दो य लक्खाइं ।
धूमाए सेढिगया, पणसट्ठा दो सया हुंति ॥ ६१ ॥

सप्त शतानि पञ्चत्रिंशानि नवनवति सहस्राणि द्वे च लक्षे 'धूमायां' धूमप्रभायां पञ्चमपृथिव्यामावलिकाविप्रकीर्णनिरयावासप्रमाण-

मिदम्, अङ्कतश्च २९९७३९ । श्रेणिगता नरकावासाः पञ्चषष्टे द्वे शते भवतः, अङ्कतोऽपि २६५ ॥ ६१ ॥

णवणउइं च सहस्सा, णव चेव सया हवंति बत्तीसा ।
पुढवीए छट्ठीए, पइण्णगाणेस संखेवो ॥ ६२ ॥
सेढिंदयणरया णं, तेवट्ठी खलु हवंति छट्ठीए ।
पंचेव सत्तमीए, पइण्णगा णत्थि बोधव्वा ॥ ६३ ॥

नवनवतिश्च सहस्राणि नव चैव शतानि भवन्ति द्वात्रिंशानि 'पृथिव्यां षष्ठ्यां' तमःप्रभाभिधानायां 'प्रकीर्णकानां' श्रेणिबाह्यनरकावासानां 'एषः' अनन्तरोक्तः 'संक्षेपः' संक्षिप्यते—वस्त्वियत्तयाऽवध्रियतेऽनेनेति संक्षेपः—प्रमाणं भवतीति, अङ्कतोऽपि ९९९३२॥६२॥ 'श्रेणीन्द्रकनरकाः' आवलिकाप्रविष्टनरकावासाः 'णं' इति वाक्यालङ्कारे त्रिषष्टिः ६३ । 'खलु' इति निश्चये 'भवन्ति' संपद्यन्ते षष्ठ्याम्, पुनः षष्ठपृथ्वीग्रहणं विस्मरणशीलशिष्यावबोधार्थम् । तथा पञ्चैव सप्तम्यां दिग्गताः । 'प्रकीर्णकाः' विप्रकीर्णनरकावासा न सन्तीति बोद्धव्या इति ॥ ६३ ॥ इत्थं प्रत्येकं पृथ्वीष्वावलिकाबाह्यानां तदितरेषां च नरकावासानां प्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति सर्वावलिकाबाह्यनरकावासप्रमाणं तदितरप्रमाणमुभयप्रमाणं चाभिधित्सुर्गाथाद्वयमाह—

एवं पइण्णगाणं, तेसीतिं होंति सयसहस्साइं ।
णउइं नावि सहस्सा, तिण्णि सया चेव सीयाला ॥ ६४ ॥
णव चेव सहस्साइं, छ चेव सया हवंति तेवण्णा ।
सेढिंदयणिरयाणं, एवं दुहओ वि चुलसीति ॥ ६५ ॥

'एए' प्रत्येकगणितास्त्रयः सर्वेषां मीलने 'प्रकीर्णकानां' आवलिकाबाह्यनरकावासानां त्र्यशीतिर्भवति शतसहस्राणि नवतिश्चापि सहस्राणि त्रीणि शतानि चैव 'सीयाल' त्ति सप्तचत्वारिंशानि, अङ्कतोऽपि ८३९०३४७ ॥ ६४ ॥ नव चैव सहस्राणि षट् चैव शतानि भवन्ति 'तेवण्ण' त्ति त्रिपञ्चाशदधिकानि 'श्रेणीन्द्रकनिरयाणां' आवलिकाप्रविष्टनरकावासलक्षणानां सर्वेषां मेलने सति, अङ्कतोऽपि ९६५३ । 'एए' प्रत्येकगणितयोः 'उभयतोऽपि' उभयोरपि राश्योर्यदा समुदायेन गणना क्रियते तदा चतुरशीतिशतसहस्राणि भवन्तीति, अङ्कतोऽपि ८४००००० ॥ ६५ ॥ इदानीं प्रकीर्णकनामानो नरकावासा यत्रावतिष्ठन्ते तत्स्थाननिरूपणायाह (ग्रंथाग्र ५००)—

दिसि विदिसि अंतरगया, नरया उ पइण्णगा मुणेयव्वा ।
छसु वि पुढवीसु भणिया, जहाणुपुव्वीए पविभत्ता ॥ ६६ ॥

विभक्तिवचनव्यत्ययाद् दिशां विदिशां च 'अन्तरगताः' अन्तरालवर्तिनः 'नरकास्तु' निरयाः पुनः प्रकीर्णका ज्ञातव्याः । कासु पृथ्वीष्वयं व्यवहारः ? इत्याह—'षट्स्वपि' षट्स्वेव पृथ्वीषु न तु सप्तम्यामपि । 'भणिताः' आगमज्ञैर्निरूपिताः 'यथानुपूर्व्या' यत्प्रकारयाऽऽनुपूर्व्या ते व्यवस्थितास्तयैवमेव । ते च कथं भूताः ? इत्याह—'प्रविभक्ताः' प्रविभज्यन्ते—नानासंस्थानरूपतया विकल्प्यन्ते ये ते तथेति ॥ ६६ ॥ सम्प्रत्यावलिकाप्रविष्टानां नरकावासानामवस्थानक्रमं प्रतिपादयितुमिच्छुराह—

सीमंतगो उ उवरिं, सव्वपढे होइ मज्झयारो ।
सव्वेसिं णिरयाणं, एगुज्ज एक्कमेक्कस्स ॥ ६७ ॥

'सीमन्तकस्तु' सीमन्तकनामैव नरकेन्द्रकः 'उपरि' प्रथम इत्यर्थः, 'सर्वाधः' सर्वेषामिन्द्रकाणामधोभागवर्ती भवति 'अप्रतिष्ठानः' सप्तमपृथ्वीन्द्रकः। शेषाणां का वार्ता? इत्याह—'सर्वेषां' निरयाणामावलिकागतानां मध्ये 'एकः' इति एकैको नरकावासः 'ऋजुः' समश्रेणिव्यवस्थिततयाऽभिमुखः, कस्य? इत्याह—एकैकस्य नरकावासस्य। इदमुक्तं भवति—सर्वेऽपीन्द्रकनरकावासाः समश्रेणितया ऊर्ध्वाधोभावेन व्यवस्थिताः, ये च शेषा आवलिकाप्रविष्टा नरकावासास्तेऽप्येवमेवेति ॥ ६७ ॥ अथावलिकाप्रविष्टेष्वेव वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रनरकावासप्रमाणप्रतिपादनार्थमेकदिगपेक्षया प्रतिपृथिवि मुखभूमिप्रमाणानयनाय करणं तावदाह—

अउणापन्नं पढमं, सेसा पयरंतररहिय होंति मुहा।
सगपयरेहि विरहिया, रूवूणेहिं मुहा भूमी ॥ ६८ ॥

एकोनपञ्चाशत्प्रथमं मुखम्। 'शेषाणि' शर्कराप्रभादिपृथिवीसंबन्धीनि 'परप्रतररहितानि' उपरितनपृथ्वीप्रस्तटप्रमाणरहितानि उपरितनपृथ्वीमुखान्येव भवन्ति मुखानि। तथा 'स्वकप्रतरैः' त्रयोदशादिभिः 'विरहितानि' परित्यक्तानि, कीदृशैः? इत्याह—'रूपोनैः' रूपरहितैर्द्वादशादिप्रमाणैरिति भावः, 'मुखानि' विवक्षितपृथ्वीगतान्येव 'भूमयः' तलानि भवन्ति। अयमत्र तात्पर्यार्थः—यथा रत्नप्रभायामेकोनपञ्चाशन्मुखम्, एतदेव शर्कराप्रभायां रत्नप्रभाप्रतरहीनं संजातषट्त्रिंशत्संख्यं मुखम्, एतदेव वालुकाप्रभायामेकादशलक्षणशर्कराप्रभाप्रतररहितं पञ्चविंशतिलक्षणं मुखम्। एवं तावज्ज्ञेयं यावत्तमःप्रभायां चत्वारो मुखमिति। एवं त्रयोदशैकादशनवकादिलक्षणैः स्व-

प्रस्तटमानाँ कृष्णहीनि परिहीणानि प्रमुखान्येवमसपयारदादीनि भू-
म्यो भवन्ति सप्तत्रिंशत्षड्विंशतिसप्तदशादिका इति ॥६८॥ एव
सति यानि प्रमाणानि क्षुल्लमूल्यो[रव]कल्पानि तानि दर्शयितुमाह—

अडयालसयं छत्तीसा पणुवीसा दुसट्ठ नव चउरो।
सगतीस छव्वीसा, सत्तर दस पंच दो य तिंसि ॥६९॥

अष्टचत्वारिंशत् षट्त्रिंशत् पञ्चविंशति 'दुसट्ठ'त्ति अष्टादश षो-
डश इत्यर्थं, नव चत्वार इति क्षुल्लानि। मूलम् पुनः सप्तत्रिंशत् षड्-
विंशति 'सत्तर' त्ति सप्तदश दश पञ्च द्वौ च तिसृष्विति ॥६९॥ स्था-
पना—इत्थ त्रिषु क्षुल्लानि भूमीषु प्रतिपाद्य त्रिषु तथैव प्रतिपादयन् कुम्भमाह—

नरकप्रभा०	रत्न०	शर्करा०	वालु०	पंक०	धूम०	तमः०
क्षुल्लानि	४८	३६	२५	१६	९	४
मूलक	३७	२६	१७	१०	५	२

अडयालीस पढम, सेसा पयरपयररहिय होंति खुड्डा।
सगपयरेहिं विरहिया, रुवूणेहिं खुड्डा भूमी ॥७०॥

अष्टचत्वारिंशत्प्रथमायां प्रथम क्षुल्लमिति गम्यते। 'सेसाणि'
शर्कराप्रभाप्रभृतिपृथ्वीसम्बन्धीनि प्रस्तटरहितानि भवन्ति क्षुल्लानि।
किमुक्तं भवति? रत्नप्रभाक्षुल्लकाष्टचत्वारिंशत्सम्बन्ध, शर्कराप्रभाया
पुनः प्रस्तटे रत्नप्रभाप्रस्तटविभिन्नयोदशमिकलीकृत रत्नप्रभाक्षुल्लमेव
क्षुल्लं भवति, तच्च षट्त्रिंशद्रूपम्। एवं शर्कराप्रभाक्षुल्लं प्रस्तटरहितं
वालुकाप्रभाया क्षुल्लं भवति, तच्च चतुर्विंशति। एव तावज्ज्ञेय यावत्
षष्ठीनि। इत्थं क्षुल्लान्यभिधाय भूमी प्रतिपादयन्नाह—प्रस्तटैर्विर-

हितानि, कथंभूतैः? इत्याह—रूपोनैः मुखानि भूमयो भवन्ति। यथा—रत्नप्रभायामष्टचत्वारिंशन्मुखम्, तदेव स्वप्रतरै रूपोनैर्द्वादशप्रमाणैरूनीकृतं जाता षट्त्रिंशत्, इयमेव तत्र भूमिः। तथा शर्कराप्रभामुखं पञ्चत्रिंशद्रूपं स्वकप्रतरै रूपोनैरूनीकृतं [संजाता पञ्चविंशतिः, इयमेव तत्र भूमिः। तथा वालुकाप्रभामुखं चतुर्विंशतिरूपं स्वकप्रतरै रूपोनैरूनीकृतं] संजाताः षोडश, एत एव तत्र भूमिः। एवमन्यास्वपि पृथ्वीषु स्वमुखेभ्यो रूपोनस्वप्रतरहीनेभ्यो भूमयः साध्या इति ॥ ७० ॥ अथ पूर्वगाथोक्तोपायलब्धमेव मुखप्रमाणं भूमिप्रमाणं च क्रमेण प्रतिपादयन्नाह—

अडयाला पणतीसा, चउवीसा पनरस ट्ठ तिण्णेव।
छत्तीसा पणुवीसा, सोलस णव चउर एगं च ॥ ७१ ॥

अष्टचत्वारिंशत् पञ्चत्रिंशत् चतुर्विंशतिः पञ्चदशाष्टौ त्रय एवेति रत्नप्रभादिषु षट्सु पृथ्वीषु विदिक्षु [मुखानि], भूमयस्तु षट्त्रिंशत् पञ्चविंशतिः षोडश नव चत्वार एकश्चेति विदिक्ष्वेशान्यादिषु। स्थापना—

नरकनामा०	रत्न०	शर्क०	वालु०	पंक०	धूम०	तम
मुखानि	४८	३५	२४	१५	८	३
भूमयः	३६	२५	१६	९	४	१

सप्तमपृथिव्यां तु एकत्वात्प्रतरस्य मुखभूमिकल्पनाया अभाव इति ॥ ७१ ॥ इत्थं करणोपयोगिनीर्मुखभूमीः प्रतिपाद्य गाथासप्तकेन करणमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, दिसाण विदिसाण होति रूवूणं।
सयपयरेहि गुणेयं(उं), सोहणयं सोहय इमं तु ॥ ७२ ॥

मुखभूमिसमासार्द्धं 'दिशां विदिशां' इति दिग्वर्तिनां विदिग्व-

र्तिना च नरकावासाना विधेयम्। पर दिग्वर्तिसमासाद्दोपेक्षया विदि-ग्नरकावासमासार्द्ध भवति रूपोनम्। तत किं कार्यम्? इत्याह—'स्वकमनेरं' त्रयोदशादिभिर्गुणयित्वा 'शोधनकं' शोधनीयराशिं प्रतरगुणनागतराशेर्मध्यात् 'शोध्य' अपनय 'इद तु' वक्ष्यमाण पुन ॥ ७७ ॥ यथा—

पुढवीपत्थडतुल्लं, सोहणय रयणमाइसु दिसासु।
बारस बारस नव छ च छ, च तियमेव विदिसासु ॥७३॥

'पृथ्वीप्रस्तटतुल्य' पृथिव्या पृथिव्या ये त्रयोदशैकादशादय प्रस्तटास्तत्प्रमाण 'शोधनक' शोधन भवतीति। कासु? इत्याह—'रयणमाइसु' त्ति रत्नप्रभादिषु पृथ्वीषु 'दिसु' दिग्वर्तिनरकावासविषये। तथा द्वादश द्वादश नव षट् च षट् च त्रय एव 'विदिसु' विदिग्वर्तिनरकावासविषये इति ॥७३॥ इदमेव शोधनक कथमुत्पद्यते? इत्याह—

सव्वेसि पत्थडाणं, एगदिसाए उ पयरमाणेणं।
एक्केक्कूणं ठाविय, तिभागसेसं तु सोहणयं ॥ ७४ ॥

'सर्वेषा प्रस्तटाना' त्रयोदशादीना सबन्धिनो नरकावासान् एकस्या दिशि 'तु' पुनरर्थे उपलक्षणत्वाद्विदिशि च वर्तमानान् 'प्रतरमानेन' प्रतरप्रमाणा वारा इत्यर्थ 'एकैकोनान्' एकैकेन परिहीणान् स्थापयेत्, ततस्त्रिभिर्विभजेत्, तत्र 'त्रिभागशेष तु' त्रिभागावशिष्ट पुन शोधनक जानीहीति शेष ॥ ७४ ॥ एव शोधनके द्विप्रकारे सिद्धे सति किं कार्यम्? इत्याह—

एय वाइमरासिओऽवणेउं सेस तिहा विभइऊणं।
निहि ठाणेहिं ठवेउ, सोहयगस्सावि हर भाग ॥ ७५ ॥

'एतत्' शोधनकं 'बाहाग्रात्' मुखभूमिसमासार्द्धस्य प्रतरगुणनेन लब्धनरकप्रमाणलक्षणात्मकाग्रात् 'अपनीय' त्यक्त्वा यच्छेषं तत्त्रिभिर्विभज्य यल्लब्धं तत्त्रिषु स्थानेषु स्थापयित्वा 'शोधनकस्यापि' द्विरूपस्य हर भागम् ॥ ७५ ॥ कैः ? इत्याह—

तिहि चेव सयाकालं, जं लद्धं तं तिहा उ काऊणं ।
दो भागा उ तंसे, पक्खेवो एग चउरंसे ॥ ७६ ॥

त्रिभिश्चैव 'सदाकालं' यदा यदा वृत्तादिसंख्याऽऽनेतुमिष्यते तदा तदेत्यर्थः । ततो यल्लब्धं तत् 'त्रिधा तु' त्रिधैव कृत्वा ततोऽपि 'द्वौ भागौ तु' त्रिभागलक्षणौ पुनः 'त्र्यस्रे' त्र्यस्रराशौ प्रक्षिप्यत इति प्रक्षेपः—न्यास्यो राशिर्विधेः, तथा एको भागश्चतुरस्रे प्रक्षेप इति ॥ ७६ ॥ आह यदा शोधनकं त्रिभिरपि विभक्तं न शुध्यति तदा का वार्ता ? इत्याह—

सोहणए दो उद्धरिया, तत्थेगो तंसि एग चउरंसे ।
एगुद्धरियं तंसे, एगा बाहा हवति एसा ॥ ७७ ॥

'शोधनके' उक्तलक्षणे यदा द्वावुद्धरितौ लभ्येते तदा 'तत्र' तयोर्मध्ये एकोऽङ्कः 'त्र्यस्रे' त्र्यस्रराशौ एकः 'चतुरस्रे' चतुरस्रराशौ प्रक्षिप्यते । अथ'एकं'एकरूपमङ्कस्थानमुद्धरितं वर्तते तदा तत्त्र्यस्रे प्रक्षेपणीयम् । एवं सति किं सिद्धम् ? इत्याह—एका दिग्गता विदिग्गता च 'बाहा' नरकावासश्रेणिलक्षणा 'भवति' संपद्यते 'एषा' पूर्वोक्ता ॥ ७७ ॥ ततोऽपि किं सपन्नम् ? इत्याह—

एयं एगदिसगं, चउसंगुणियं तु होइ सव्वगं ।
पुढवीए पुढवीए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ ७८ ॥

'एतत्' पूर्वोक्तमनन्तरं 'एकदिशम्' पूर्वाद्येकदिग्गतनरकावासप्रमाणं भवति, उपलक्षणत्वाद्विदिशम च। 'चतुःसङ्गुणितं तु' चतुर्भिर्गुणितं पुनरेतदेव 'भवति' जायते 'सर्वाग्रं' सर्वदिग्विदिग्वर्तिनरकावासप्रमाणम्, क? इत्याह—'पृथिव्यां पृथिव्यां' रत्नप्रभादिषु षष्ठपृथ्वीपर्यन्तास्विति भावः। किमुक्तं भवति? इत्याह—वृत्तात्र्यस्रा चतुरस्रा विभक्तक्रमे त्र्यस्रचतुरस्राश्च नरकावासा भवन्ति ॥ ७८ ॥

अथास्या गाथायास्तत्त्वं भाव्यते—

यथा रत्नप्रभायां पूर्वस्यां दिश्येकोनपञ्चाशन्नरकावासा ध्रुवम्, सप्तत्रिंशद्भूमिः, ततो ध्रुवभूमिसमासार्धे जाता त्रिचत्वारिंशत् ४३। अस्यां त्रयोदशभिर्गुणितायां जातानि पञ्चशतान्येकोनषष्ठानि ५५९, एतदेव च माहात्म्यम्। अस्माच्च त्रयोदशप्रस्तटप्रमाणं शोधनकं शोधनीयम्। ननु केऽमी त्रयोदश ये शोध्यन्ते[1]? इत्युच्यते—सर्वप्रस्तटप्रमाणं रत्नप्रभायां त्रयोदश, तावतो वाराश्च प्रथमप्रस्तटप्रथमदिग्गतनरकावासप्रमाणमेकोनपञ्चाशत्संख्यमेव येकैकोनतया सत्वाप्यते यावत्सप्तत्रिंशत्, तत एतेषु राशिषु प्रत्येकं त्रिभिर्विभक्तेषु यथाक्रमं शुद्धशेषम्—१—०—२—१—०—२—१—०—२—१—०—२—१। एवं पञ्चानामेककानां चतुर्णां च द्विकानां मीलने जाते प्रथमपृथ्वीप्रस्तटतुल्यं शोधनकम्। तच्च माहात्म्याच्छोधिते ततो जातमिदं ५४६, अस्य च त्रिभिर्भागे लब्धं द्व्यशीतं शतम्, तच्च वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षितेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततश्च शोधनकस्यापि त्रयोदशलक्षणस्य त्रिभिर्भागो

१ अत्र " रोवं " (वि॰ ह॰ १-१-२६) इति सूत्रप्रवृत्तिः। अत्र+एकै०= अत्र शु+एकै०=अत्र क्षे०॥

दीयते, लब्धश्चतुष्कक एकश्चावशिष्टः, स च चतुष्ककस्त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र च द्वौ चतुष्कौ त्र्यस्रेषु क्षिप्येते एकश्च चतुष्कश्चतुरस्रेषु, यश्चैकोऽवशिष्टः स त्र्यस्रेषु क्षिप्यते, ततो जातं रत्नप्रभायां पूर्वदिग्गतवृत्तादिराशित्रयम्, तच्चेदम्-१८२-१९१-१८६। यदा चतुर्दिगपेक्षया चिन्त्यते तदेतदेव राशित्रयं प्रत्येकं चतुर्भिर्गुण्यते, ततश्च वृत्तादीनां सर्वाग्रं भवति, तच्चाग्रे स्वयमेव शास्त्रकारः प्रतिपादयिष्यति। विदिक्षुः पुना रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटे ऐशान्यामष्टचत्वारिंशन्नरकावासाः, तेऽप्येकैकहान्या दिग्गतनरकावासक्रमेण स्थाप्यन्ते यावत् षट्त्रिंशत्, ततश्चैतेषु राशिषु प्रत्येकं त्रिभिर्भक्तेषु लब्धमवशिष्टं यथाक्रमम्— ०-२-१-०-२-१-०-२-१-०-२-१-० । एवं चतुर्णां द्विकानामेककानां च मीलने द्वादशरूपं शोधनकं भवति, शेषं सर्वं दिग्वद्बोद्धव्यम्। एवमन्यास्वपि पृथ्वीषु सर्वा करणभावना कार्येति॥

संप्रति प्राक्करणेन साधितान् वृत्तादिनरकावासान् प्रतिपृथिवि गाथाषट्केन कथयन्नाह—

अडवीसा चोसट्ठा, चोयाला सत्त सत्त य सया उ।
बारस चोयालाया, अडवीसहिया उ विदिसासु॥ ७९॥

अष्टाविंशानि चतुःषष्टानि चतुश्चत्वारिंशानि, कानि ? इत्याह— सत्त सत्त शतानि चशब्दतुशब्दौ पूरणार्थौ। इदमुक्तं भवति—रत्नप्रभायामष्टाविंशानि सप्त शतानि वृत्तानाम्, चतुःषष्टानि सप्त शतानि त्र्यस्राणाम्, चतुश्चत्वारिंशानि सप्तैव शतानि चतुरस्राणां नरकावासानां दिक्षु सर्वाग्रं भवतीति। तथा 'बारस चोयालाया अडवीसहिय' त्ति द्वादशभिश्चतुश्चत्वारिंशताऽष्टाविंशत्या चाधिकानि सप्त सप्त शतानीति संबध्यते,

'हु' पूर्ववत् । इदमत्र हृदयम्—द्वात्रिंशदधिकानि चतुश्चत्वारिंशदधिकान्यष्टाविंशत्यधिकानि च सप्त शतानि यथाक्रमं पूर्वस्यामचतुरस्रप्रमाण भवति 'विदिसु' विदिग्विषये । एवं सर्वत्र । अङ्कतोऽपि दिक्षु पू० ७२८, प्र० ७६४, च० ७४४ । विदिक्षु पू० ७१२, प्र० ७४४, च० ७२८ ॥७९॥ एतद्रत्नप्रभायाम् । शर्कराप्रभायां पुनः—

चत्ता य अट्ठसट्ठा, छप्पन्नहिया य चउ चउ सया उ ।
चउवीसा छप्पन्ना, चत्तालहिया य विदिसासु ॥ ८० ॥

चत्वारिंशानि 'च' पूर्ववत्, अष्टषष्ठानि षट्पञ्चाशदधिकानि च चत्वारि [चत्वारि] शतानि 'तु' पूर्ववत्, दिक्षु ४४०–४६८–४५६ । तथा चतुर्विंशानि षट्पञ्चाशानि चत्वारिंशदधिकानि च चत्वारि चत्वारि शतानीति लभ्यते विदिक्ष्विति, ४२४–४५६–४४० ॥८०॥ अथ तृतीयायाम्—

चत्ता चउसट्ठा या, बावन्ना दोसिय दोसिय उ सया उ ।
अडवीसा बावन्ना, चत्ताहिया चेव विदिसासु ॥ ८१ ॥

चत्वारिंशे चतुःषष्टे चकारो भिन्नक्रमे ततो द्वापञ्चाशे च 'द्वे द्वे तु शते तु' द्वे द्वे एव शते पुनर्भवतो दिक्षु, २४०–२६४–२५२ । तथाष्टाविंशे द्वापञ्चाशे चत्वारिंशदधिके चैव द्वे द्वे शते इति योज्यते, २२८–२५२–२४० विदिक्ष्विति ॥ ८१ ॥

बारहिय चउवीस, वीसहियं सह सयं चउत्थीए ।
चउरहिय वीसहियं, बारहियं चेव विदिसासु ॥ ८२ ॥

द्वादशाधिकं द्वात्रिंशं विंशत्यधिकं तथेति समुच्चये, शतमिति सर्वत्र संबध्यते, चतुर्थ्यां नरकपृथिव्यां ११२–१३२–१२० दिक्षु । तथा

नर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रवन्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

तत्र रत्नप्रभायां सप्तनवतिर्भवति मुखम्, एकपञ्चाशतो द्विसप्तसन्धिनामष्टचत्वारिंशतश्च विदिक्सत्कन्धिना नरकावासानां समासे एतत्सङ्ख्यामभवत्। सप्ततिर्द्विभिरधिका भवेद्भूमि, इयमपि सप्तत्रिंशतो दिग्वर्तिना षट्त्रिंशतश्च विदिग्वर्तिना मीलने सम्पन्ने। एवं शेषपृथ्वीष्वपि मुखभूमिप्रमाणभावना कार्या। तथैकसप्ततिर्भवति मुखम्, भूमिरेकपञ्चाशद्द्वितीयायामिति ॥ ८५ ॥ एकोनपञ्चाशत् त्रयस्त्रिंशत्, किम्? इत्याह—यथाक्रमं मुख भूमी च भवतस्तृतीयायां पृथिव्याम्। तथैकोनत्रिंशदेकोनविंशतिर्यथाक्रमं मुखभूम्यौ भवतश्चतुर्थ्यां पृथिव्यामिति ॥ ८६ ॥ पञ्चमपृथिव्यां विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात्, सप्तदश नव मुखभूमी भवतः। तथा सप्त त्रिकं च मुखभूमी भवतः षष्ठपृथिव्याम्। तथा 'पणुवीस' त्ति पञ्चविंशति 'तिवीस' त्ति त्रयोविंशति 'अट्ठार' त्ति अष्टादश 'तेर' त्ति त्रयोदश एकादश षट् च 'सोहणं' शोधनकं भवति यथाक्रमं रत्नप्रभादिपृथ्वीषु प्रतिपृथिवि त्रयोदशाष्टादशादिदिग्वर्तिशोधनक मीलने एतत्सम्पद्यशोधनकमभवदिति ॥ ८७ ॥ स्थापना—इत्थमुपायमुक्त्वा करणमाह—

[illegible]	रत्न०	शर्क०	वालु०	पंक०	धूम०	तम०
मुखानि।	९७	७१	४९	२९	१७	७
भूमयः।	७२	५१	३३	१९	९	३
शोधनका०	२५	२३	१८	१३	११	६

मुहभूमिसमासद्धं, पयरगुणं सोहणूणं तिहिं भइयं।
सोहणयजुयं चउराहयं च वट्टाइं रयणाए ॥ ८८ ॥

मुखभूम्यो—प्रागुद्दिष्टस्वरूपयोः समासार्द्धं प्रतीतमेव 'पयरगुण' प्रतिपृथिवि स्वप्रतरप्रमाणगुणितं 'सोहणऊणं' शोधनकपरिहीनं पुन-

त्रिभिः 'भक्तं' अपहृतं शोधनकयुतं 'चतुराहृतं च' चतुर्भिर्गुणितं पुनः 'वृत्तादि' वृतत्र्यस्रचतुरस्रनरकावासप्रमाणं स्यात् 'रत्नायां' रत्नप्रभायामिति ॥ ८८ ॥ एवमपि कृते यथा वृत्तनरकावासप्रमाणं परिपूर्णं संपद्यते तथाऽभिधानः सर्वपृथ्वीष्वप्ययमेव क्रम इति प्रतिपादयन्नाह—

दिसि विदिसाण समासे, मज्झिमनरइंदएहि सव्वग्गं ।
पुढवीए पुढवीए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ ८९ ॥

दिशां विदिशां च संबन्धिनो ये वृत्तादयो नरकावासास्तेषां समासे पूर्वोक्तक्रमेण कृते सति मध्यमनरकेन्द्रकैः सह सर्वाग्रं वृत्तनरकावासानां भवति । यथा रत्नप्रभायां तथा 'पृथ्व्यां पृथ्व्यां' शर्कराप्रभादिकायां वृत्तास्त्र्यस्राश्चकारो भिन्नक्रमे ततश्चतुरस्राश्च नरकावासा भवन्ति ॥ ८९ ॥ अयमस्य गाथाद्वयस्य भावार्थः—

यथा रत्नप्रभायां सप्तनवतिर्मुखं ९७ त्रिसप्ततिर्भूमिः ७३, ततो मुखभूमिसमासार्द्धे जाता पञ्चाशीतिः ८५, अस्यां च त्रयोदशलक्षणाचलच्चकगुणितायां जातान्येकादशशतानि पञ्चाधिकानि ११०५, एतेभ्यश्च शोधनके पञ्चविंशतिलक्षणे शोधिते जातं १०८०, अस्य च त्रिभिर्भागे लब्धानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि ३६०, एतच्च वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंज्ञितेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततश्च शोधनकस्यापि पञ्चविंशतिलक्षणस्य त्रिभिर्भागो दीयते, लब्धोऽष्टक एकश्चात्रावशिष्टः, स चाष्टकस्त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र च द्वावष्टकौ त्र्यस्रेषु क्षिप्येते, एकश्च चतुरस्रेषु, यश्चैकोऽवशिष्टः सोऽपि त्र्यस्रेषु क्षिप्यते, ततो राशित्रयं चतुष्ककेण गुण्यते, पश्चात्प्रथमराशौ त्रयोदशेन्द्रकाः

क्षिप्यन्ते, ततो जात रत्नप्रभायां दिग्विदिक्ष्वपि वृत्तादिनरकत्रयम्, तच्चेदम्—वृ० १४५३, त्र्य० १५०८, च० १४७२। एवं शेषा- स्वपि पृथिवीषु स्वकीयमुखभूमिकोन्नयनान्यपेक्ष्य भावना कार्येति ॥ ७ ॥

इदानीं "मुहभूमिसमासद्ध" (गा० ८८) इत्यनेन करणेन दिग्विदिशां यौगपद्येन वृत्तादिनरकावासप्रमाणं यदागतं तद्रत्नप्रभादि- पृथ्वीषु पृथक्पृथक्प्रदर्शयन् गाथाद्वयमाह—

चोद्दस सय तेवन्ना, पनरस सया य अडहिया य।
चोद्दस सय बावत्तर, वट्टाई हुंति रयणाए ॥ ९० ॥

चतुर्दश शतानि त्रिपञ्चाशानि, पञ्चदश शतानि 'य' पुनरर्थे, अष्टभिरधिकानि, मकारोऽलाक्षणिकः, 'य' पूरणार्थे, चतुर्दश शतानि द्वासप्ततानि, किम्? इत्याह—'वृत्तादयः' यथाक्रमं वृत्त १४५३– त्र्यस्र १५०८ चतुरस्रा १४७२ नरकावासा भवन्ति 'रत्नायां' रत्नप्रभायामिति ॥ ९० ॥

अड सय पणहत्तर, नव चेव सया य हुंति चउवीसा।
छन्नउया अड सया, वट्टाई हुंति बीयाए ॥ ९१ ॥

अष्ट शतानि पञ्चसप्ततानि, नव चैव शतानि 'य' पुनरर्थे भवन्ति चतुर्विंशानि, षण्णवत्यधिकान्यष्टौ शतानि, किम्? इत्याह— 'वृत्तादयः' वृत्त ८७५ त्र्यस्र ९२४ चतुरस्रा ८९६ भवन्ति द्वितीयायां पृथिव्यामिति ॥ ९१ ॥

चउ सय सत्तत्तर पण सोल चउरो सया उ बाणउया।
पुढवीए तइयाए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ ९२ ॥

चत्वारि शतानि सप्तसप्ततानि, पञ्चशतानि षोडशानि, चत्वारि

शतानि 'तुः' पुनरर्थः द्वानवतानि पृथिव्यां तृतीयायाम्, किम्? इत्याह—वृत्ताः ४७७ त्र्यस्राः ६१६ 'चः' समुच्चये चतुरस्राश्च ४९२ नरकावासा भवन्तीति ॥ ९२ ॥

तेवीसा बावण्णा, वत्तीसा दोण्णि दोण्णि य सया उ।
पुढवीइ चउत्थीए, वट्टादी होंति णायव्वा ॥ ९३ ॥

त्रयोविंशे द्वापञ्चाशे द्वात्रिंशे 'दोण्णि दोण्णि य' त्ति द्वे द्वे च शते 'तुः' पूर्ववत् पृथिव्यां चतुर्थ्याम्, किम्? इत्याह—'वृत्तादयः' वृत्त २२३ त्र्यस्र २९२ चतुरस्राः २३२ नरकावासा भवन्ति ज्ञातव्या इति ॥ ९३ ॥ ॥

सत्तत्तरी सयं चेव तह य णिरयाण अट्ठसीती य।
पुढवीए पंचमीए, वट्टादी होंति णायव्वा ॥ ९४ ॥

सप्तसप्ततिः शतं चेव 'तथा च' इति पूरणे निरयाणामष्टाशीतिश्च पृथिव्यां पञ्चम्यां 'वृत्तादयः' वृत्त ७७ त्र्यस्र १०० चतुरस्राः ८८ भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ९४ ॥

पण्णरस अट्ठवीसा, वीसा वट्टादि छट्ठपुढवीए।
एगो वट्टो तंसा, चउरो खलु सत्तमीए उ ॥ ९५ ॥

पञ्चदश अष्टाविंशतिर्विंशतिः 'वृत्तादयः' वृत्त १५ त्र्यस्र २८—चतुरस्राः २० षष्ठपृथिव्यां भवन्ति। तथा एकः 'वृत्तः' इन्द्रकरूपः १ त्र्यस्राश्चत्वारः ४ 'खलुः' वाक्यालङ्कारे सप्तम्यां तु पृथिव्यामिति ॥९५॥ इत्थं प्रत्येकं रत्नप्रभादिषु वृत्तादिपरिमाणं प्रतिपाद्य सप्तस्वपि यौगपद्येन तत्प्रतिपादयितुमुपायमाह—

मुहभूमीओ सव्वा, दिसिविदिसा सव्वमेलियाणुद ।
चउप्पयडपालगुणा, दिसिविदिसा चेव सव्वग्गं ॥ ९६ ॥

इह दिशां विदिशां च प्रस्तटप्रस्तटवृत्तादिपरिमाणमानेतुमिष्टमास्ते, ततो मुखभूमय 'सर्वा' समस्ता । सामस्त्यमेव भावयति—'दिसिविदिस' त्ति दिशो विदिशश्च सम्बन्धिन्य एकैकपङ्क्तावेकैकप्रस्तटत्वादित्येकैकलक्षणा स्वयमेव ज्ञातव्या । ततः किम् ? इत्याह—'सर्वमीलितानां' सर्वासां मुखभूमीनां संमिलितानां यदर्धम्, तत्किम् ? इत्याह—एकोनपञ्चाशत्प्रस्तटचतुर्गुणं क्रियते ततो यथाक्रमं दिशां विदिशां चैव 'सर्वाग्रं' सर्ववृत्तादिनरकावासप्रमाणं भवति । शेषं शोधनकापनयनादि पूर्ववत् । यथा चैतत्समागच्छति तथोपरिष्टात्सविशेषं वक्ष्याम इति ॥ ९६ ॥ तदेवमेव प्रमाणतो गाथाद्वयेन प्रतिपादयन्नाह—

पण्णरस अट्ठसट्ठा, सया उ तह चेव सत्तरस सयाइं ।
सोलस बत्तीसाइं, दिसासु वट्टाइसव्वग्गं ॥ ९७ ॥
पण्णरस सया चउरासिया उ सोलस सया उ बत्तीसा ।
पण्णरसट्ठट्ठी वि य, वट्टाई विदिसि सव्वग्गं ॥ ९८ ॥

पञ्चदशाष्टषष्टानि शतानि 'तु' पुनरर्थे, 'तथा चैव' इति समुच्चये, सप्तदश शतानि शुद्धान्येव, षोडश द्वात्रिंशानि शतानीत्यनुवर्तते, किम् ? इत्याह—'दिशां' चतसृणामपि सम्बन्धि 'वृत्तादिसर्वाग्रं' वृत्त १५६८ त्र्यस्र १७०० चतुरस्र १६३२ नरकावासप्रमाणं भवतीति ॥ ९७ ॥

पञ्चदश शतानि चतुरशीत्यधिकानि तु षोडश शतानि तु द्वात्रिंशानि तुशब्दौ पूर्ववत्, पञ्चदश शतानि 'अष्टषष्टिरपि' अष्टषष्ट्यधिका-

नीत्यर्थः, किम्? इत्याह—विभक्तिव्यत्ययात् 'वृत्तादीनां' वृत्त १५०४–त्र्यस्र १६३२ चतुरस्राणां १५६८ विदिक्षु सर्वाग्रं भवति ॥ ९८ ॥ गाथात्रयस्यापि भावना—

रत्नप्रभाप्रथमप्रस्तटैकदिग्गतनरकावासप्रमाणं [मुखम् ४९, तमस्तमापृथिव्येकदिग्गतनरकावासः] पुनर्भूमिस्तच्चेदम्—१, अनयोः समासः ५०, तदर्द्धं च २५ एकोनपञ्चाशल्लक्षणावलम्बकगुणितं जातमिदं १२२५, अस्माच्छोधके एकोनपञ्चाशल्लक्षणे पातिते शेषराशौ त्रिभिर्विभक्ते लब्धमिदं ३९२, पुनरस्मिन्नेव राशौ त्रिषु स्थानेषु वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंज्ञितेषु स्थापिते शोधनकमपि त्रिभिर्विभज्यते, लब्धः षोडशक एक एकश्चावशिष्टः, स च षोडशकः त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र द्वौ षोडशकावेककश्च त्र्यस्रराशौ क्षिप्यन्ते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रराशौ निक्षिप्यते, ततस्त्रिष्वपि राशिषु दिक्चतुष्टयगुणनाल्लभ्यते यथानिर्दिष्टं वृत्तादिपरिमाणमिति। विदिक्षु पुनरष्टचत्वारिंशन्मुखम्, षष्ठपृथ्वीचरमप्रस्तटविदिग्नरकावासो भूमिः स चैकः, अनयोः समास एकोनपञ्चाशत्, ततोऽर्द्धदानाभावादवलम्बकराशिरष्टचत्वारिंशल्लक्षणोऽर्द्धीक्रियते जाता चतुर्विंशतिः, ततोऽनयो राश्योः परस्परगुणने जातमेकादश शतानि षट्सप्तत्यधिकानि, अङ्कतोऽपि ११७६, ततोऽस्मादष्टचत्वारिंशल्लक्षणे शोधनके शोधिते त्रिभिश्च भागे पातिते लब्धं ३७६, एतच्च वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, शोधनकराशिरपि त्रिभिर्विभज्यते लब्धः षोडशकः, स च त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, ततो द्वौ षोडशकौ त्र्यस्रस्थाने क्षिप्येते, एकश्च षोडशकश्चतुरस्रस्थान इति, ततस्त्रिष्वपि राशिषु विदिक्चतुष्टयगुणने वृत्तादिपरिमाणमुक्तलक्षणं लभ्यत

मर्थपदं प्रच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(-पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञ्यस्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव परमपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह— .

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के ? इत्याह—

इगतीसा इगवीसा, तेत्तीस सया य होंति बत्तीसा ।
बत्तीसं चेव सया, सत्तसु वट्टाइसव्वग्गं ॥ १०१ ॥

एकत्रिंशच्छतान्येकविंशानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च भवन्ति द्वात्रिंशानि द्वात्रिंशच्चैव शतानि शुद्धानि सप्तसु नरकपृथ्वीषु 'वृत्तादिसर्वाग्रं' यथासंख्यं वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रप्रमाणं भवतीति, अङ्कतोऽपि ३१२१–३३३२–३२०० । यदा पुनरेतदेव राशित्रयं मील्यते तदाऽऽवलिकागतनरकावासप्रमाणं त्रिपञ्चाशदधिकषण्णवतिशतरूपं ९६५३ संपद्यत इति ॥ १०१ ॥

इत्थमावलिकाप्रविष्टांस्तदितरानुभयरूपानावलिकाप्रविष्टेष्वपि वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रान्प्रतिपृथिवि समुदायेन च नरकावासान्प्रतिपाद्य संप्रति पृथिवीनामेव बाहल्यप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

पढमासीतिसहस्सा बत्तीसा अट्ठवीस वीसा य ।
अट्ठार सोलसट्ठ य, सहस्स लक्खोवरिं कुज्जा ॥ १०२ ॥

विभक्तिव्यत्ययात् 'प्रथमायां' रत्नप्रभाभिधानायां अशीतिसहस्राणि "लक्षोपरि कुर्यात्" इत्युत्तरेण योगः, अशीतिसहस्राधिकं लक्षं बाहल्यमस्या इति गर्भः । तदनु क्रमेण द्वितीयादिषु पृथ्वीषु द्वात्रिंशतं अष्टाविंशतिं विंशतिं च अष्टादश षोडश अष्टौ च सहस्राणि लक्षोपरि कुर्यात्, एवं च कृते आसामेतदेव बाहल्यप्रमाणं भवतीति । अङ्कतोऽपि प्रथमायां १८००००, द्वितीयायां १३२०००, तृतीयायां १२८०००, चतुर्थ्यां १२००००, पञ्चम्यां ११८०००, षष्ठ्यां ११६०००, सप्तम्यां १०८००० ॥ १०२ ॥ अथ सर्वपृथ्वीषु प्रस्तटान्तरप्रमाणानयनायोपायमाह—

तिसहस्सूणा पुढवी, सगपयरेहिं तिसहस्सगुणिएहिं ।
ऊणा रूवूणियपयरभाइया पत्थडंतरयं ॥ १०३ ॥

द्वाभ्यां सहस्राभ्यां बाहल्यमपेक्ष्येति गम्यते, ऊना 'पृथ्वी' रत्नप्रभादिका कृता सती 'स्वकप्रतरैः' निजप्रस्तटैः, कीदृशैः ? इत्याह— त्रिसहस्रगुणैरूना, तथा रूपोनितप्रतरभाजिता, किम् ? इत्याह— 'प्रस्तटान्तरकं' प्रस्तटात्प्रस्तटस्यान्तरालं भवति । यथा—रत्नप्रभाया लक्षमशीतिसहस्राधिकं बाहल्यम्, तथाधस्तनेनोपरितनेन च सहस्रेणोनं कृतं जातमष्टसप्ततिसहस्राधिकं लक्षम्, ततस्तु त्रयोदशसु स्वप्रस्तटेषु त्रिसहस्रगुणितेष्वपनीतेषु योऽवशिष्टो राशिस्तस्य स्वप्रस्तटप्रमाणेन रूपोनेन भागे हृते लब्धं योजनानामेकादश सहस्राणि पञ्चशतानि त्र्यशीतानि, अङ्कतोऽपि ११५८३, अवशिष्टमिदं— ४/१२ उभयस्यापि चतुर्भिरपवर्तने लब्धो योजनत्रिभागः, स चायं १/३ । एवमन्यास्वपि प्रस्तटान्तराण्यानेतव्यानीति ॥ १०३ ॥ यदभिप्रायेण स्वप्रतरैस्त्रिसहस्रगुणितैरित्युक्तं तदभिप्रायप्रकाशनायाह—

हेट्ठा घणा सहस्सं, उप्पिं सङ्कुय सहस्समेगं तु ।
मज्झे सुसिरं सहस्सं, तिन्नि य सहस्सूसिया नरया ॥१०४॥

'अधस्तात्' तलभागे 'घना' निश्छिद्राः सहस्रं यावद्योजनानां सर्वेऽपि नरकावासाः । 'उप्पिं'ति उपरि सङ्कुचन्तीति सङ्कुचाः सङ्कुचिता इत्यर्थः सहस्रं 'एकं' एकमेव । तथा 'मध्ये' मध्यभागे 'शुषिरा' रन्ध्रभाजः सहस्रम् । एवं 'त्रीणि सहस्राणि उच्छ्रिताः' प्रत्येकं त्रिसहस्रबाहल्या इत्यर्थः 'नरका' इति नरकावासप्रस्तटा इति ॥१०४॥ संप्रति प्रतिपृथिवि प्रस्तटान्तरं तु सूत्रकारः साक्षादेव दर्शयन् गाथापञ्चकमाह—

छसु चेव हवति अतरं-एय चिय सत्तमाए हेट्ठुवरिं ।
निरयरहियं मुणेज्जा, सेसेसु निरंतरा निरया ॥ १०९ ॥

'षट्स्वेव' पृथिवीषु भवति अन्तरं प्रस्तटप्रस्तटस्य, यत एक एव प्रस्तटः सप्तम्यां वर्तते । ततोऽन्तरप्रमाणमाह—'एय चिय' त्ति एतदेव पूर्वोक्तं प्रमाणं सार्द्धद्विपञ्चाशत्सहस्रस्वरूपं 'सप्तम्यां' महातमःप्रभायां 'हेट्ठुवरिं' ति अधस्तादुपरि च, किम् ? इत्याह—'निरयरहियं' ति त्रिसहस्ररूपनरकावासरहितं जानीत । इदमत्र तात्पर्यम्—षट्स्वेव पृथिवीष्वनेकप्रस्तटसद्भावादन्तरालं भवति । सप्तम्यां त्वेक एव, ततश्च तत्प्रमाणमष्टसहस्राधिकलक्षस्वरूपं सहस्रत्रयरूप-प्रस्तटप्रमाणरहितं द्विधाकृत्य तदधस्तादुपरि च सार्द्धद्विपञ्चाशत्सहस्र-लक्षणं क्षेत्रं नरकरहितं बोद्धव्यम्, अङ्कतोऽपि ५२५०० । अन्तरा-लविरहिते स्थाने का वार्ता ? इत्याह—'शेषेषु' अन्तरालविरहितेषु निरयक्षेत्रविभागेषु निरन्तरा निरया भवन्तीति ॥ १०९ ॥ सम्प्रति सीमन्तकप्रस्तटादप्रतिष्ठानप्रस्तटं यावदेकस्यां दिशि विदिशि च विवक्षितश्रेणौ वृत्तादयो ये नरकावासास्तानुपदिदर्शयिषुरिदमाह—

एगदिसि जं सेढिं, इच्छसि जे तत्थ होंति निरया उ ।
तिगभइयसुद्धवट्टा, इग तंसे दो य चउरंसे ॥ ११० ॥

'एकदिशि' पूर्वादिकायां उपलक्षणत्वाद्विदिशि वाग्नेय्यादिकायां या श्रेणिर्व्यवस्थिता विभक्तिव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात्, 'इच्छसि' अभिलषसि 'जे' इति यावन्त 'तत्र' श्रेणौ भवन्ति नरकावासास्तान् ज्ञातुं 'तु' पुनरर्थे, तत्र किम् ? इत्याह—'त्रिकभक्तशुद्धवृत्ता' त्रिकभक्तायां श्रेणौ शुद्धा—त्रिभागलब्धा वृत्ता भवन्ति, न कश्चित्तत्र

प्रक्षेपः कार्य इति भावः। यदि पुनस्त्रिभिर्भागे पातिते एकोऽवशिष्यते तदा स एकः 'अंसे' त्र्यस्रराशावेव क्षिप्यते 'दो य चउरंसे' त्ति यदा द्वावशिष्टौ भवतस्तदैकश्चतुरस्रे चकारात् त्र्यस्रे चैकः क्षिप्यत इति। इदमुक्तं भवति—यदा सीमन्तकादौ कश्चित्प्रस्तट एकस्यां दिशि विदिशि वा वृत्तादिनरकावासप्रमाणं ज्ञातुमिच्छति तदा या काचिदेकोनपञ्चाशदादिकाऽष्टचत्वारिंशदादिका वा श्रेणिरुपलभ्यते तस्यां त्रिभिर्विभक्तायां लब्धं वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, यदि च विभक्तशेष एको भवति तदा त्र्यस्रराशौ क्षिप्यते, द्वौ पुनर्विभक्तशेषौ यदा भवतस्तदैकस्त्र्यस्रे एकश्चतुरस्रे निक्षिप्यते, ततो वृत्तादिप्रमाणं स्फुटं भवतीति ॥ ११० ॥ एवं सप्तस्वपि पृथ्वीषु नरकावासस्वरूपं सप्रपञ्चं प्रतिपाद्य सांप्रतं तास्वेव सामान्येन प्रतिप्रस्तटं विशेषेण चायुरुत्कृष्टतो जघन्यतश्च प्रतिपादयितुमिच्छुर्गाथाषोडशकमाह—

एगं ति सत्त दस सत्तरेव बावीस तह य तेत्तीसा।
रयणाइसु पुढवीसु, उक्कोस ठिती उ अयराणि ॥ १११ ॥

एकं त्रीणि सप्त दश सप्तदशैव द्वाविंशतिः तथा च त्रयस्त्रिंशत्. अतराणीत्युत्तरेण संबन्धः, किम्? इत्याह—'रत्नादिषु' रत्नप्रभादिषु पृथ्वीषु 'उत्कृष्टा स्थितिः' उत्कर्षप्राप्तमवस्थानं 'तुः' पूरणार्थः 'अतराणि' सागरोपमानीति॥१११॥ अथ जघन्या स्थितिरुच्यते—

दसवाससहस्साइं, एग ति सत्त दस तह य सत्तरस।
बावीसा अयराइं, रयणाईणं जहण्णेणं ॥ ११२ ॥

दशवर्षसहस्राणि एकं त्रीणि सप्त दश तथा च सप्तदश द्वाविंशतिः 'अतराणि' सागरोपमानि, किम्? इत्याह—'रत्नादीनां' रत्नप्रभा-

दीनां पृथ्वीनां "ताभ्यामायत्रयोदश" इति वचनात् नारकाणां 'जघन्येन' जघन्यपदापेक्षया स्थितिरिति ॥ ११२ ॥ एतामेव प्रतिप्रस्तटं विभज्य दर्शयन्नाह—

दस नउइ च सहस्सा, पढमे पयरम्मि ठिति जहन्नियरा।
सा सयगुणिया बीए, तइयम्मि पुणो इमा होइ ॥ ११३ ॥
नउई लक्ख जहन्ना, उक्कोसा पुव्वकोडि निद्दिट्ठा।
आईए पुव्वकोडी, दसभागो सागरस्सियरा ॥ ११४ ॥
दसभागो पढमए, दो दसभागा य होंति उक्कोसा।
एगुत्तरवुड्ढीए, दसेव भागा भवे जाव ॥ ११५ ॥

सहस्रशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् दस सहस्राणि नवतिश्च सहस्राणि 'प्रथमे प्रतरे' सीमन्तकनाम्नि 'स्थितिः' अवस्थानकालो नरकाणां जघन्येतरा च क्रमेण भवति, जघन्या १०००० उत्कृष्टा ९०००० । 'सा' जघन्येतरा च स्थितिः 'शतगुणिता' शताभ्यस्ता सती 'द्वितीये' द्वितीयप्रस्तटे जघन्येतररूपा जायते, सा चेयम्—जघन्या १०००००० उत्कृष्टा ९०००००० । तृतीये प्रस्तटे पुनः 'इयं' वक्ष्यमाणा भवतीति ॥११३॥ नवतिर्लक्षाणि जघन्या उत्कृष्टा पूर्वकोटिर्निर्दिष्टा तीर्थकरगणधरादिभिः । चतुर्थप्रतरे पुनः 'आदौ' जघन्यपदे स्थितिः पूर्वकोटिः, 'दशभाग' दशमोंऽशः सागरस्य 'इतरा' उत्कृष्टा स्थितिर्भवतीति ॥ ११४ ॥ 'दशभाग' उक्तरूपः पञ्चमके प्रस्तटे जघन्या स्थितिः, द्वौ दशभागौ च भवत उत्कृष्टा स्थितिः । एवमेकोत्तरवृद्ध्या तावन्नेय दशैव भागा भवेयुर्यावत् । क्वचित् "दस दस-भागा" इति पाठः, तत्र दशविभागैः सपिण्डितस्य सागरोपमस्य

दशभागाः, दश दशभागाः सागरोपममेवेत्यर्थः । इदमस्य गाथाद्वन्द्वस्य तात्पर्यम्—षष्ठप्रस्तटे द्वौ दशभागौ सागरोपमस्य जघन्या, त्रयश्चोत्कृष्टा। सप्तमप्रस्तटे त्रयः सागरोपमदशभागा जघन्या चत्वार उत्कृष्टा स्थितिः। एवं पूर्वप्रस्तटोत्कृष्टान् भागान् जघन्यपदे स्थापयता स्तानेवांश्चैकेन दशभागेनाभ्यधिकानुत्कृष्टपदे कुर्वता तावन्नेयं यावत्त्रयोदशप्रस्तटे नव सागरोपमदशभागा जघन्या, उत्कृष्टा तु [दश] दशभागा इति ॥११५॥ इत्थं प्रथमपृथिव्यां प्रतिप्रस्तटं जघन्यामुत्कृष्टां च स्थितिं प्रतिपाद्य शेषास्वप्युत्कृष्टां तां तावत्प्रतिपादयन्नाह—

उवरिखिइठिइविसेसो, सगपयरविभाग इच्छसंगुणिओ ।
उवरिमखिइठिइसहिओ, इच्छियपयरम्मि उक्कोसा ॥११६॥

[उपरिक्षितिस्थितिविश्लेषः] उपरिक्षितिस्थितेः पात इत्यर्थः, स्वकप्रतरविभागः क्रियते यश्च तत्र लभ्यते भागः सः 'इच्छासंगुणितः' इच्छयाऽभीष्टप्रतरसंख्यालक्षणया गुणितः सन् 'उपरिमक्षितिस्थितिसहितः' सागरोपमादिपाश्चात्यपृथ्वीस्थितिसमन्वितः ['इच्छितप्रतरे'] अभीष्टप्रतरे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति। इयमत्र भावना—यदा शर्कराप्रभायां प्रथमप्रस्तट एवोत्कृष्टा स्थितिर्ज्ञातुमिष्यते तदा शर्कराप्रभाया उत्कृष्टस्थितेः सागरोपमत्रयलक्षणाया मध्याद्रत्नप्रभोत्कृष्टा स्थितिः सागरोपमलक्षणा पात्यते, ततो जातं सागरोपमद्वयम्, तच्चैकादशभिः शर्कराप्रभाप्रतरैरपहृतम्, अपहृते च लब्धौ द्वौ सागरोपमैकादशभागौ, तौ चेष्टप्रतरप्रमाणेनैकलक्षणेन गुणिते "एक्कगुणं तत्तियं चेव" इति वचनात् तन्मात्रस्थितावुपरितनक्षितिस्थित्या सह संयोजने तयोर्जातमिदमेकं सागरोपमं द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ, इयं च तत्रोत्कृष्टा स्थितिः ।

एवं तावन्नेयं यावदेकादशप्रस्तटे द्वौ सागरोपमैकादशभागावभीष्टप्रतरसङ्ख्ययैकादशलक्षणया गुणितौ, ततो जाता द्वाविंशतिः सागरोपमैकादशभागाः, तेषां चैकादशभिर्भागे हृते लब्धे द्वे सागरोपमे, तत उपरितनक्षित्या एकसागरोपमलक्षणया सह मीलिते जातानि त्रीणि सागरोपमाणि, इयमेव च तत्रोत्कृष्टा स्थितिः । एवमन्यास्वपि पृथ्वीषु प्रतिप्रस्तटं परिभाव्योत्कृष्टा स्थितिरानेयेति ॥ ११६ ॥ इह च भागवृद्धिः कासु कासु पृथ्वीषु भवति कासु च न भवति ? इति दर्शयन्नाह—

रयणाईपुढवीसु, णायव्वा जा खिई चउत्थी उ ॥
पंचमियाइविसेसो, अरयवसाहिय फलं होइ ॥ ११७ ॥

रत्नादिपृथ्वीनां प्रस्तटेषु ज्ञातव्या भागवृद्धिस्तावद्यावत् 'क्षिति' पृथ्वी चतुर्थी । 'तु' पूर्ववत् । ततः परं का वार्ता ? इत्याह—'पञ्चम्यादिविशेष' पञ्चम्यादिपृथ्वीषु विशेषः प्राक्तनपृथ्व्यपेक्षया प्रस्तटेष्वायुर्वृद्धौ वर्तते, स चायम्—प्राक्तनपृथ्वीचरमप्रस्तटोपरितनस्थितिविश्ले-(श्ले)षस्य स्वप्रस्तटसंख्याभागापहारे आद्यप्रस्तटेषु भागलाभः प्रागासीत् । पञ्चमीप्रभृति तु प्रथमत एव सभागसागरोपमलाभः । यथा—चतुर्थ्यां दश सागरोपमाणि, पञ्चम्यां तु सप्तदश परा स्थितिः, तयोर्विश्ले (श्ले) षे जातं सप्त सागरोपमाणि, तेषां पञ्चमपृथ्वीप्रस्तटैः पञ्चभिर्भागे हृते लब्धं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमपञ्चमभागौ, इदं तु लब्धमिष्टप्रतरलक्षणया संख्यया यदा गुण्यते तदा वक्ष्यमाणं फलं भवतीति । आह किमेतदेवोत्कृष्टस्थितिप्रमाणमाहोस्वित्किञ्चिदन्योऽपि विशेषः समस्ति ? इत्याशङ्क्याह—'जघन्यसहित' स्वकीयजघन्यस्थितिसमन्वितं "उपरिक्षितिस्थितिविश्ले (श्ले) ष" इत्यादिना करणेन लब्धस्य फलम् ? इत्याह—

'फलं' उत्कृष्टस्थितिलक्षणं भवतीति ॥ ११७ ॥ आह विदितमेतद्यदुदितं पञ्चम्याः प्रभृति विशेषः, परं द्वितीयादिपृथ्वीषु पटादिप्रस्तटेषु भागगणनया यदा सागरोपमं लभ्यते तदा च का वार्त्ता ? इत्याह—

पयरम्मि जम्मि अयरं, सयलं वड्ढइ गणिज्जमाणम्मि ।
भागेहिं तओ करणं, छेयविभत्तं फलं होइ ॥ ११८ ॥

प्रतरे यस्मिन् 'अतरं' सागरोपमं 'सकलं' परिपूर्णं 'वर्धते' वृद्धिं याति, कथंभूते सति ? इत्याह—'गण्यमाने' संख्यायमान इत्यर्थः, तदनन्तरं किं विधेयम् ? इत्याह—भागैस्ततः करणं वाह्यते, तत इष्टप्रतरे ये लब्धा भागास्ते छेदेन विभज्यन्ते, ततश्छेदविभक्तं फलं भवति । अयमत्र भावः—यथा द्वितीयपृथिव्यामिष्टप्रतरे पष्टे एकादशभक्तसागरोपमभागद्वयस्य मूलप्रतरलब्धस्य षड्भिर्गुणने जाता द्वादश भागाः, एतेषामेकादशभिर्भागे लब्धमेकं सागरोपममवशिष्टश्चैकादशभागः । ततः सप्तमप्रस्तटे तस्मिन्नवशिष्टैकादशभागे मूलप्रतरलब्धं भागद्वयं क्षिप्तं जातास्त्रय एकादशभागाः । अष्टमे एतत्त्रयलब्धे द्वयक्षेपे पञ्च । नवमे पञ्चकमध्ये द्वयक्षेपे सप्त । दशमे सप्तसु द्वयक्षेपे नव । एकादशे तु नवसु द्वयक्षेपे जाता एकादश भागाः, एषां चैकादशभिर्भागे दत्ते लब्धं पुनः सागरोपमम्, तस्मिंश्च पष्ठप्रतरलब्धसागरोपमक्षेपे रत्नप्रभा [सागरोपमक्षेपे च] सागरोपमत्रयम्, एतदेव च तत्रोत्कृष्टा स्थितिः । एवमन्यास्वपि पृथ्वीषु स्वस्वभागक्षेपेण भावना कार्येति ॥ ११८ ॥ इदानीं द्वितीयादिपृथ्वीप्रस्तटेषु षट्त्रिंशत्संख्येषु प्रमाणं जघन्यमुत्कृष्टं च दर्शयन्नाह—

अयरोवमं जहण्णं, वितियाए पत्थडम्मि पढमम्मि ।
अयरोवमसुकोसं, एक्कारसभाग दो अण्णे ॥ ११९ ॥

न तीर्यत इत्यतरः—सागरस्तेनोपमा यस्य तदतरोपमं 'जघन्य' जघन्यस्थितिप्रमाणम्, क ? इत्याह—द्वितीयाया पृथिव्या सर्वस्थिनि प्रस्तटे प्रथमे। तथा 'अतरोपमं' उक्तरूपमेव 'उत्कृष्टं' स्थितिप्रमाणमेकादशभागौ द्वावन्याविति ॥११९॥ अस्यामेव शेषप्रतराविदेशमाह—

एवं विइयवराए, वुड्ढीए जाव तिन्नि अयराइं।
ताइं चिय तइयाए, पढमे पयरे जहन्नेणं ॥ १२० ॥
ताइं चिय उक्कोसा, चउरो नवभाग होंति अयराणं।
चउरुत्तरिया वुड्ढी, सेसेसु जाव सत्तयरा ॥ १२१ ॥
सत्तेव चउत्थीए, अयरोवम ठिति जहन्निया होइ।
सत्तेव य उक्कोसा, तिन्नेव य सत्तभागा उ ॥ १२२ ॥

'एवं' प्रथमप्रतरवद् 'द्वितीयस्यां पृथ्व्यां' प्रतिप्रतरमपरापरभागद्वयवृद्धिलक्षणया तावद्यावदेकादशप्रस्तटे प्राप्तानि त्रीण्यतराणि, एकस्य सागरोपमस्य रत्नप्रभापृथ्वीप्रतरस्येहानुवर्तनाद्भागोऽत्र भागवृद्धिवशेन लभ्यत्वात्। अथ वालुकां प्रतीत्याह—'तानि चेव' त्रीणि सागरोपमाणि तृतीयायां पृथिव्यां प्रथमे प्रतरे 'जघन्येन' जघन्यतः स्थितिर्भवतीति ॥१२०॥ 'तान्येव' त्रीणि सागरोपमाणि 'उत्कृष्टा' उत्कर्षवती स्थितिः 'चत्वारो नवभागा' नवभागीकृतस्य सागरोपमस्य चत्वारो भागा इत्यर्थः, भवन्ति 'अन्ये तु' सागरोपमत्रयातिरेकिणः पुनः प्रथमप्रतरे। यथा प्रथमप्रस्तटे तथा शेषेष्वपि इत्याह—चतुरुत्तरिका पूर्वा(वं)पूर्वसागरोपमनवभागचतुष्टयलक्षणे वृद्धिर्नेतव्या यावन्नवमप्रतरे प्राप्तान्युत्कृष्टतः सप्ततराणीति ॥१२१॥ सप्तैव चतुर्थ्यां पृथिव्यां प्रथमप्रस्तटे अतरोपमानि स्थितिर्जघन्यका

भवति । सप्तैव चातराण्युत्कृष्टा स्थितिस्त्रय एव च सप्तभागाः 'तुः' पूरणे तत्रैव प्रस्तट इति ॥१२२॥ अस्यामेव शेषप्रस्तटातिदेशमाह—

एवं तिउत्तराए, वड्ढीए ताव जाव दस अयरा ।
पंचमिए दसअयरा, ठिती जहण्णा मुणेयव्वा ॥ १२३ ॥
एक्कारस उक्कोसा, दो चेव य पंचभाग णिद्दिट्ठा ।
सदुभागअयरवड्ढी, णेयव्वा जाव सत्तरस ॥ १२४ ॥
छट्ठीए जहण्णेणं, सतरस अयरोवमा मुणेयव्वा ।
अट्ठारसमुक्कोसा, दो य तिभागा विणिद्दिट्ठा ॥ १२५ ॥

'एवं' प्रथमप्रस्तटवत् त्र्युत्तरया वृद्ध्या तावन्नेयं यावत्सप्तमप्रतरे जातानि दशातराणि । अथ धूमप्रभायां पञ्चम्यां पृथिव्यां दशातराणि स्थितिर्जघन्या मुणितव्या, प्रथमप्रस्तट इति गम्यते ॥१२३॥ एकादश सागरोपमान्युत्कृष्टा द्वौ चैव च पञ्चमागौ निर्दिष्टौ तत्रैव । शेषप्रस्तटातिदेशमाह—'सद्विभागातरवृद्धिः' एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्य पञ्चभागौ प्रतिप्रतरं वृद्धिर्नेतव्या तावद्यावत्सप्तदशातरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः पर्यन्तप्रतर इति ॥ १२४ ॥ षष्ठ्यां पृथिव्यां जघन्येन सप्तदशातरोपमानि स्थितिर्मुणितव्या । अष्टादशसागरोपमानि मकारोऽलाक्षणिकः, उत्कृष्टा स्थितिर्द्वौ च त्रिभागौ सागरोपमस्य विनिर्दिष्टाविति ॥ १२५ ॥ शेषप्रतरेष्वतिदेशमाह—

एवं विउत्तराए, णेयव्वं होइ जाव बावीसा ।
बावीस सत्तमाए, तेत्तीसं होंति उक्कोसा ॥ १२६ ॥

'एवं' प्रथमप्रतरवद् 'द्व्युत्तरया' त्रिभागद्वययुक्तसागरोपमलक्षणया वृद्ध्या तावन्नेतव्यं भवति यावद्द्वाविंशतिः सागरोपमानि षष्ठपृथिव्यां

तृतीयप्रस्तटे उत्कृष्टा स्थितिर्भवतीति । अथ महातमःप्रभायाम्—द्वाविंशति सागरोपमानि जघन्या स्थितिः सप्तम्याम्, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि भवन्त्युत्कृष्टा स्थितिः । सर्वत्राप्याद्यप्रस्तटोत्कृष्टा स्थितिरधस्तनाधस्तनप्रस्तटे जघन्यस्थितितया ज्ञातव्या । अत्र च शरीरोपपातविरहादिका चिन्ता नारकवक्तव्यता वक्ष्यमाणदेवेन्द्रकेष्विव बहुमुचिता परमत्रग्रन्थविस्तरभयात् ग्रन्थकारस्ता लिखितवानिति समाप्यते । तदर्थिना तु ग्रन्थान्तरादवगमेयेति ॥१२६॥ इदानीं नरकेन्द्रवक्तव्यतामुपसंहरन्नाह—

नरइंदयाण लेसो, गुरुहिं मयरागदोसरहिएहिं ।
कहिओ घेतव्वो वा, हासाइविगहरहिएहिं ॥१२७॥

'नरकेन्द्रकाणां' आवलिकाप्रविष्टनरकावासलक्षणानामुपलक्षणत्वात्पुष्पावकीर्णनरकाणां च 'लेशः' संक्षेपवक्तव्यतालेशलक्षण 'गुरुभि' र्गणधरादिभिः, कीदृशैः ? इत्याह—'मदरागद्वेषरहितैः' अहङ्काराभिष्वङ्गमत्सररहितैरत्यन्तविश्वसनीयवचनैरित्यर्थः, किम् ? इत्याह—'कथितः' प्रतिपादितः । अयं च सम्प्रति मया तदनुसारेण ज्ञाप्यमानः 'ग्रहीतव्यः पुनः' आदरणीयस्तु हास्यादिविकथारहितैः सद्भिः शिष्यैः, आप्तप्रणीतत्वात्पारम्पर्येण हास्यादिदोषलक्षणयाऽवज्ञया ग्रहणे प्रत्युत महानर्थसम्भवादिति ॥ १२७ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां देवेन्द्रनरकेन्द्रप्रकरणवृत्तौ नरकेन्द्राधिकारः समाप्तः ।

|| अर्हम् ||

द्वितीयं देवेन्द्रप्रकरणम् ।

उक्ता नरकेन्द्रकाः । संप्रति देवेन्द्रकान् वक्तुकामः प्राक्सामान्येन कृतमङ्गलाभिधेयादिनिर्देशोऽपि विस्मृतिशीलशिष्यसंस्मृत्यर्थमधिकारान्तरत्वाद्वा विशेषमङ्गलाभिधेयाभिधानायाह—

तेलोक्कमत्थयत्थे, सिद्धे अभिवंदिऊण तिविहेणं ।
देविंदया उ वोच्छं, गुरुवएसाणुसारेणं ॥ १२८ ॥

'त्रैलोक्यमस्तकस्थान्' सर्वासाधारणगुणग्रामरमणीयस्वरूपतया लोकत्रयोपरिवर्तिक्षेत्रव्यवस्थिततया च त्रिजगज्जनजातमौलिमाणिक्यकल्पान् 'सिद्धान्' प्रागेव निरूपितनिरुक्तान् 'अभिवन्द्य' प्रणामस्तवाभ्याममिवाद्य 'त्रिविधेन' मनोवाक्कायलक्षणेन करणेन, किम्? इत्याह—'देवेन्द्रकान्' विमानावासविशेषान् 'तुः' पूरणे 'वक्ष्ये' अभिधास्ये 'गुरूपदेशानुसारेण' विमानप्रविभक्तिनामकाध्ययननिरूपणनिपुणधिषणाधिकचिरन्तनाचार्यप्रवर्त्तितोपदेशानुवर्तनेन । अत्र च मङ्गलाभिधेयप्रयोजनसंबन्धचर्चः सामान्यमङ्गलाभिधायकादिसूत्रवत्स्वयमेव वाच्य इति ॥ १२८ ॥ देवेन्द्रकानेव प्रमाणतोऽभिधित्सुराह—

तेरस बारस छ प्पंच चेव चत्तारि चउसु कप्पेसु ।
गेवेज्जेसुं तिय तिय, एगो उ अणुत्तरेसु भवे ॥ १२९ ॥

त्रयोदश सौधर्मेशानयोः प्रथमद्वितीयकल्पयोः समभूमिकयोः ।

द्वादश सनत्कुमारमाहेन्द्रयोस्तृतीयचतुर्थयोर्देवनिवासयो समतयाऽव-स्थितयो । षट् ब्रह्मलोके पञ्चमदेवलोके । पञ्च चैव लान्तके षष्ठे । 'चत्तारि' त्ति चत्वारश्चत्वारो विमानेन्द्रका 'कप्पेसु' चतु:कल्पेषु, तद्यथा—शुक्रे सप्तमे चत्वार, सहस्रारेऽष्टमे चत्वार, आनतप्राण-तयोस्तुल्यभूमिकयोश्चत्वार, आरणाच्युतयोरपि समभूमिकयोश्चत्वार । 'कल्पेषु' देवाधिवासेषु—देवलोकेष्वित्यर्थ, कल्पशब्दस्याधिवासपर्या-यस्यापि सम्भवात्, यथोक्तम्—" सामर्थ्ये वर्णनायां च, कल्पने छेदने तथा । औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधा ॥ १ ॥" तथा 'ग्रैवेयकेषु' लोकपुरुषग्रीवास्थानमधस्तनमध्यमोपरितनसञ्ज्ञितेषु प्रत्येकमधस्तनादस्तनादिभेदेन भिन्नेषु नवसु विमानविशेषेषु 'तिक्त तिक्तं' एकैकस्मिन् त्रिक त्रयस्त्रय, सर्वे नवेत्यर्थ । 'एक्कन्तु' एक पुन 'अनुत्तरेषु' सर्वविमानोपरिवर्तितया सत्तानुत्तराभिधानेषु विमानभेदेषु 'भवेत्' जायेतेन्द्रक इति । एव चैते त्रयोदशादिभिस्त्र्यन्तैरिन्द्रकैर्मीलने द्वाषष्टिर्भवन्तीति । स्थापना चेयम्—१३।१२।६।५।४।४।४।४।३।३।३।१। सर्वेऽपि ६२ ॥ ११९ ॥ अत एवाह—

बावट्ठि विमाणिंदा, पढमावलिया वि तत्तिया चेव ।
एगट्ठी पुण बीए, सेसा एगेगपरिहीणा ॥ १२० ॥

'द्वाषष्टिर्विमानेन्द्रा' ऊर्ध्वलोकविमानानामधस्तन्य भवन्ति । तथा 'प्रथमावलिकापि' ऋतुनामकप्रथमप्रस्तटमध्यवर्ति (प्र० १०००) विमानेन्द्रक प्रतीत्य चतसृषु दिक्षु प्रवृत्ता विमानश्रेणि, न केवल सर्वे-न्द्रकसङ्ख्येत्यपि शब्दार्थ, 'तावती चैव' प्रत्येक द्वाषष्टिप्रमाणैव । 'एकषष्टि पुन' एकषष्टिविमानेन्द्रकप्रमाणा श्रेणि पुन 'द्वितीये'

प्रस्तटे भवति। याः पुनः 'शेषाः' तृतीयादिप्रस्तटप्रतिबद्धा द्वाषष्टितमप्रस्तटपर्यन्ता आवलिकास्ताः 'एकैकपरिहीनाः' एकैकेन विमानावासेनोना यावद् ग्रैवेयकपर्यन्तप्रस्तटे विमानद्वयरूपा श्रेणिः। सर्वार्थसिद्धिप्रस्तटे तु दिक्ष्वेकैकस्यैव विमानस्य सद्भावान्न द्व्यादिरूपा श्रेणिः। अत्र च सर्वप्रस्तटेषु दिक्ष्वेव श्रेणिसद्भावः, विदिक्षु [पुनः] सद्भावस्यात्रैव— "मुहमूमीओ इणमो दिसाण" (गाथा १८६) इत्यादिगाथया निषेत्स्यमानत्वादिति ॥ १३० ॥ संप्रति सर्वेषां विमानेन्द्रकाणां गाथासप्तकेन नामान्यभिधित्सुराह—

उडुचंदरययवग्गू, वीरियवरुणे तहेव आणंदे।
वंभे कंचणरुइरे(र), [1]चंचे अरुणे दिसे चेव ॥ १३१ ॥

उडु १ चन्द्र २ रजत ३ वल्गवः ४ वीर्य ५ वरुणौ ६ तथैवानन्दः ७ ब्रह्म ८ काञ्चन ९ रुचिरौ १० चंञ्चः ११ अरुणः १२ दिशः १३ चैवेति ॥ १३१ ॥

वेरुलियरुयगरुइगा(या), अंके फलिहे तहेव तवणिज्जे।
मेहे अग्घे हालिद्द णलिण तह लोहियक्खे य ॥ १३२ ॥

वैडूर्य १४ रुचक १५ रुचिताः १६ अङ्कः १७ स्फटिकः १८ तथैव तपनीयः १९ मेघः २० अर्घः २१ हारिद्रः २२ नलिनः २३ तथा लोहिताक्षः २४ चेति ॥ १३२ ॥

वइरे अंजणवरमालअरिट्ठे तह य देव सोमे य।
[3]णंगेल बलभद्दे या, चक्क गया सोत्थि णंदियावत्ते ॥१३३॥

---

१ "वंचे" इत्यन्यत्र। २ "वञ्चः" इत्यन्यत्र। ३ "मंगल" इत्यन्यत्र दृश्यते।

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य वर्त्तपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृशास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाइया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

र्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृशास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया चाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह— .

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चानामपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह— .

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के ? इत्याह—

र्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, ततं आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृशास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कठाणेसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कठाणेसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

शते त्रयस्त्रिंशदधिके, अङ्कतोऽपि २३३, एतदेव तत्र श्रेणिगतदेवावासमानमिति ॥ १५० ॥ अधुना यदा सर्वार्थसिद्धप्रस्तटादधोऽवतीर्य क्वचित्प्रस्तटे श्रेणिप्रतिबद्धविमानसङ्ख्यां पृच्छेत्तदा किमुत्तरम्? इत्याह—

जावइयं इच्छेज्जा, तावइयं चउहि संगुणं काउं ।
एगं तत्थ छुभित्ता, तावइयाइं विमाणाइं ॥ १५१ ॥

यावत्प्रमाणं 'इच्छेत्' श्रेणिसंस्थविमानपरिमाणजिज्ञासयाऽभिलषेत् प्रस्तटं तावत्प्रमाणं चतुर्भिः संगुणं कृत्वा तथा एकं तत्र क्षिप्त्वा यल्लभ्यते तावन्ति विमानानि तत्र जानीहि । तथाहि—यदा कश्चित्सर्वार्थसिद्धप्रस्तटादधस्तादवतीर्य पञ्चमे प्रस्तटे विमानाग्रमधिगन्तुमिच्छति तदा तत्प्रतरसङ्ख्यां पञ्चकलक्षणां चतुर्गुणामेकक्युतां कुर्याज्जातैकविंशतिः, इदमेव तत्र विमानप्रमाणमिति ॥ १५१ ॥ इदानीं सर्वार्थसिद्धिप्रस्तटादध एकेनैव गाथासूत्रेण प्रस्तटप्रमाणाद्विमानप्रमाणं विमानप्रमाणाच्च प्रस्तटप्रमाणं निर्दिदिक्षुराह—

इच्छा चउसंगुणिया, रूवजुया पत्थडे तति विमाणा ।
रूवूणा य विमाणा, चउभइया पत्थडं जाण ॥ १५२ ॥

'इच्छा' पञ्चकादिरूपा चतुःसंगुणिता सती रूपयुता कार्या, ततः 'प्रस्तटे' पञ्चमादौ 'तइ' त्ति तावन्ति विमानानि भवन्ति । भावना चास्यानन्तरोक्तैवेति । रूपोनानि च विमानानि पुनश्चतुर्भिर्भक्तानि 'प्रस्तटं' प्रस्तटसंख्यां जानीहि, तथाहि—कश्चिदेकविंशतिं विमानान्युपदर्श्य वदेत् क प्रस्तटे एतानि लभ्यन्ते? तदेकविंशतेरेकमपनीय शेषस्य चतुर्भिर्भागोऽपह्रियते लब्धाः पञ्च, ततो ज्ञायते पञ्चमप्रस्तटे एतानि विमानानि । एवं शेषेष्वपि प्रस्तटेषु भावना कार्येति

॥ १५२ ॥ पुनरप्युडुप्रस्तटादौ कृत्वा प्रकारान्तरेण प्रस्तटप्रमाणादि-मानप्रमाणानयनायाह—

इच्छा चउसंगुणिया, इगहिया ऊणिया य पणगेणं ।
पढमपुढाओ सुद्धा, माणं तं इट्ठपयरम्मि ॥ १५३ ॥

'इच्छा' अभीष्टप्रतरलक्षणा चतुःसंगुणिता रूपाधिका 'ऊनिता च' ऊनीकृता पुनः पञ्चकेन तथा 'प्रथमपृष्ठात्' सौधर्म [प्रथम-प्रस्तटविमानावासायामलक्षणात् 'शुद्धा' अपनीता सती यदवशिष्ट 'मानं' श्रेणिगतविमानलक्षणं तत् 'इष्टप्रतरे' पञ्चकादिरूपे जानीहि। यथा—इच्छा सौधर्मपञ्चम] प्रस्तटविमानप्रमाणलक्षणा चतुर्गुणा रूपाधिका पञ्चकोना सती सपञ्चषोडशरूपा प्रथमप्रस्तटगता-द्येकोनपञ्चाशदधिकशतद्वयमानात् २४९ अपनीयते, यत्तत्रापनीतशेष-मवशिष्टमधिकत्रयस्त्रिंशल्लक्षणं २३३ ततः प्रस्तटे श्रेणिगतविमानप्र-माणमिति ॥ १५३ ॥ सम्प्रतीष्टप्रमाणादेकदिग्गतविमानप्रमाणं सर्वार्थ-सिद्धप्रस्तटात्प्रस्तटप्रमाणं चाभिधित्सुराह—

उद्दिट्ठ सुद्धूण, चउभइय व पयंमि एगदिसं ।
उवरिल्लाओ तइय, च पयरं तं वियाणाहि ॥ १५४ ॥

'उद्दिष्टं' विवक्षितं विमानप्रमाणं रूपोनं चतुर्विभक्तं क्रियते यत्तत्र लभ्यते तद्ध्वेदैकस्यां दिशि विमानमानं 'उपरितनात्' सर्वप्रस्तटो-परितनात्प्रस्तटात्सर्वार्थसिद्धाख्यात् 'तइय' ति तत्प्रमाणमनन्तरोक्त-न्यायलब्धैकदिग्गतविमानसमानसंख्यं 'च' समुच्चये प्रस्तटं 'तं' यत्रैकदिग्गतदेवावासप्रमाणमानीतं 'विजानीहि' अवबुध्यस्व। यथा केनचिद्धि पृष्टे अपरिज्ञातप्रतरविशेषे विमानानामुपदर्शिते, ततस्तेषु विमाने

चतुर्भक्तेषु यल्लब्धमष्टपञ्चाशत्तदेकस्यां दिश्यावलिकाश्रितविमानप्रमाणं स्यात् । यत्र च प्रस्तटे एतदुपलभ्यते स सर्वार्थसिद्धप्रस्तटादष्टपञ्चाशत्तमो भवति । एवमन्यत्रापीति ॥ १५४ ॥ यदा पुनरिष्टविमानप्रमाणात्सर्वाधस्तनप्रतरं प्रतीत्योपरितनप्रस्तटप्रमाणमानेतुमिष्यते तदा का वार्त्ता ? इत्याह—

पढममुहाओ सोहिय, इट्ठविमाणाइ चउहि सेस भए ।
लद्धं रूवेणहियं, इट्ठविमाणाण तं पयरं ॥ १५५ ॥

'प्रथममुखात्' सौधर्माद्यप्रतरविमानावासाग्रलक्षणात् शोधयित्वा 'इष्टविमानानि' उद्दिष्टरूपाणि ततश्चतुर्भिः 'शेषं' उद्धरितं 'भजेत्' अपहरेत् । ततोऽपि यद् 'लब्धं' प्राप्तं तद्रूपेणाधिकं सत् किम् ? इत्याह—इष्टविमानानामाश्रयभूतं तं प्रतरं परिच्छिन्धि । तथाहि—कश्चिद्विमानपञ्चकमुपदर्श्य ब्रूयात् कतिथप्रस्तटे विमानाग्रमेतत् ? तत्र सौधर्मप्रथमप्रस्तटाग्रादेकोनपञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणात्तस्मिन् शोधिते शेषे चतुर्भिरपहृते भागलब्धे च रूपाधिके जाता द्वाषष्टिः ६२; एतत्प्रमाणे प्रस्तटे तद्विमानाग्रं भवतीति तस्मै निवेद्यत इति ॥ १५५ ॥ संप्रति प्रतिकल्पं श्रेणिगतविमानप्रमाणं प्रजिज्ञापयिषुर्मुखप्रमाणप्रतिपादनाय पादोनं गाथात्रयमाह—

दोन्नि सय अउणपन्ना, सत्तारउयं सयं च बोधव्वं ।
अउणापन्नं च सयं, सयमेगं पन्नवीसं च ॥ १५६ ॥
पंचुत्तरसयमेगं, अउणाणउई य होइ बोधव्वा ।
तेवत्तरि सगवन्ना, इयालीसा य हेट्ठिमए ॥ १५७ ॥

अउणुत्तरिमा य भवे, सत्तरस य पञ्च चेव आइमाओ ।
कप्पेसु पत्थडाण,

द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके सौधर्मेशानयोः । सप्तनवतं शतं च बोद्धव्यं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः । एकोनपञ्चाशं च शतं ब्रह्मलोके । शतमेकं पञ्चविंशं च लान्तके इति ॥१९६॥ पञ्चोत्तरशतमेकं शुक्रे । एकोननवतिश्च भवति बोद्धव्या सहस्रारे । त्रिसप्ततिरानतप्राणतयोः । 'सगवण्ण' त्ति सप्तपञ्चाशदारणाच्युतयोः । 'ईयालीसा य' त्ति एकचत्वारिंशत्पुनरधस्तने ग्रैवेयकत्रिके इति ॥ १९७॥ एकोनत्रिंशच्च भवेन्मध्यमत्रिके । सप्तदश चोपरिमत्रिके । पञ्चैव सर्वार्थसिद्धे । 'आद्य' ' पुष्पाणि । केषु ? इत्याह—'कल्पेषु' वैमानिकदेवावासेषु 'प्रस्तटानां' त्रयोदशद्वादशादिलक्षणानां सम्बन्धिन ॥ इत्थं पुष्पाण्य-भिधाय भूमीकरणमाह—

चउरहिया भूमि पुप्फिल्ला ॥ १९८॥

चतुरधिका उपरितनकल्पगता आद्य एव भूमयः 'पौरस्त्याः' पूर्वकल्पगता भवन्ति । यथा—सनत्कुमारमाहेन्द्रयोरादि सप्तनवतशत-प्रमाणं चतुरधिकं सत् एकोत्तरशतद्वयरूपं सौधर्मेशानयोर्भूमिः । एवमन्येष्वपि कल्पेषु भावना कार्येति ॥ १९८ ॥ प्रकारान्तरेणापि भूमिकरणमभिधातुमाह—

सगपयरा रूवूणा, चउगुणिया सोहयाहि सव्वराओ ।
जं तत्थ सुद्धसेसं, इच्छियकप्पस्स सा भूमी ॥ १९९ ॥

'सर्वप्रस्तरान्' प्रतिकल्पं त्रयोदशद्वादशादीन् रूपोनांश्चतुर्गुणितान् 'शोधय' अपनय, कुतः ? इत्याह—'सर्वतः' स्वकी-

यादादेः, एवं च कृते यत्तत्र शुद्धशेषं किञ्चिद्राश्यन्तरमुपलभ्यते 'ईप्सितकल्पस्य' सौधर्मेशानद्वयादिरूपस्य सा भूमिर्वर्तते । यथा—सौधर्मेशानयोस्त्रयोदश प्रस्तटाः, ते च रूपोनाश्चतुर्गुणिता जाता अष्टचत्वारिंशत्, तस्यां च स्वमुखादुक्तप्रमाणादपनीतायां जातमेकोत्तरं शतद्वयम्, इयमेव तत्र भूमिः । एवं शेषकल्पेष्वपीति ॥ १५९ ॥

भूमिप्रमाणमेव गाथाद्वयेन साक्षादाह—

एगहिया दोण्णि सया, तेवण्णसयं सयं च उणतीसं ।
तत्तो नवाहियसयं, तिणउइ सत्तत्तरी चेव ॥ १६० ॥
एगट्ठी पणयाला, तेत्तीसा एक्कवीस णव चेव ।
कप्पेसु पत्थडाणं, भूमीओ होंति णायव्वा ॥ १६१ ॥

एकाधिके द्वे शते सौधर्मेशानयोः । त्रिपञ्चाशं शतं सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः । शतं चैकान्नत्रिंशं ब्रह्मलोके । 'ततः' तदनन्तरं नवाधिकशतं लान्तके । त्रिनवतिः शुक्रे । सप्तसप्ततिश्चैव सहस्रार इति ॥ १६० ॥ एकषष्टिरानतप्रणतयोः । पञ्चचत्वारिंशदारणाच्युतयोः। त्रयस्त्रिंशदधस्तनग्रैवेयकत्रिके । एकविंशतिर्मध्यमे । नव चैवोपरितने । 'कल्पेषु' उक्तस्वरूपेष्वेव 'प्रस्तटानां' त्रयोदशादिरूपाणां भूमयो भवन्ति ज्ञातव्याः। सर्वार्थसिद्धप्रस्तटे तु मुखमेव पञ्चकलक्षणं भूमिरिति।

स्थापना चेयम्—

देवलोकाः	सौ० ई०	सन० मा०	ब्रह्म	लान्त०	शु०	स०	आ० प्रा०	आर० अ०	अ० ग्रै०	म० ग्रै०	उ० ग्रै०	अनु०
मुखानि	२४९	१९७	१४९	१२५	१०५	८९	७३	५७	४१	२९	१७	५
भूमयः	२०१	१५३	१२९	१०९	९३	७७	६१	४५	३३	२१	९	

यदर्थं चेयं मुखभूमिप्ररूपणा तत्कारणमुपरिष्टाद्वक्ष्यत इति ॥ १६१ ॥

संप्रति प्रतिकल्पं सर्वविमानप्रमाणाभिधानाय गाथात्रमाह—

बत्तीस अट्ठवीसा, बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा।
पण्णा चत्तालीसा, छ च सहस्सा सहस्सारे ॥ १६२ ॥

शतसहस्राणीत्युत्तरेण योगाद्द्वात्रिंशच्छतसहस्राणि सौधर्मे ३२००००० । सर्वत्र चायं सम्बन्धो दृश्य । अष्टाविंशतिरीशाने २८००००० । द्वादश सनत्कुमारे १२००००० । अष्टौ माहेन्द्रे ८००००० । चत्वारि शतसहस्राणि ब्रह्मलोके ४००००० । सहस्राणीत्युत्तरेण सम्बन्धात् पञ्चाशत्सहस्राणि लान्तके ५०००० । चत्वारिंशत्सहस्राणि शुक्रे ४०००० । षट् च सहस्राणि ६००० 'सहस्रारे' अष्टमदेवलोक इति ॥ १६२ ॥

आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिन्नि।
सत्त विमाणसयाइं, चउसु वि एएसु कप्पेसु ॥ १६३ ॥

आनतप्राणतकल्पयोर्योगपद्येन चत्वारि विमानशतानि ४०० । आरणाच्युतयोस्त्रीण्यपि शतानीति योज्यते ३०० । कल्पचतुष्टयसङ्ख्यामपि सुखावबोधाय सङ्कलय्याह—सप्त विमानशतानि 'चतुर्ष्वप्येतेषु' प्रागुपदिष्टेषु कल्पेष्विति ॥ १६३ ॥

एक्कारसुत्तर हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए।
सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ १६४ ॥

एकादशोत्तरं शतं 'अधस्तनेषु' त्रिषु ग्रैवेयकेषु । 'सप्तोत्तरं च' सप्ताधिकं पुनर्मध्यमके त्रिके । शतमेकमुपरिमके त्रिके । तथा पञ्चैवानुत्तरविमानानीति ॥ १६४ ॥ इत्थं प्रत्येकं सर्वसङ्ख्यामभिधाय समस्तावलिकाप्रविष्टानामेव तामभिधित्सुः करणं तावदाह—

मुहभूमिसमासद्धं, ओलंबगसंगुणं तु सव्वग्गं।
वलए वलए य भवे, सुरणिलयाणं तु संखेवो ॥ १६५॥

मुखभूम्योः—प्रतिकल्पं प्रागेवोक्तप्रमाणयोः समासः—मीलनं तस्यार्द्ध—दलं मुखभूमिसमासार्द्धं 'अवलम्बकसंगुणं तु' त्रयोदशद्वादशस्वप्रतरप्रमाणगुणितमेव, किम्? इत्याह—'सर्वाग्रं' आवलिकागतसर्वविमानप्रमाणं भवति। सर्वकल्पानुयाय्ययं व्यवहार इत्याह—'वलये वलये' वलयाकारव्यवस्थितप्रस्तटसंबन्धात्सौधर्मादिदेवलोके, चकारः पूरणार्थः, 'भवेत्' पूर्वोक्तकरणन्यायाज्जायेत 'सुरनिलयानां तु' श्रेणिप्रतिबद्धदेवावासानां पुनः 'संक्षेपः' सर्वाग्रलक्षणः। तथाहि—सौधर्मेशानयोर्मुखमेकोनपञ्चाशदधिकशतद्वयलक्षणं २४९, भूमिश्चैकाधिकशतद्वयस्वभावा २०१, अनयोः समासः पञ्चाशदधिकानि चत्वारि शतानि ४५०, एतदर्द्धं पञ्चविंशत्यधिके द्वे शते २२५, एतच्च त्रयोदशलक्षणावलम्बकगुणितं सञ्जातं सर्वाग्रं पञ्चविंशत्यधिकैकोनत्रिंशच्छतलक्षणमिति २९२५। एवं शेषेष्वपि स्वधिया भावना कार्येति ॥ १६५ ॥

अथ प्रकीर्णकविमानप्रमाणानयनायाह—

कप्पविमाणग्गाओ, सेढीबद्धे विसोहए सेसं।
सयसयकप्पेसु भवे, पइण्णगाणं परीमाणं ॥ १६६ ॥

'कल्पविमानाग्रात्' सौधर्मादौ यद्विमानाग्रं द्वात्रिंशल्लक्षादिलक्षणं ततः सकाशात्, किम्? इत्याह—'श्रेणिबद्धानि' आवलिकाश्रितानि विमानानि 'विशोधयेत्' अपनयेत्। तत्र च यद् 'शेषं' उद्धरितं तत् 'स्वकस्वककल्पेषु' सौधर्मादिषु 'भवेत्' जायेत 'प्रकीर्णकानां' पुष्पावकीर्णाभिधानविमानानां प्रमाणम्। तथाहि—सौधर्मेशानयोः क-

त्पयोर्विमानाम षष्टिलक्षा ६००००००, अस्माच्छ्रेणिमतिबद्धेषु पञ्च-विंशत्यधिकैकोनत्रिंशच्छतलक्षणेष्वपनीतेषु यदवशिष्टमेकोनषष्टिलक्षस-प्तनवतिसहस्रपञ्चसप्ततिलक्षण तत्तयो पुष्पावकीर्णाम भवति। अङ्क-तोऽपि ५९९७०७५। एव सर्वत्र भावना कार्येति ॥ १६६ ॥ अथ श्रेणिप्रतिबद्धाना पुष्पावकीर्णानां च प्रतिकल्प कण्ठत एव प्रमाणानि प्रतिपादयितु गाथाचतुष्टयमाह—

दो चेव सहस्साइ, यव चेव सयाइ पञ्चवीसाइं।
आवलियासु विमाणा, सोहम्मीसाणकप्पेसु ॥ १६७ ॥
अउणट्ठि सयसहस्सा, सत्ताणउई भवे सहस्साइ।
पयणसरि विमाणा, इवति पुप्फावकिण्णाणा ॥ १६८ ॥

द्वे चैव सहस्रे नव चैव शतानि पञ्चविंशानि 'आवलिकासु' श्रेणिषु विमाना' सौधर्मेशानकल्पयोर्वर्तन्त इति, अङ्कतोऽपि २९२५ ॥ १६७ ॥ एकोनषष्टिः शतसहस्राणि सप्तनवतिश्चैव सहस्राणि पञ्चसप्ततिर्विमानानि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सौधर्मेशानयोरेवेति, अङ्कतोऽपि ५९९७०७५ ॥ १६८ ॥

दो चेव सहस्साइं, सयमेग चेव होइ नायव्व।
आवलियासु विमाणा, सणकुमारे य माहिंदे ॥ १६९ ॥
दस याव य सयसहस्सा, सत्ताणउई भवे सहस्साइं।
णाव य सया सपुण्णा, इवति पुप्फावकिण्णाणा ॥ १७० ॥

द्वे चैव सहस्रे शतमेकं चैव भवति ज्ञातव्य आवलिकासु विमाना सनत्कुमारे चकारस्य व्यवहितसम्बन्धान्माहेन्द्रे चेति, अङ्कतोऽपि २१०० ॥ १६९ ॥ 'दश नव च शतसहस्राणि' एकोनविंशतिरित्यर्थ,

सप्तनवतिर्भवेयुः सहस्राणि नव च शतानि संपूर्णानि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सनत्कुमारमाहेन्द्रयोरिति, अङ्कतोऽपि १९९७९००॥१७०॥

अट्ठ सया चोत्तीसा, बंभे कप्पम्मि होंति आवलिया ।
लक्खतिगं णवणउयं, छावट्ठसयं पइण्णाणं ॥ १७१ ॥

अष्टौ शतानि चतुस्त्रिंशानि 'ब्रह्मणि कल्पे' ब्रह्मदेवलोके इत्यर्थः, भवन्ति 'आवलिकाः' इत्यावलिकागतविमानानि, अङ्कतोऽपि ८३४ । तथा लक्षत्रिकं 'नवनवतं' नवनवतिसहस्राधिकं षट्षष्टं शतं प्रकीर्णकानां तत्रैवेति, अङ्कतोऽपि ३९९१६६ ॥ १७१ ॥

अउणापण्णा सहस्सा, पइण्णगाण चउरो य पण्णारा ।
पंच य पंचासीया, आवलिया लंतए कप्पे ॥ १७२ ॥

एकोनपञ्चाशत्सहस्राणि प्रकीर्णकानां चत्वारि च शतानि पञ्चदशानि, अङ्कतोऽपि ४९४१५ । तथा 'पञ्च' पञ्चैव शतानीति गम्यते पञ्चाशीतानि 'आवलिकाः' आवलिकागतविमानानि, एवं सर्वत्रावलिकाशब्दार्थो बोद्धव्यः, लान्तके कल्पे, अङ्कतोऽपि ५८५। व्यतिक्रमभणनं चात्र भणितिरीतिवैचित्र्यादिति ॥ १७२ ॥

तिण्णि सया छण्णउया, आवलिया खलु भवे महासुक्के ।
उणयालीस सहस्सा, छ च सय पइण्णगा चउरो ॥१७३॥

त्रीणि शतानि षण्णवतान्यावलिका खलु भवेन्महाशुक्रे, [अङ्कतोऽपि ३९६ । तथा एकोनचत्वारिंशत्सहस्राणि षट् च शतानि 'प्रकीर्णकानि' पुष्पावकीर्णानि चतुरधिकानीति,] अङ्कतोऽपि ३९६०४ ॥ १७३ ॥

तिण्णि सया बत्तीसा, आवलिया खलु भवे सहस्सारे ।
छप्पण्णमट्ठसट्ठा, पइण्णगाणं तु बोद्धव्वा ॥ १७४ ॥

त्रीणि शतानि द्वात्रिंशान्यावलिका खलु भवेत् सहस्रारे ३३२ । तथा षट्सहस्राण्यष्टशतान्यष्टषष्ठानि प्रकीर्णकानां तु बोद्धव्यानीति ५६६८ ॥ १७४ ॥

आणयपाणयकप्पे, दोन्निय सया छसट्ठमावलिया ।
बत्तीसं सयमेगं, च होइ पुप्फावकिण्णाणं ॥ १७५ ॥

आनतप्राणतकल्पयोर्द्वे शते षट्षष्टे आवलिका २६८ । तथा ‘ द्वात्रिंशं शतमेकं च ’ इति एकमेव द्वात्रिंशं शतमित्यर्थः, भवति पुष्पावकीर्णानामिति १३२ ॥ १७५ ॥

दोन्निय सया चउत्तरिया, आवलिया आरणच्चुए कप्पे ।
छन्नउई च विमाणा, हवंति पुप्फावकिण्णाणं ॥ १७६ ॥

द्वे शते चतुरधिके आवलिकाऽऽरणाच्युतयोः कल्पयोः २०४ । तथा ‘छण्णउईअ’ षण्णवतिश्च विमानानि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सम्बन्धीनीति ९६ ॥ १७६ ॥

हेट्ठिमगेवेज्जेसुं, एक्कार सउत्तर विमाणसयं ।
आवलियासु विमाणा, नत्थि य पुप्फावकिण्णा य ॥१७७॥

‘ अधस्तनग्रैवेयकाणां ’ इति विभक्तिव्यत्ययादधस्तनग्रैवेयकेषु त्रिषु ‘ एक्कार ’ त्ति एकादशाभ्यधिकं शतमेकं विमानशतमावलिकासु १११ । विमानानि ‘ न सन्ति तु ’ न विद्यन्ते पुनः पुष्पावकीर्णानि अत्रेति ॥ १७७ ॥

मज्झिमगेविज्जाणं, आवलि सत्तुत्तरी विमाणाइं ।
सर्वास च विमाणा, हवंति पुप्फावकिण्णाणं ॥ १७८ ॥

[' मध्यमग्रैवेयकाणां ' इति] अत्रापि विभक्तिव्यत्ययान्मध्यमग्रैवेयकेष्वावलिर्वर्त्तते पञ्चसप्ततिर्विमानानि ७५ । ' द्वात्रिंशं च ' द्वात्रिंशत्पुनर्विमानानि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां संबन्धिनीति ३२ ॥ १७८॥

उवरिमगेवेज्जाणं, इगु(गुण)यालीसं हवंति आवलिया ।
एगट्ठि च विमाणा, हवंति पुष्फावकिणाणं ॥ १७९ ॥

[उपरिमग्रैवेयकाणां] विभक्तिव्यत्ययादेवोपरितनग्रैवेयकेष्वेकोनचत्वारिंशद्विमानानि भवन्त्यावलिका ३९ । एकषष्टिश्च विमाना भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सत्का इति ६१ ॥ १७९ ॥

विजए य वेजयंते, जयंत अवराइए य सव्वट्ठे ।
आवलियाए विमाणा, णत्थि उ पुष्फावकिणा त्थ ॥१८०॥

विजयश्च १ वैजयन्तः २ जयन्तः ३ अपराजितश्च ४ पूर्वादिदिक्क्रमेण, मध्ये च सर्वार्थः ५, एते आवलिकासु विमाना वर्त्तन्ते पर्यन्तप्रतरे । न सन्ति तु पुष्पावकीर्णान्यत्रेति ॥ १८० ॥ अधुना सकलदेवलोकावलिकागतविमानप्रमाणं तदितरदेवावासमानमुभयमानं च गाथात्रयेणाह—

सत्तेव सहस्साइं, सयाइँ चोवत्तराइँ अट्ठ भवे ।
आवलियाहिँ विमाणा, सेसा पुष्फावकिणा त्थ ॥ १८१ ॥

सप्तैव सहस्राणि शतानि चतुःसप्तान्यष्टौ भवेयुरावलिकासु विमानानि सर्वकल्पेष्विति, अङ्कतोऽपि ७८७४ । ' शेषाणि ' एतेभ्योऽवशिष्टानि पुष्पावकीर्णान्यत्रेति ॥ १८१ ॥ तान्येव साक्षादाह—

चुलसीति सयसहस्सा, अउणाणउई भवे सहस्साइं ।
एगूणगं दिवड्ढं, सयं तु पुष्फावकिणाणं ॥ १८२ ॥

चुलसीति सयसहस्सा, सत्ताणउइं भवे सहस्साइं ।
तेवीसं च विमाणा, उड्ढलोए समक्खाया ॥ १८३ ॥

चतुरशीति शतसहस्राण्येकोननवतिर्भवेयुः सहस्राणि पञ्चोनञ्च 'दिवड्ढं' ति द्व्यर्द्धं सार्द्धमित्यर्थः, शतं तु पुष्पावकीर्णानामिति । ८४८९१४९ ॥ १८२ ॥ चतुरशीति शतसहस्राणि सप्तनवतिर्भवेयुः सहस्राणि त्रयोविंशतिश्च विमाना ऊर्ध्वलोके समाख्याता इति । ८४९७०२३ ॥ १८३ ॥ अथोक्तमर्थं निगमयन् वृत्तत्र्यस्रचतुरस्र-प्रमाणप्रतिपादनाय प्रस्तावनामाह—

सोहम्माईयाणं, अणुत्तरविमाणपज्जवसियाणं ।
वुत्तं विमाणमाणं, इण्हिं वट्टाइए वोच्छं ॥ १८४ ॥

सौधर्मादीनामनुत्तरविमानपर्यवसितानां देवस्थानविशेषाणां 'उक्तं' अभिहितं विमानमानम् । 'इदानीं' सांप्रतमेव 'वृत्तादीनि' वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणि विमानानि 'वक्ष्ये' गणनाप्रमाणतो भणिष्यामीति ॥ १८४ ॥ एतत्प्रमाणानयनोपायभूते मुखभूमी प्रतिकल्पमेकादिदिगपेक्षया प्रतिपादयन् तदानयनोपायभूतां गाथां तावदाह—

बावट्ठी खलु पढमं, सेसा पयरयररहिय होंति मुहा ।
सगपयरेहिं विरहिया, रूवेहिं मुहा भूमी ॥ १८५ ॥

द्वाषष्टिर्विमानानि सौधर्मे [प्राग्] प्रथमप्रस्तरावलिकागतानि 'खलु' निश्चये 'प्रथम' आद्य मुखमित्यर्थः । 'शेषाणि' सनत्कुमारमाहेन्द्र-ब्रह्मलोकलान्तकादीनां कल्पानां सम्बन्धीनि 'प्रस्तररहितानि' अधोऽधोऽनन्तरकल्पापेक्षया पूर्वपूर्वप्रस्तरप्रमाणयोनीतानि पूर्वपूर्वप्रस्तर-मुखान्येवोपरितनोपरितनकल्पेषु भवन्ति मुखानि । तथा 'सकपतरे,'

स्वकीयस्वकीयदेवलोकप्रस्तटैः 'विरहितानि' ऊनीकृतानि, किंविशिष्टै इत्याह—'रूपोनैः' रूपरहितैः, कानि? इत्याह—'मुखानि' आदय एव भूमयो भवन्ति। तथाहि—सौधर्मेशानयोर्द्वाषष्टिर्मुखम्। तदेव सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पापेक्षया परमतरैः सौधर्मेशानसत्कैस्त्रयोदशभिर्विरहितं लब्धैकोनपञ्चाशद्रूपं तयोः कल्पयोर्मुखं भवति। इदमेव च ब्रह्मलोककल्पापेक्षया परमतरैः पूर्वकल्पद्वयसंबन्धिभिर्द्वादशभिर्विरहितं लब्धं सप्तत्रिंशद्रूपं तत्र कल्पे मुखं भवति। एवं सर्वत्र। तथा सौधर्मेशानस्वमुखं द्वाषष्टिरूपं स्वकप्रतरै रूपोनैः संपन्नद्वादशरूपैर्विरहितं लब्धं पञ्चाशद्रूपं भूमिर्भवति। एवं सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयुगलकमुखमप्येकोनपञ्चाशल्लक्षणं स्वकप्रतरै रूपोनैः संपन्नैकादशरूपैर्विरहितं लब्धाष्टत्रिंशद्रूपं भूमिर्भवति। तथा ब्रह्मलोके स्वमुखं सप्तत्रिंशद्रूपं स्वकप्रतरै रूपोनैः संपन्नपञ्चकरूपैरूनीकृतं संपन्नद्वात्रिंशद्रूपं भूमिर्भवति। एवं सर्वत्र भावना कार्येति ॥ १८९ ॥ आह रत्नप्रभादिषु पृथ्वीषु दिक्षु विदिक्षु च [यथा पृथक्] पृथग् मुखभूमिप्रज्ञापनोपलभ्यते कल्पेष्वपि किं तथैव प्रज्ञापना उत न? इति (इत्याह)—

मुहभूमीओ इणमो, दिसाण नो एत्थ होंति विदिसाणं।
जेण दिसावलियाओ, देवेसु ण होंति विदिसासु ॥१८८॥

मुखभूमयः 'इणमो' त्ति इमा अनन्तरमेव वक्ष्यमाणाः 'दिशां' पूर्वादिलक्षणानां संबन्धिन्यो भवन्ति। व्यवच्छेद्यमाह—'न तु' न पुनः 'अत्र' देवलोकेषु भवन्ति विदिशां मुखभूमयः। कुतः? इत्याह 'येन' कारणेन 'दिगावलिकाः' दिक्त्वेन विमानश्रेणयः देवेषु

देवाधिवासत्वेन देवलोकेषु, ' न ' नैव भवन्ति विविक्तार्थकिका इति ॥ १८६ ॥ अथाऽत्र एव क्रमेण मुखभूमिप्रमाणानि गाथाद्वयेनाह—

बावट्ठी उडुपयडा, सत्तत्तीस इगतीस छव्वीसा ।
बावीस इारा या, चोद्दस दस सत्त चउर मुहा ॥ १८७॥
पण्णास अट्ठतीसा, बत्तीसा सत्तवीस तेवीसा ।
इगुणीस पण्णरिक्कारसेव अड पण दो भूमी ॥ १८८ ॥

द्वाषष्टि सौधर्मेशानयोः, एकोनपञ्चाशत्सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः, सप्तत्रिंशद् ब्रह्मलोके, एकत्रिंशल्लान्तके, षड्विंशतिर्महाशुक्रे, द्वाविंशति सहस्रारे, ' अट्ठारा या ' त्ति अष्टादश आनतप्राणतयोः, चतुर्दश आरणाच्युतयोः, दश अधस्तनग्रैवेयकत्रिके, सप्त मध्यमग्रैवेयकत्रिके, चत्वार्युपरितनग्रैवेयकत्रिके ' मुखानि ' आद्य । सर्वार्थसिद्धे त्वेकलक्षणमुखसद्भावेऽपि मुखव्यतिरिक्तभूमिरहितत्वं तस्य निष्पन्नत्वात् भवन् इत्यमिति ॥१८७॥ पञ्चाशत्सौधर्मेशानयोः, अष्टत्रिंशत्सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः, द्वात्रिंशद् ब्रह्मलोके, सप्तविंशतिर्लान्तके, त्रयोविंशतिर्महाशुक्रे, एकोनविंशति सहस्रारे, 'पण्णर' त्ति पञ्चदशाऽऽनतप्राणतयोः, एकादशारणाच्युतयोः, अष्टावधस्तनग्रैवेयकत्रिके, [पञ्च मध्यमग्रैवेयकत्रिके,] द्वे उपरितनग्रैवेयकत्रिके भूमयः । सर्वार्थसिद्धे तु मुखव्यतिरिक्तभूमेरभाव भवेति ॥१८८॥ व्याख्या—

मुखानि	६२	४९	३७	३१	२६	२२	१८	१४	१०	७	४
भूमय	५०	३८	३२	२७	२३	१९	१५	११	८	५	२

अधुना गाथाष्टकेन कल्पमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, गुणियपयरेण होइ सोहम्मगुणं ।
तिरिय मज्झ तिरि रामी, मोहम्मदुगेगसत्ताणुसरा ॥ १८९ ॥

मर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, ततः आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य ब्रह्मपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु श्रोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह— .

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

चोद्दस बारस छक्क, चउरो पणग च चउ तिगं पणग ।
गेवेज्जेसु तिय तियं, एक्को वेयड्ढि सव्वे वि ॥ १९१ ॥

चतुर्दश सौधर्मेशानयो । द्वादश सनत्कुमारमाहेन्द्रयो । षट्कं ब्रह्मलोके । चत्वारि लान्तके । पञ्चक च महाशुक्रे । 'चउ' त्ति चत्वारि सहस्रारे । त्रिकमानतप्राणतयो । पञ्चकमारणाच्युतयो । 'ग्रैवेयकेषु' अधस्तनमध्यमोपरितनेषु त्रिक त्रिकम् । एकः सर्वार्थसिद्धे । त्रिषष्टि सर्वेऽपीति स्थापना—१४ । १२ । ६ । ४ । ५ । ४ । ३ । ५ । ३ । ३ । ३ । १ ॥१९१॥ यदतो विधेयं तदाह—

एय बाहभागोऽवसेसु सेस तिहा विभइऊण ।
तिहि ठाणेहि ठवेउ, सोहम्मगस्साबि हर भाग ॥ १९२ ॥

'एतत्' शोधनकं 'बाहाभ्यात्' ऊर्ध्वाधोभागव्यवस्थितैकदिग्गत-विमानप्रमाणलक्षणात् प्रतिक्षेपमपनीय शेष 'त्रिधा विभज्य' त्रिविभक्तं कृत्वा यत्तत्र लभ्यते तत्त्रिषु स्थानेषु स्थापयित्वा 'शोधनकस्यापि' चतुर्दशादिलक्षणस्य हर भागम् ॥ १९२ ॥ किं ? इत्याह—

तिहिं चेव सया काल, जं लद्ध त तिहा उ काऊण ।
दो भागा ऊ तसे, पक्खेवो एगु चउरसे ॥ १९३ ॥

त्रिभिरेव 'सदा काल' सदा सदा वृत्तादिपरिमाण निष्पाद्यते तस्मिंस्तस्मिन् काले इत्यर्थः, ततो यल्लब्धं तत् 'त्रिधा तु' त्रिधैव कृत्वा त्रिषु स्थानेषु स्थापयित्वा, तत्रैव स्थानत्रय दर्शयति—एकत्र स्थाने 'द्वौ भागौ' त्रिभागलक्षणौ राशी 'तु' पूर्ववत् त्र्यस्रे विमानराशौ प्रक्षिप्यत इति 'प्रक्षेप' न्यसनीयो राशिर्वर्तते । एकत्रिभा-

गश्चतुरस्रे विमानराशावेव प्रक्षेप इति ॥ १९३ ॥ यदा शोधनकस्य त्रिभिर्भक्तस्य किञ्चिदवशिष्यते तदा यत्कर्त्तव्यं तदाह—

सोहणदोउव्वरिया, तत्थेगो तंसे (सि) एगो (ग) चउरंसे ।
एगुव्वरियं तंसे, एगा वाहा हवइ एसा ॥ १९४ ॥

यदा शोधनकस्य—चतुर्दशादिलक्षणस्य त्रिभिर्भक्तस्य द्वावुद्धरितौ भवतस्तदा 'तत्र' तयोरेकस्त्र्यस्रे एकश्चतुरस्रे न्यसनीयः । यदा पुनः एकं—एकक्लक्षणमङ्कस्थानमुद्धरति लान्तकस्य सहस्रारस्य वा देवलोकस्य संबन्धिनि चतुष्टयलक्षणे शोधनके तदेकमुद्धरितं त्र्यस्रराशौ न्यसेत् । एवं च कृते 'एका' पूर्वादिदिग्गता 'वाहा' सौधर्मेशानादिकल्पगतवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानप्रमाणलक्षणा श्रेणिर्भवति 'एषा' अनन्तरोक्तेति ॥ १९४ ॥ पूर्वोक्तमर्थं निगमयन् सर्वदिग्गतवृत्तादिविमानप्रमाणानयनायाह—

एयं एगदिसग्गं, चउसंगुणियं तु होइ सव्वग्गं ।
वलए वलए एवं, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १९५ ॥

'एतत्' अनन्तरोक्तं 'एकदिगग्रं' एकस्यां दिशि वृत्तादिपरिमाणम्, चतुःसंगुणितं 'तुः' पुनरर्थे भवति सर्वाग्रमिति । एवं सति यत्सिद्धं तदाह—'वलये वलये' सौधर्मेशानकल्पद्वयादिलक्षणे 'एवं' उक्तनीत्या वृत्तास्त्र्यस्राश्चकारस्य भिन्नक्रमत्वाच्चतुरस्राश्च गणनाप्रमाणतो विज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९५ ॥ ये चात्रावलिकामध्यगता विमानेन्द्रकास्तेषां यद्विधेयं तदाह—

जे जत्तिया उ कप्पे, पत्थारा तत्तिया उ मज्झिल्ला ।
उत्तरिमरासीएते, पक्खेयव्वा जओ वट्टा ॥ १९६ ॥

ये ‘ यावन्त ’ मघोद्भावादिलक्षणा ‘ तु ’ पुनरर्थे ‘ कल्पे ’ सौधर्मेशानादिलक्षणे ‘ प्रस्तारा ’ प्रतराश्च ‘ तावन्तस्तु ’ तावन्त एव ‘ मज्झिल्ल ’ त्ति मध्यमा विमानेन्द्रका ‘ उपरिमराशौ ’ वृत्तविमानलक्षणे पने प्रक्षेप्तव्या । अत्र हेतुमाह—‘ जत ’ यस्मात्कारणाद् वृत्तान्ते, उपरितनराशिश्च वृत्तसम्बन्धी इति तेषां तत्र निक्षेप इति ॥ १९६ ॥

अस्य गाथाद्वयस्य भावना नरकेन्द्रकप्रस्तावनानुसारेण स्वयमेवेहावतरणीया । नवरं सुखावबोधार्थं पर्यन्तप्रस्तटभावनोच्यते—तत्र सर्वार्थसिद्धप्रस्तटे एकस्यां दिश्येकमेव विमानस्य सद्भावात्तदेव मुखं तत्र भूमिः, ततो मुखभूम्योः समासार्द्धं जात एकः, स च स्वकप्रतरैकोनेन गुण्यते “ पयरगुण तसिय चेव ” त्ति वचनात्तस्मात एक एव, तस्यार्धकरणे योजनके ह्रसिते स्थितं शून्यम्, तच्च वृत्तप्रस्तटचतुरस्रत्र्यस्रेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते, तत्र योजनकस्याप्येककस्य त्रिभिर्भागो हीयते, भागाभावाच्च शून्यमवशिष्टमेकक , तच्च शून्ये त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यते तत्र द्वे शून्ये त्र्यस्रपङ्क्तिसम्बन्धिनी शून्यराशौ क्षिप्येते, [एक च चतुरस्रपङ्क्तिने,] ततो “शेषेरविलेय समोत्तरगमने” इति वचनात् उभयत्रापि स्थितं शून्यमेव, सर्वकोऽप्यवशिष्ट आसीत्स सर्वशून्ये क्षिप्यते तत्रमेक वृत्तविमानम्, एतदेव च सर्वार्थदिग्गतविमानप्रमाणम्, त्रिपङ्क्तिवृत्तचतुरस्रयोश्च तदभाव । यदा त्वेतदेव चतुर्भिर्गुण्यते मध्यवर्ति च प्रस्तेन्द्रकं मध्ये क्षिप्यते तदा पञ्चकलक्षणं पर्यन्तप्रस्तटे विमानानां भवतीति ॥ शेषत्वनेन क्रमेण यत्र कल्पे यद् वृत्तादिविमानमानपतत्तत्र भावादेव दर्शयितु सूत्रकारो गाथाद्वयमाह—

पणणट्ठमट्ठसीया, दुसत्तरग्गा य णव णव सया उ।
सोहम्मे ईसाणे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १९७ ॥

पञ्चषष्टानि, मकारोऽलाक्षणिकः अष्टाशीतानि द्विसप्तत्यग्राणि च नव नव शतानि 'तुः' पूरणे सौधर्मे ईशाने वृत्तास्त्र्यस्राश्चकारस्य व्यवहितसंबन्धाच्चतुरस्राश्च, एवमुत्तरत्रापि चकारस्य संबन्धः, यथासङ्ख्यं भवन्ति। स्थापना—९६५। ९८८। ९७२॥ १९७॥

छ च्च सया बाणउया, सत्त सया बारसुत्तरा होंति।
छ च्च सया छण्णउया, वट्टादि सणंकुमारमाहिंदे ॥ १९८ ॥

षट् च शतानि द्वानवतानि, सप्त शतानि द्वादशोत्तराणि भवन्ति, षट् च शतानि षण्णवतानि, किम्? इत्याह—'वृत्तादि' वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रप्रमाणं 'सनत्कुमारमाहेन्द्रे' उभयरूपे देवनिवेशे ६९२। ७१२। ६९६। इयं च गाथा गीतिसंज्ञा बोद्धव्येति ॥ १९८ ॥

चोवत्तर चुलसीया, छसत्तरग्गा दुवे दुव सया उ।
कप्पम्मि बंभलोए, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ १९९ ॥

चतुःसप्ततानि चतुरशीतानि षट्सप्तत्यग्राणि 'दुवे दुव' त्ति द्वे द्वे तुशब्दस्यावधारणार्थस्येह संबन्धाद्द्वे एव शते कल्पे ब्रह्मलोके वृत्तास्त्र्यस्राश्चतुरस्राश्च विमाना भवन्तीति। २७४। २८४। २७६॥ १९९॥

तेणउयं चेव सयं, दो चेव सया सयं च बाणउयं।
कप्पम्मि लंतगम्मी, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०० ॥

त्रिनवतं चैव शतं, द्वे चैव शते अन्यूनाधिके, शतं च द्वानवतं कल्पे लान्तके वृत्तास्त्र्यस्राश्चतुरस्राश्च विमाना भवन्तीति। १९३। २००। १९२॥ २००॥

अट्ठावीस च सय, छत्तीस सय सय च बत्तीस ।
कप्पम्मि महासुक्के, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०१ ॥

[अष्टाविंशं च शतं, षट्त्रिंशं शतं, शतं च 'द्वात्रिंश' द्वात्रिंशदधिकं कल्पे महाशुक्रे वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राश्च विमाना भवन्तीति । १२८ । १३६ । १३२] ॥ २०१ ॥

अट्ठुत्तर च सोलं, अट्ठ सयं चेव सोलसुत्तं तु ।
कप्पम्मि सहस्सारे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०२ ॥

अष्टोत्तरं च शतं 'षोडश' इति षोडशोत्तरं [शतं] 'अष्टशतं चैव' अष्टाभिरधिकमेव शतं भवत्यन्यूनाधिकं, 'तु' पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च, तत्र कल्पे सहस्रारे पुनर्वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणीति । १०८ । ११६ । १०८ ॥ २०२ ॥

अट्ठासीती बाणउई, अट्ठासीती य होंति बोधव्वा ।
आणयपाणयकप्पे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०३ ॥

अष्टाशीतिर्द्विनवतिरष्टाशीतिश्च भवन्ति बोद्धव्या आनतप्राणतकल्पे वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणीति । ८८ । ९२ । ८८ ॥ २०३ ॥

चउसट्ठी बावत्तरि, अट्ठट्ठी चेव होइ बोधव्वा ।
आरणमच्चुयकप्पे, वट्टा तंसा य चउरंसा ॥ २०४ ॥

चतुःषष्टिर्द्वासप्ततिरष्टषष्टिरेव भवन्ति बोद्धव्या आरणाच्युतकल्पे वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणीति । ६४ । ७२ । ६८ ॥ २०४ ॥

पणतीसा चत्ता या, छत्तीसा हेट्ठिमम्मि गेवेज्जे ।
तेवीस दुवीसा, चउवीसा चेव मज्झिमए ॥ २०५ ॥

---

१ इयं गाथा मूल[illegible]

पञ्चत्रिंशच्चत्वारिंशत् षट्त्रिंशदधस्तने 'ग्रैवेयके' इति अवयवे समुदायोपचारात् ग्रैवेयकत्रिके—त्रिष्वधस्तनग्रैवेयकेष्वित्यर्थः । ३५ । ४० । ३६ । तथा त्रयोविंशतिरष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिश्चैव मध्यमके ग्रैवेयकत्रिक इति । २३ । २८ । २४ ॥ २०५ ॥

एक्कारस सोलस बारसेव गेवेज्ज उवरिमे होंति ।
एगं वट्टं तंसा, चउरो य अणुत्तरे जाण ॥ २०६ ॥

एकादश षोडश द्वादशैव 'ग्रैवेयके' ग्रैवेयकत्रिके उपरिमे भवन्ति । ११ । १६ । १२ । तथैकं वृत्तं त्र्यस्राणि चत्वार्येव 'अनुत्तरे' सर्वार्थसिद्धनामनि प्रस्तटे 'जानीहि' अवबुध्यस्वेति ॥ २०६ ॥ इत्थं प्रत्येकं कल्पेषु वृत्तादिप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति सर्वदेवस्थानगतवृत्तादिप्रमाणं यौगपद्येन प्रज्ञापयितुमिच्छुराह—

मुहभूमिसमासद्धं, वेहो बावट्ठि सोहणा तिसट्ठि ।
तिगभतिएगादिसग्गं, चउसंगुणियं तु सव्वग्गं ॥ २०७ ॥

मुखं—द्वाषष्टिर्विमानानि भूमिश्च—एकं विमानं तयोर्मुखभूम्योः समासस्त्रिषष्टिः, तस्यार्द्धं—दलं तच्चेह न संभवति विषमराशित्वात् । तथा 'वेधः' इत्युद्वेधः—अवलम्बको द्वाषष्टिप्रमाणम्, अयमेवात्र गुणकार इत्यर्थः । अनेन च गुणिते शोधनकं सर्वकल्पशोधनकमीलनाल्लब्धा त्रिषष्टिः, तस्यां च शोधितायां योऽवशिष्टराशिः स 'तिगभइय' त्ति त्रिभिर्विभज्यते, ततः 'एकदिगग्रं' एकपूर्वादिदिग्गतं वृत्तादिपरिमाणं लभ्यते । एतदेव 'चतुःसंगुणितं तु' चतुर्भिर्गुणितं पुनः 'सर्वाग्रं' सर्वदिग्गतविमानपरिमाणं भवति । अयमत्राभिप्रायः—मुखभूम्योः समासे संजाता त्रिषष्टिः, ततोऽर्द्धदानाभावाद् द्वाषष्टिलक्षणावलम्बकार्द्धे-

त्रिकत्रिंशद्रूपेण गुण्यते ततो जातान्येकोनविंशतिशतानि त्रिपञ्चाशद्-धिकानि, तेभ्यश्च शोधनकं त्रिषष्टिः शोध्यते ततो जातान्यष्टादशशतानि नवत्यधिकानि १८९०, अस्य च राशेस्त्रिभिर्भागे दत्ते लब्धानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि ६३०, एतानि च वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षणेषु त्रिषु स्थानेषु स्थाप्यन्ते, तदनु शोधनकस्यापि त्रिभिर्भागो दीयते लब्धा एकविंशतिः २१, इयमपि त्रिषु स्थानेषु न्यस्यते, ततो द्वे एकविंशती त्र्यस्रेषु क्षिप्येते एका च चतुरस्रेषु, एवं च कृते लब्धं यथाक्रममेक त्रिंशत्प्रतिप्रस्तटवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानमानमिदम्—वृत्त० ६३० त्र्यस्र० ६७२ चतुरस्र० ६९१ । यदा त्वेतदेव राशित्रयं प्रत्येकं चतुर्भिर्गु-ण्यते वृत्तराशौ च द्वाषष्टिरिन्द्रकाः क्षिप्यन्ते तदा सर्वदेवस्थानप्रति-बद्धवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रादिविमानप्रमाणं भवतीति ॥ २०७ ॥ तदेव साक्षादभिधातुमाह—

पणुवीस बारसाया, छव्वीस चेव अट्ठसीयाइं ।
छव्वीसं चउरहिया, वट्टाईयाण सव्वग्गं ॥ २०८ ॥

पञ्चविंशतिं शतानीति गम्यते द्व्यशीतानि, षड्विंशतिश्चैवाष्टा-शीतिः, षड्विंशतिशतानि चतुरधिकानि, किम्? इत्याह—वृत्तादीनां विमानानां सर्वाग्रं भवतीति । २९८२ । २६८८ । २६०४ ॥२०८॥

इत्थं वृत्तादिविमानप्रमाणं प्रत्येकं सामस्त्येन च प्रतिपाद्य सम्प्रति सौध-र्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च कल्पयोर्यानि विमानानि यस्येन्द्रस्या-ऽऽभवन्ति तत्प्रतिपादनायाह—

नावट्टी आवलिया, पुरत्थिमा दक्खिणा य अवरा य ।
सक्कस्स पत्थडाणं, एसा आदी पकप्पाए ॥ २०९ ॥

द्वाषष्टिर्विमानानां ' आवलिका ' श्रेणिः ' पौरस्त्या ' पूर्वदिग्गामिनी 'दक्षिणा च' दक्षिणदिग्भवा 'अपरा च' पश्चिमदिग्भागवर्तिनी चकारौ समुच्चये शक्रस्वामिकत्वात् 'शक्रस्य' सौधर्मेन्द्रस्य। 'प्रस्तटानां' प्रतराणां ' एषा ' द्वाषष्टिः ' आदिः ' प्रथमारम्भः स च पश्चानुपूर्व्यापि स्यात्तद्व्यवच्छेदार्थमाह—' प्रथमतया ' प्राथम्येन पूर्वानुपूर्व्येत्यर्थः ॥ २०९ ॥ तथा—

वावट्ठी आवलिया, पुरच्छिमा उत्तरा य अवरा य।
ईसाणपत्थडाणं, एसा आई पढमयाए ॥ २१० ॥

' द्वाषष्टिः ' द्वाषष्टिप्रमाणा आवलिका पौरस्त्योत्तरा चापरा च, केषाम् ? इत्याह—'ईशानप्रस्तटानां' द्वितीयदेवलोकसंबन्धिप्रतराणाम्। 'एषा' द्वाषष्टिः ' आदिः ' प्रथमारम्भः 'प्रथमतया' प्राथम्येन ॥२१०॥ एतदेव गाथाद्वयं सविशेषं गाथाचतुष्टयेन व्याख्यानयन्नाह—

जे दक्खिणेण इंदा, दाहिणओ आवली मुणेयव्वा।
जे पुण उत्तर इंदा, उत्तरओ आवली तेसिं ॥ २११ ॥

यौ ' दक्षिणेन ' दक्षिणस्यां दिशि ' इन्द्रौ ' शक्रसनत्कुमारौ, तयोः किम् ? इत्याह—' दक्षिणतः ' दक्षिणस्यां दिशि ' आवली ' विमानश्रेणिः मुणितव्या आभाव्यत्वेन। यौ पुनः ' उत्तरौ ' उत्तरविभागवर्तिनौ ' इन्द्रौ ' ईशानमाहेन्द्राभिधानौ ' उत्तरतः ' उत्तरस्यां दिश्यावली तयोराभाव्या। इदमुक्तं भवति—सौधर्मेशानयोः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्च समश्रेणिव्यवस्थितयोर्द्वयोर्द्वयोः कल्पयोः सर्वप्रस्तटेष्विन्द्रकविमानापेक्षया दक्षिणदिग्भागविनिर्गता विमानश्रेणयो

यान्या' केवला दाक्षिणात्येन्द्रयो शक्रसनत्कुमारयो'। या पुनरुत्तरान्त्या सर्वा औदीच्ययोरीशानमाहेन्द्रयोरिन्द्रयोराभाव्या इति ॥ २११ ॥

द्वेधदिग्द्वयावलिकामध्येन्द्रकविभागावाह—

पुव्वेण पच्छिमेण य, सामन्ना आवली मुणेयव्वा ।
जे पुण वट्टविमाणा, मज्झिल्ला दाहिणिल्लाण ॥ २१२ ॥
पुव्वेण पच्छिमेण य, जे वट्टा ते वि दाहिणिल्लाणं ।
तसचउरंसगा पुण, सामन्ना होंति दोण्हं पि ॥ २१३ ॥

'पूर्वेण पश्चिमेन च' पूर्वस्यां दिशि पश्चिमायां च दिशीत्यर्थः, 'सामान्या' उभयदिग्गतेन्द्रयुक्ता आवली मुणितव्या। ये पुनर्वृत्त-विमाना सर्वप्रस्तटेषु, कीदृशा ? इत्याह—'मध्यमा' इन्द्रकनामानस्ते दाक्षिणात्ययोरिन्द्रयोराभवन्तीति ॥ २१२ ॥ पूर्वेण पश्चिमेन च ये केचन वृत्ता विमानास्तेऽपि किं पुनरिन्द्रका ? इत्यपि शब्दार्थः, किम् ? इत्याह—दाक्षिणात्ययोरिन्द्रयोराभवन्तीति। तत्रैव दिग्द्वये त्र्यस्रच-तुरस्रका पुनर्विमाना सामान्या भवन्ति द्वयोरपीन्द्रयो, केचिद्दाक्षि-णात्ययो केचिदौदीच्ययोरित्यर्थः ॥ २१३ ॥ अयं च विभागो येषु देवलोकेषु सप्रस्तटदेवलोकदर्शनायाह—

एसो उ कमो नियमा, इंदाणं होंति कप्पवासिण ।
सोहम्मे ईसाणे, सणंकुमारे य माहिंदे ॥ २१४ ॥

'एष तु' एष पुन 'क्रम' परिपाटि 'नियमात्' अवश्यतया 'इन्द्राणां' देवराजानां भवति कल्पवासिनाम्, कुत्र ? इत्याह— सौधर्मे ईशाने सनत्कुमारे चकारस्य भिन्नक्रमस्य पाठात् माहेन्द्रे च कल्पे, अनयोरेव द्वयोर्द्वयोर्देवलोकयो समश्रेणितया व्यवस्थानं प्रत्येक-

मिन्द्रगावश्रेत्यन्वेयायं क्रम इति ॥ २१४ ॥ उपरितनदेवलोकेषु तु गणाऽऽवलिकाभ्यामित्वं भवति तथा दर्शयितुमाह---

नेण परं इंदाणं, चउदिसिं आवली मुणेयव्वा ।

जाओ वट्टविमाणाहि निग्गया जस्स जं कप्पे ॥ २१५ ॥

' तेन ' इति ततः सौधर्मादिकल्पचतुष्टयात् 'परं' अग्रतः 'इन्द्राणां' ब्रह्मलोकादीनां ' चतुर्दिशि ' चतसृष्वपि दिक्षु ' आवल्यः ' विमानश्रेणयो मुणितव्याः ' याः ' आवल्यः ' वृत्तविमानेभ्यः ' वृत्तविमानानि--इन्द्रकनामान्यपरनामकान्य ' निर्गताः ' प्रवृत्ताः 'यस्य' इन्द्रस्य ब्रह्मादेः ' यावत्यः ' वक्ष्यमाणाः प्रतिप्रस्तरं चतुरस्रगाणा इत्यर्थः 'कल्पे' ब्रह्मलोकादौ । इदमुक्तं भवति---ब्रह्मलोकादिषु चतुर्षु देवलोकेष्वानतप्राणतयोरारणाच्युतयोश्च द्वयोर्द्वयोर्देवलोकयोर्ये ब्रह्मादयः षडिन्द्रास्तेषां यथाक्रमं स्वकल्पगता आवलिका आभवन्तीति ॥ २१५ ॥ संप्रति शक्रेशानयोः पौरस्त्यपाश्चात्ये आवल्यौ प्रतीत्योक्तमपि स्वामित्वविषयविभागं किंचिद्विशेषतोऽभिधातुमाह---

पलयडंतरे वट्टा, जत्तियमेत्ता हवंति गुणिया उ ।

उत्तरओ मोत्तूणं, सेसा सव्वे वि सक्कस्स ॥ २१६ ॥

प्रस्तटत्रयोदशके वृत्ता विमाना यावन्मात्रा भवन्ति गुणिताः ' तुः ' पूरणे ' उत्तरतः ' उत्तरस्यां दिशि मुक्त्वा वृत्तविमानानि ' शेषाणि ' पूर्वदक्षिणपश्चिमावलिकासम्बन्धीनि 'सर्वाण्यपि' निरवशेषाणि शक्रस्य । इह किल सौधर्मेशानयोर्नव शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि [वृत्तविमानानि] सर्वप्रस्तटगतवृत्तविमानसंयोजनेन भवन्ति । तत्रोत्तरदिग्गतान्यष्टात्रिंशदधिकाष्टशतप्रमाणानि वृत्तविमानान्यपनीय शेषो वृत्तविमानराशिः सप्त-

विगत्यधिकसमयतल्लक्षण शक्रस्याऽऽभवतीति ॥ २१६ ॥ इत्थं सामा-न्यतो वृत्तादिविमानानामभवद्व्यवहारं प्रतिपाद्य सम्प्रति पूर्वोक्तमर्थं निगमयन् वृत्तादिविमानाऽऽभवद्व्यवहारमेव सख्यया प्रतिपादयितुकाम सम्बन्धमारचयन् गाथाद्वयमाह—

एवं एते भणिया, वट्टा तंसा तहेव चउरंसा ।
सोहम्माईणाणं, सव्वेसिं आणुपुव्वीए ॥ २१७ ॥
सपइ पुण सोहम्मे, ईसाणे चेव सक्कराईणं ।
वट्टाई केच्चिया, कस्स वि भणो पर वोच्छं ॥ २१८ ॥

'एव' अनेन प्रकारेण 'एते' विमाना 'भणिता' उक्ता वृत्तास्त्र्यस्रास्तथैव चतुरस्रा, केषाम्? इत्याह—'सौधर्मादीना' सौधर्मैशानकल्पादिकल्पाना 'सर्वेषां' समस्तानां 'आनुपूर्व्या' अनुक्रमेणेति ॥२१७॥ सम्प्रति पुन सौधर्मे ईशाने चैव 'सक्कराईण' ति शक्र शक्र एव, ततोऽप्यतिशयेन राजनाद्राजा—ईशानेन्द्र, तयो शक्रराज यो —सौधर्मेशानेन्द्रयोरित्यर्थ, 'वृत्ताद्य' विमानविशेषा कियन्त 'कस्य' इति प्रकारे 'इति' एतत् 'मत पर' एतदूर्ध्व 'वक्ष्ये' भणिष्यामीति ॥ २१८ ॥ एतदुपयोगि तावत्करणमाह—

सुहभूमिसमासद्धं, ओलम्बगुणं ससोहणागररहियं ।
तिहिं भइय तिह रासी, सोहम्मगदुगेगभागजुया ॥२१९॥

मुखभूमिसमासार्द्धं 'अवलम्बगुणं' अवलम्बकेन त्रयोदशरूपेण गुणितं न्यासोधनकरहित क्रियते, ततोऽस्मिन् राशौ त्रिभिर्भक्ते यल्लभ्यते तत् 'तिह रासि' त्ति त्रिप्रकारराशितया व्यवस्थाप्यते । एतेष्वेव

राशिषु यौ त्र्यस्रचतुरस्रराशी तौ यथाक्रमं शोधनकद्विकैकभागयुतौ द्वाभ्यामेकेन च भागेन युक्तौ कार्याविति ॥२१९॥ इदमेव करणं सौधर्मेशानकल्पद्वयमधिकृत्य भावयितुं स्वयमेव ग्रन्थकारो गाथापञ्चकमाह—

बावट्ठी पएणाए, य समासो तत्थ गेरिहऊणद्धं ।
तेरोलंबगगुणिए, जाया सय सत्त अडवीसा ॥ २२० ॥

'द्वाषष्टेः' मुखरूपायाः 'पञ्चाशतः' भूमिरूपायाः 'चः' समुच्चये 'समासः' संक्षेपः क्रियते, तत्र कृते गृहीत्वा तस्यार्द्धं ततस्त्रयोदशावलम्बकगुणिते जातानि शतानि सप्ताष्टविंशानीति ॥२२०॥ ततोऽपि यत्कृत्यं तदाह—

चोद्दस अवणेहि तओ, सेसस्स हराहि तो तिहिं भागं ।
जं तत्थ भागलद्धं, तं तित्थं ठावए मइमं ॥ २२१ ॥

'चतुर्दश' शोधनकलक्षणान् अपनय 'तस्माद्' आगताद्राशेः सकाशात्, एवं च कृते 'शेषस्य' शोधनकस्य शुद्धौ सत्यामवशिष्टस्य हर 'ततः' शोधनकशुद्ध्युत्तरकालं (ग्रंथाग्रम्० १९००) त्रिभिर्भागम्, यत्तत्र भागलब्धं तत् 'त्रिस्थं' स्थानत्रयस्थायितया स्थापयेत् 'मतिमान्' बुद्धिमानिति ॥ २२१ ॥ शोधनकविधिमाह—

जे चोद्दस अवणीया, ते णव तंसे उ पंच चउरंसे ।
पक्खित्तेसुं तेसुं, दो वि गुणेज्जा तओ दोसुं ॥ २२२ ॥

ये चतुर्दशापनीताः 'ते' इति विभक्तिव्यत्ययात्तेभ्यो नव त्र्यस्रे विमानराशौ तुशब्दस्य पुनरर्थस्य भिन्नक्रमत्वात् पञ्च पुनः चतुरस्रे प्रक्षेप्याः । प्रक्षिप्तेषु नवसु पञ्चसु च द्वावपि राशी—त्र्यस्रचतुरस्रलक्ष-

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात्। अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति। बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति)। चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपालयो ये वर्तन्ते। 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त। तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति। 'तथा' इति समुच्चये। याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम्? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

त्येकगुणानि तानीति ॥ २२४ ॥ एवं त्र्यस्रराशौ चतुरस्रराशौ च द्विगुणीकृते वृत्तराशौ च त्रिगुणे यत्संपन्नं तदाह—

सत्त सय सत्तवीसा, चत्तारि सया उ होंति चउणउया ।
चत्तारि य छासीया, सोहम्मे होंति वट्टाई ॥ २२५ ॥

सप्त शतानि सप्तविंशानि, चत्वारि शतानि तु भवन्ति चतुर्णवतानि, चत्वारि च षडशीतानि, किम् ? इत्याह—सौधर्मदेवलोके भवन्ति 'वृत्तादीनि' वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणि विमानानीति ॥ वृ० ७२७, त्र्य० ४९४, चतु० ४८६ ॥ २२१ ॥ इत्थं सौधर्मे प्रतिपाद्येशानेऽपि वृत्तादिप्रमाणं प्रतिपादयितुमाह—

एमेव य ईसाणे, णवरं वट्टाण होइ णाणत्तं ।
दो सय अट्टत्तीसा, सेसा जह चेव सोहम्मे ॥ २२६ ॥

'एवमेव च' पूर्वगाथोक्तक्रमेण विमानप्रमाणं 'ईशाने' द्वितीयदेवलोके बोद्धव्यम् । सर्वथासाम्यपरिहारायाह—'नवरं' केवलं वृत्तविमानानां भवति 'नानात्वं' विशेषः, तदेवाह—द्वे शते अष्टत्रिंशे वृत्तविमानानाम् । वृत्तविमानवत् त्र्यस्रचतुरस्रराश्योरपि माने कश्चित्केनचिद्विशेषः संभावयिष्यते इति तन्निरासायाह—'शेषाः' त्र्यस्राश्चतुरस्राश्च विमानाः 'यथा चैव' यत्परिमाणा एव सौधर्मे तथैव बोद्धव्याः ॥२२६॥ इत्थं शक्रेशानयोर्विभागेन वृत्तादिविमानप्रमाणं प्रतिपाद्य संप्रति तदेव तयोः समुदायेन प्रतिपादयन् क्रमेण करणभूतं गाथाद्वयमाह—

मुहभूमिसमासद्धं, वेहगुणं सोहणूण तिहिं भइयं ।
सत्तगुण दुगुणसोहणवेहजुयं चेव जम्माणं ॥ २२७ ॥

सुद्धभूमिसमासद्ध, वेहगुण सोहणूण तिहि भइय ।
पचगुणदुगुणसोहणगसजुय इयरिद्धाणं ॥ २२८ ॥

इह किलायमभिप्रायः—द्वयोरप्यनयोर्देवलोकयोश्चतस्रो विमानश्रेणय-स्तत्रैकैकस्यां श्रेण्यां त्र्यस्रवृत्तादिविमानराशयः सन्ति समुदायेन च द्वादश। तेषु च दक्षिणदिग्वर्तिवृत्तादिराशित्रयं पूर्वापर[वर्ति]वृत्तराशिद्वयं पौरस्त्यपाश्चात्ययोश्च त्र्यस्रचतुरस्रयो राश्योरर्धार्धमीलनेन निष्पन्न राशि-द्वयमिति सप्त राशयः शक्रस्याऽऽभवन्ति। शेषा औदीच्यावृत्तयो द्वौ च पौरस्त्यपाश्चात्यत्र्यस्रचतुरस्रराश्योरर्धार्धमीलने निष्पन्नौ राशी इति पञ्च राशय ईशानस्याऽऽभाव्या इति। अमुमेव चाभिप्रायं मनसि निधाय सूत्रकार [सूत्र]माह—

'शुद्धभूमिसमासार्द्धं' प्रागेव निरूपितस्वरूप 'वेधगुण' त्रयो-दशाभ्यस्तद्गुणितमित्यर्थं, शोधनकेन त्रिभिर्भक्तं क्रियते, तत सप्तगुणं 'द्विगुणशोधनकसंयुत' द्विगुणेन शोधनकेन—अष्टाविंशत्येत्यर्थं, वेधेन च—त्रयोदशकलक्षणेन युक्त सत, वेधेति समुच्चये, 'याम्यानां' याम्येन्द्रसंबन्धिनां श्रेणिगतविमानानां परिमाणं भवतीति ॥ २२७ ॥

इयमपि गाथा पूर्वगाथावद् व्याख्येया। नवरं त्रिभिर्भक्ते हृते पञ्च-भ्यते सत्पञ्चगुणं कर्तव्यमिति ॥ २२८ ॥

ये (या) चात्र शोधनकस्य द्वयोरपि कल्पयोर्द्विगुणस्य सतो योजना क्रियते सा चतुर्दिक्संबन्धिनां चतुर्णां शोधनकानां मध्याद्दक्षिणोत्तरयो-र्दिशोरेकैकस्य केवलस्य पूर्वपश्चिमयोश्च द्वयो शुद्धयोरर्धार्धस्य योजनेन प्रक्षमाणशोधनकमत्वात् ॥ एकैकस्य कल्पस्य शोधनकद्वयलाभ इति कृत्वा करणद्वयमेव भावयितु गाथाद्वयमाह—

दो सय अट्ठत्तीसा, सोहम्मे सत्तएण गुणिऊणं ।
तेरस पत्थड दुगुणं, च सोहणं तत्थ छोढव्वं ॥ २२९ ॥

मुखभूमिसमासार्द्धे वेधगुणे शोधनोने त्रिभिश्च भक्ते सति ये लब्धे द्वे शते अष्टत्रिंशे सौधर्मे कल्पे [तान्] सप्तकेन गुणयित्वा पश्चात् 'त्रयोदश प्रस्तटाः' प्रस्तटप्रमाणा इन्द्रका इत्यर्थः, द्विगुणं च शोधनकं तत्र सप्तगुणे राशौ क्षेप्तव्यमिति ॥ २२९ ॥ तथा—

दो सय अट्ठत्तीसा, ईसाणे पंचएण गुणिऊणं ।
दुगुणं च सोहणं तत्थ नियमओ होइ छोढव्वं ॥ २३० ॥

द्वे शते अष्टत्रिंशे प्राग्निरूपिते एव 'ईशाने' द्वितीयदेवलोके पञ्चकेन गुणयित्वा ततः 'द्विगुणं च' द्विगुणं पुनः शोधनकं 'तत्र' पञ्चगुणे राशौ नियमाद्भवति क्षेप्तव्यम् । इन्द्रकप्रक्षेपश्चात्र नास्ति, तेषां शक्रस्यैवाऽऽभाव्यत्वादिति ॥ २३० ॥ एवं सप्तगुणे पञ्चगुणे चैकत्र द्विगुणशोधनकेन्द्रकयोः दशकसंयोगेऽन्यत्र द्विगुणशोधनकसंयोग एव यल्लब्धं तद्दर्शयितुमाह—

सत्तरस सया सत्तुत्तरा उ सोहम्मि आवलिविमाणा ।
बारस अट्ठारहिया, ईसाणे आवलिविमाणा ॥ २३१ ॥

सप्तदश शतानि सप्तोत्तराणि 'तुः' पूर्ववत् सौधर्मे 'आवलिविमानाः' श्रेणिप्रतिबद्धविमानविशेषा भवन्ति । तथा-द्वादश शतान्यष्टादशाधिकानि 'ईशाने' द्वितीयदेवलोके आवलिविमाना इति ॥ २३१ ॥

अनयोरेव कल्पयोः पुष्पावकीर्णविमानप्रमाणनिर्धारणाय गाथाद्वयमाह—

इगतीस सयसहस्सा, अट्ठाणउतिं भवे सहस्साइं ।
दो य सया तेणउया, सोहम्मे पुप्फकिण्णाणं ॥ २३२ ॥

एकत्रिंशत् 'शतसहस्राणि' लक्षा अष्टानवतिर्भवेत्सहस्राणि द्वे च शते त्रिनवते सौधर्मे 'पुष्पकीर्णानां' पुष्पप्रकरवदितस्ततो विप्रकीर्णरूपाणां पुष्पावकीर्णानामित्यर्थः, सौधर्मसामान्यविमानेभ्यो द्वात्रिंशल्लक्षप्रमाणेभ्य स्सद्व्यशीतीनां सप्तोत्तराणां श्रेणिप्रतिबद्धविमानानां शोधने शेषस्य पुष्पावकीर्णराशेरेतत्संख्यस्य सम्भवादिति ॥ २३२ ॥

सत्तावीस सयलक्खा, अट्ठाणउइं भवे सहस्साइं ।
सत्त सया बासीया, ईसाणे पुप्फकिण्णाणं ॥ २३३ ॥

सप्तविंशतिर्लक्षा अष्टानवतिर्भवेयुः सहस्राणि सप्त शतानि द्व्यशीत्यानीशाने पुष्पकीर्णानाम्, अत्रापि ईशानविमानेभ्योऽष्टाविंशतिलक्षप्रमाणेभ्योऽष्टादशाधिकद्वादशशतप्रमाणश्रेणिप्रतिबद्धविमानशोधनके कृते प्रस्तुतविमानसंख्यासम्भव इति ॥ २३३ ॥ अथ सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः श्रेणिगतविमानप्रमाणानयनाय करणं करणफलं च गाथाद्विकेनाह—

अउणापण्णट्ठतीसाइमुहभूमिसमास अद्धं नेच्छे ।
बारसओ सोलसओ, गच्छइ गेण्हिज्ज गुणाए ॥ २३४ ॥

एकोनपञ्चाशदष्टत्रिंशल्लक्षणयोर्मुखभूम्योः समासं सप्ताशीतिलक्षणमर्द्ध-अर्द्धभागलक्षणं 'न' नैव 'इच्छति' प्रतिपद्यते यतः तत 'द्वादशकोऽवलम्ब्य' षट्प्रमाणलक्षणो यो वर्तते तस्यार्द्धं गृहीत्वा तेन गुणयेन्मुखभूमिसमासार्द्धमेवेति ॥ २३४ ॥

तो बारस सोलगुणा, अवसेसेहिं तिहिं च तो हरे भाग ।
भागहिए ज लद्धं, तत्थ सय सत्तर होइ ॥ २३५ ॥

ततोऽवलम्बार्द्धगुणितमुखभूमिसमासराशेः संपन्नाद्विनवत्यधिकपञ्चशतप्रमाणात्मकाद्द्वादशशोधनकं 'अपनय' त्यक्त्वा, त्रिभिश्च 'तत'

तस्य राशेर्हरेद्भागम्, ततो भागे हृते यल्लब्धं तत्र शतं 'सत्तरं'ति सप्तत्यधिकं भवतीति ॥ २३५ ॥

तं तित्थं काऊणं, सोहणभागं हराहि तिहिं पच्छा ।
जं लद्धं तं दुगुणं, खिव तंसे इयरमेगगुणं ॥ २३६ ॥

'तं' राशिं 'त्रिस्थं' स्थानत्रयस्थापितं कृत्वा शोधनभागं हर त्रिभिः, पश्चाद्यल्लब्धं चतुष्टयरूपं तद्विगुणं क्षिप 'त्र्यस्रे' त्र्यस्रविमानराशौ, 'इयरं'ति इतरस्मिंश्चतुरस्रराशौ एकगुणं क्षिपेति ॥ २३६ ॥

इय माहिंदत्थं पडि–रासीए तिरिण वीहरासीओ ।
तो णं सणंकुमारे, वट्टगरासिं करे तिगुणं ॥ २३७ ॥

'एनं' त्रिस्थं 'माहेन्द्रस्थं' माहेन्द्रदेवलोकवर्तिनं राशिं सप्तत्यधिक–अष्टसप्तत्यधिक–चतुःसप्तत्यधिकशतलक्षणं एकत्र स्थाने स्थापयित्वेति गम्यते, ततः किं कर्त्तव्यम्? इत्याह––प्रतिराश्या द्वितीयस्थाने स्थापयित्वा एतानेव त्रीनपि वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंज्ञितान् 'इह' प्रस्तावे राशीन्, ततः 'णं' इति वाक्यालङ्कारे ['सनत्कुमारे'] सनत्कुमारदेवलोके वृत्तकराशिं कुर्यात् त्रिगुणम्, पूर्वदक्षिणापरदिग्गतवृत्तविमानानां सनत्कुमारेन्द्रस्याऽऽभाव्यत्वादिति ॥ २३७ ॥ ततोऽपि किं कर्त्तव्यम्? इत्याह––

तिगुणीकए उ वट्टे, तंसे दुगुणे तहेव चउरंसे ।
पच्छा मज्झिमइंदा, बारस वट्टेसु पक्खेवो ॥ २३८ ॥

त्रिगुणीकृते तु 'वृत्ते' वृत्तराशौ त्र्यस्रे द्विगुणे तथैव चतुरस्रे द्विगुण एव पश्चान्मध्यमेन्द्रकाद् द्वादश वृत्तेषु विमानेषु प्रक्षेपः कर्त्तव्य इति ॥ २३८ ॥ एवंकृते सति सनत्कुमारे यल्लब्धं तद्दर्शयितुमाह––

पंच सया बावीसा, तिन्नेव सया य हुंति छप्पन्ना।
तिन्नि सया अडयाला, सणंकुमारस्स वट्टाई ॥ २३९ ॥

पञ्च शतानि द्वाविंशानि, त्रीण्येव शतानि तु भवन्ति षट्पञ्चाशानि, त्रीणि शतान्यष्टचत्वारिंशानि 'सनत्कुमारस्य' तृतीयकल्पस्यामी 'वृत्तादीनि' वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणि विमानानि यथासङ्ख्यं भवन्तीति ॥ २३९ ॥

माहिंदस्सो रासी, पुव्वं पडिरासिऊण जो ठविओ।
तस्स य वट्टगरासिं, पक्खिवसु दुगुणमियरं तु ॥ २४० ॥

माहेन्द्रस्य 'राशि' वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रलक्षितः 'पूर्वं' सनत्कुमारवृत्तादिविमानानयनावसरे प्रतिराश्य द्वितीयराशिरूपतया कृत्वा य स्थापित आसीत् 'तस्य तु' तस्मिन् राशित्रये पुनर्वृत्तराशिमेकगुणं कुर्यात्, औदीच्यश्रेणिगतविमानानामेव माहेन्द्रनाम्न इन्द्रस्याऽऽयत्तत्वात्। द्विगुणं 'इतर तु' इतरं पुनस्त्र्यस्रराशिं चतुरस्रराशिं च कुर्यात्, यतो माहेन्द्रस्य औदीच्य [ ] त्र्यस्रराशिश्चतुरस्रराशिश्च शुद्ध एवाऽऽभवति, पौरस्त्यपाश्चात्ययोश्चार्धमर्धमिति कृत्वा द्विगुणावेतौ राशी क्रियेते इति ॥ २४० ॥ अथ सति यथागतं माहेन्द्रे सर्वसंख्यमाह—

सत्तर सय अणूणं, तिन्नेव सया हवंति छप्पण्णा।
तिन्निय सया अडयाला, वट्टादि माहिंदकप्पस्स ॥२४१॥

'सत्तर शत' शतं सप्तत्यधिकमित्यर्थः, 'अनून' परिपूर्णं त्रीण्येव शतानि भवन्ति षट्पञ्चाशानि, त्रीणि शतान्यष्टचत्वारिंशानि ['वट्टादि' त्ति] विभक्तिलोपात् वृत्तादीनि वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राणि 'माहेन्द्रकल्पस्य' माहेन्द्रनाम्नो चतुर्थकल्पस्येति ॥ २४१ ॥ साम्प्रतं द्वयोरपि कल्पयोर्यावती श्रेणिगतविमानसङ्ख्या संजाता तां दर्शयितुमाह—

बारस सय छव्वीसा, कप्पम्मि सणंकुमार आवलिया ।
अट्ठ सया चोवत्तर, विमाण माहिंद आवलिया ॥२४२॥

द्वादश शतानि षड्विंशानि 'कल्पे' सनत्कुमारे 'आवलिका' इति आवलिकागतविमानसंख्या । तथाष्टशतानि चतुःसप्ता (प्तता) नि 'विमान' इति विभक्तिलोपाद्विमानानां 'माहेन्द्रे' चतुर्थदेवलोके आवलिका भवतीति ॥ २४२ ॥ अनयोरेव कल्पयोः सामान्यविमान-संख्यायाः श्रेणिगतविमानानामपकर्षे यः शेषः पुष्पावकीर्णराशिस्तत्प्रमाणं प्रतिपादयितुं गाथाद्वयमाह—

एक्कारस लक्खाइं, अट्ठाणउतिं भवे सहस्साइं ।
सत्त सया चोवत्तर, हवंति पुप्फावकिण्णाणं ॥ २४३ ॥

एकादश लक्षा अष्टानवतिर्भवेयुः सहस्राणि सप्त शतानि चतुः-सप्ता(प्तता)नि भवन्ति पुष्पावकीर्णानां सनत्कुमारदेवलोके इति ॥२४३॥

सत्तेव सयसहस्सा, णवणउइं खलु भवे सहस्साइं ।
सयमेगं छव्वीसं, हवइ उ पुप्फावकिण्णाणं ॥ २४४ ॥

सप्तैव शतसहस्राणि नवतिः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे भवेयुः सह-स्राणि शतमेकं षड्विंशं भवति तु पुष्पावकीर्णानां माहेन्द्रदेवलोके । द्वादशलक्षप्रमाणाया अष्टलक्षप्रमाणायाश्च कल्पद्वयप्रतिबद्धसर्वविमान-संख्यायाः सकाशाद्यथाक्रममनन्तराभिहितश्रेणिगतविमानसंख्यापनयने यथोक्तपुष्पावकीर्णसंख्यासंभवादिति ॥ २४४ ॥ एतानि च वृत्तादि-विमानानि तिर्यग्यथा स्थितानि [तथा] प्रतिपादयन्नाह—

सव्वेसु पत्थडेसुं, मज्झे वट्टं अणंतरं तंसं ।
एयंतर चउरंसं, पुणो वि वट्टं तओ तंसं ॥ २४५ ॥

'सर्वेषु प्रस्तटेषु' उडुप्रस्तटप्रभृतिद्वाषष्टिप्रमाणेषु मध्ये वृत्तम्, 'अनन्तरं' वृत्ताव्यवहितमेव त्र्यस्रम्, तत 'एयतर' त्ति एतदनन्तरं चतुरस्रं विमानं भवति, 'पुनरपि' चतुरस्रानन्तरं वृत्तं ततस्त्र्यस्रमित्यादिक्रमेण तावज्ज्ञेयं यावच्छ्रेणिपर्यन्तम् इति ॥ २४५ ॥ इत्थं तिर्यग्व्यवस्थानमभिधाय सांप्रतमूर्ध्वाधोव्यवस्थानस्वरूपनिर्देशायाह—

वट्टं वट्टस्सुवरिं, तंसं तंसस्स उप्परिं होइ।
चउरंसे चउरंसं, उड्ढं तु विमाणसेढीओ ॥ २४६ ॥

वृत्तं सर्वेष्वावलिकाप्रविष्टविमानं वृत्तविमानस्योपरि भवति। त्र्यस्रं त्र्यस्रस्य 'उप्परिं' त्ति उपरि भवति। 'चउरंसे' इति विभक्तिव्यत्ययाच्चतुरस्रस्य चतुरस्रमुपरि भवति। 'ऊर्ध्वं [तु]' ऊर्ध्वं पुनः 'विमानश्रेणयः' आवलिकारूपा इत्थं भवन्तीति। श्रीउडुप्रस्तटे तु नास्त्ययं व्यवहारः, अधोविमानानां तत्रा(त्राऽ)संभवादिति ॥२४६॥ वृत्तादिस्वरूपमेवाह—

वट्टं च वलयगं पिव, तंसं सिंघाडगं पिव विमाणं।
चउरंसविमाणं पुण, अक्खाडगसंठियं भणियं ॥ २४७ ॥

वृत्तं विमानं 'च' इति वाक्यान्तरोपन्यासे 'वलयमिव' शङ्खदन्तादिघटितवलयाकारमित्यर्थः। त्र्यस्रं शृङ्गाटकमिव विमानम्, शृङ्गाटकं नाम जलजत्रिकोणं फलविशेषः। चतुरस्रविमानं पुनरक्षपाटकसंस्थितं भणितम्, अक्षपाटको नाम प्रेक्षणकप्रेक्षणप्रवृत्तजनावस्थानयोग्यः स्थानविशेषः, स किल चतुरस्रो भवतीति ॥ २४७ ॥ एतेष्वेव द्वारनियमनायाह—

सव्वे वट्टविमाणा, एगदुवारा हवंति विन्नेया।
तिन्नि य तंसविमाणे, चत्तारि य हुंति चउरंसे ॥२४८॥

सर्वे वृत्तविमानाः 'एकद्वाराः' एकप्रवेशनिगममार्गा भवन्ति विज्ञेयाः। त्रीणि च द्वाराणि त्र्यस्रविमाने। चत्वारि द्वाराणि भवन्ति चतुरस्र इति ॥ २४८ ॥ एतानि च यत्परिक्षिप्तानि भवन्ति तद्दर्शनायाह—

पागारपरिक्खित्ता, वट्टविमाणा हवंति सव्वे वि।
चउरंसविमाणाणं, चउद्दिसिं वेइया होंति ॥ २४९ ॥

'प्राकारपरिक्षिप्तानि' प्राकारः—वप्रः शाल इत्येकोऽर्थः, स च स्वभावत एवोत्तुङ्गकपिशीर्षकविभूषितोपरितनभागः चर्यावक्र(चक्र)-द्वाराट्टालकादिस्वावयवसंपन्नस्तेन परिक्षिप्ता वृत्तविमाना भवन्ति 'सर्वेऽपि' सर्वप्रस्तटवर्तिनोऽपि। चतुरस्रविमानानां 'चतुर्दिशि' चतसृष्वपि दिक्षु वेदिका भवन्ति, वेदिका नाम मुण्डप्राकार इति ॥ २४९ ॥ तथा—

जत्तो वट्टविमाणा, तत्तो तंसस्स वेइया होइ।
पागारो बोद्धव्वो, अवसेसेहिं तु पासेहिं ॥ २५० ॥

'यतः' यस्यां दिशि वृत्तविमानाः 'ततः' तस्यां दिशि त्र्यस्रे वेदिका भवति। 'प्राकारौ' उक्तलक्षणौ बोद्धव्यौ च शेषयोः पार्श्वयोः। चतुर्थपार्श्वं तु नास्ति त्र्यस्रत्वादिति ॥ २५० ॥ संप्रति सामस्त्येन विमानाकारप्रतिपादनायाह—

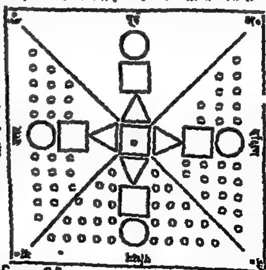
आवलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तहेव चउरंसा।
पुप्फावकिण्णगा उण, अणेगविहरूवसंठाणा ॥ २५१ ॥

'आवलिकासु' सर्वप्रस्तटेषु पूर्वादिदिग्गतासु विमाना वृत्त(त्ताः) त्र्यस्रास्तथैव चतुरस्रा भवन्ति, आकारान्तरभाजो विमानस्य तासु कदाचनाप्यभावात्। पुष्पावकीर्णकाः पुनर्विमाना अनेकविधरूपाणि—

नन्द्यावर्त्तस्वस्तिकचक्रादिविचित्ररूपभाञ्जि संस्थानानि—आकारा येषां ते तथा, सर्वेषां प्रत्यग्राकाराणां तेषु कस्यचिदप्यविद्यमानत्वादिति ॥२६१॥ एतान्यपि पुष्पावकीर्णानि कस्यां दिशि सन्ति कस्यां न सन्तीति निदर्शयन्नाह—

पुप्फावकिण्णा खलु, दाहिणओ पच्छिमेण उत्तरओ ।
पुव्वेण विमाणिंदस्स नत्थि पुप्फावकिण्णा उ ॥२६२॥

पुष्पावकीर्णका विमाना 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'दक्षिणतः' दक्षिणस्यां दिशि श्रेणिगतविमानक्षेत्रपरिहारेण 'पश्चिमेन' पश्चिमायां दिशि 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशि इन्द्रकविमानापेक्षया वर्तन्ते। 'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि 'विमानेन्द्रस्य' इन्द्रकविमानस्य 'न' नैव 'सन्ति' वर्तन्ते पुष्पावकीर्णविमाना 'अत्र' एतेषु प्रस्तटेषु प्रभृतिष्विति ॥२६२॥ स्थापना चेयम्— एतानि श्रेणिगतविमानानि येषां ईशमसुद्राऽऽनुपरिपाटीनि तदर्शयन्नाह—

बावट्ठी आवलिया, तीसे अट्ठ सयपुव्वयणम्मि ।
टक्कं पडिदिसि विमाणा, जे आवलियापविट्ठा उ ॥ २६३ ॥

द्वाषष्टिर्विमानानि ' आवलिका ' या उडुप्रस्तटप्रतिबद्धा तस्याः ' अर्द्धं ' इत्यर्द्धप्रमाणा एकत्रिंशदित्यर्थः ' स्वयंभूरमणे ' स्वयंभुवो नाम देवास्ते रमन्ते क्रीडन्ति यत्र स तथा तत्र—सर्वपर्यन्तवर्तिनि नीरनिधौ, किम् ? इत्याह—'ऊर्ध्वं' ऊर्ध्वां दिशमाश्रित्य पतन्ति विमाना ये आवलिकाप्रविष्टाः ' तुः ' पूरणार्थः । इदमुक्तंभवति—सौधर्मदेवलोके प्रथमप्रस्तटे या द्वाषष्टिविमानप्रमाणाश्चतस्र आवलिकाः प्रवृत्तास्तासामर्द्धमर्द्धं स्वयंभूरमणजलधेरुपरितनभागेऽवतरति । शेषं चार्वाचीनद्वीपसमुद्रेष्विति सामर्थ्याद्गम्यत इति ॥ २५३ ॥ इदमेव सविशेषमाह—

तिरिण य दीवे तिरणोव समुद्दे बाहिरे अबाहाए ।
जेसिं पडिहिं विमाणा, ते आवलियापइट्टा उ ॥ २५४ ॥

त्रींश्च द्वीपान् त्रीनेव समुद्रान् 'बाह्यान्' समुद्रचक्रवालबहिर्वर्तिनः प्रतीत्य ' अबाधया ' इन्द्रकविमानादन्तरालभावेन वर्तते, शेषद्वीपसमुद्रजातमिति गम्यते । के च ते त्रयो द्वीपाः समुद्राश्च ? अत आह—येषामूर्ध्वं पतन्ति विमानाः 'ते' ये प्राक् त्र्यस्रचतुरस्रवृत्तरूपतया निरूपिताः ' आवलिकाप्रविष्टाः ' आवलिकागताः 'तुः' पूरणार्थः ॥२५४॥ तानेव नामग्राहं दर्शयन् गद्यं सूत्रमाह—

देवे दीवे १ नागे समुद्दे २ जक्खे दीवे ४ भूए य समुद्दे ८ सयंभुरमणे दीवे १६ सयंभुरमणे समुद्दे य ३१ ॥

यथा 'देवः' देवाभिधो द्वीपस्तदनु नागसमुद्रस्ततोऽपि जक्षो द्वीप[स्ततोऽपि] भूतश्च समुद्रस्ततोऽपि स्वयंभूरमणो द्वीपः [ततोऽपि] स्वयंभूरमणसमुद्रश्च । अत्र च देवादिषु स्वयंभूरमणद्वीपपर्यन्तेषु पञ्चद्वीपसमुद्रेषु शेषाण्येकत्रिंशद्विमानान्येकं द्वे चत्वारि अष्टौ षोडशेति

क्रमेणोपरिभागे स्थितिमवलम्बन्ते । शेषद्वीपसमुद्रावावलिकागतविमानव्यूह्नोपरितनभागा एवेति ॥ एतेषां च श्रेणिगतविमानानां यावदन्तरं तत्प्रतिपादयितुमाह—

जे केइ विमाणिंदम्मि विमाणा तेसिमन्तरं जं तु ।
सो संखेज्जइभागो, उड्ढलोयस्स बोधव्वो ॥ २५५ ॥

ये केचिद् 'विमानेन्द्रे' इन्द्रकविमानसमाननामन्युडुप्रस्तटादौ प्रस्तटविशेषे 'विमानाः' वृत्तादयस्तेषां 'अन्तरं' परस्परमन्तराल यत्पुनर्वर्तते स सङ्ख्येयभागः, कस्य? इत्याह—ऊर्ध्वलोकस्य विस्तारक्षेत्रापेक्षया, अनुस्वारश्च प्राकृतत्वात्, 'बोद्धव्यः' मन्तव्यः । इदमुक्तं भवति—यानि श्रेणिगतविमानानि यत्रोर्ध्वलोके वर्तन्ते तस्य यद्विस्तारप्रमाणं तस्य सङ्ख्येयभागस्तेषां विमानानां परस्परमन्तरालप्रमाणमिति ॥२५५॥ अधुना यावन्ति अन्तरान्तराण्यूर्ध्वलोकमपेक्ष्य वर्तन्ते तद्दर्शयितुमाह—

बारेक्कारस दस सत्त तिन्नि तिन्नेव पत्थडाण तु ।
दोण्ह दोण्ह कप्पाण अवरा अट्ठ गेवेज्जा ॥ २५६ ॥

द्वादश सौधर्मेशानयोः, त्रयोदशाना प्रस्तटाना तत्र सद्भावेनैकयामेवान्तराणां भावात् । एवमेकादश सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः । दश ब्रह्मलोकलान्तकयोः । सप्त शुक्रसहस्रारयोः । त्रीण्यानतप्राणतयोः । त्रीण्येवारणाच्युतयोः । 'अन्तरा तु' अन्तराणि पुनर्द्वयोर्द्वयोः कल्पयोरनन्तरमिदं भणितयोः 'अन्तराणि' विचालरूपाणि वर्तन्ते । तथाष्टौ 'ग्रैवेयकाणि' ग्रैवेयकसम्बन्धीन्यन्तराणीति ॥२५६॥ संप्रति तिर्यग्लोकात्कियद्दूरे उडुविमानमिति दर्शयन्नाह—

चर्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभयथाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रवध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । वाह्या वाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं सप्रभुं परिक्षिप्य बद्धपाल्यो ये वर्तन्ते । ' अनीकानि ' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च ' अग्रमहिष्यः ' पट्टराज्ञीसदृक्षास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

' परिषदादयश्च ' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, ' न तु ' न पुनः ' सक्कतणएसु ' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु. सेवावसरागतानामेव पञ्चस्वपि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

' कल्पविमानेषु ' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

र्थानां विमानानामिति ॥ २५९ ॥ आदिमान्त्ययोर्विमानेन्द्रयोः प्रमाण प्रतिपादयन्नाह—

पढम उडुविमाणं, पणयालीसं भवे सयसहस्सा ।
एगं च सयसहस्सं, भणियं सव्वट्ठसिद्धं तु ॥ २६० ॥

'प्रथम' प्रथमप्रस्तटवर्तितया 'उडुविमान' श्रेणिगतविमान-प्रज्ञापनाविधिमूलं पञ्चचत्वारिंशद्भवेच्छतसहस्राणि योजनानामायामतो विष्कम्भतश्च, सर्वतो वृत्तरूपत्वात्तस्य । 'एगं च' एकं पुनर्योजनानां शतसहस्रं भणितं 'सर्वार्थसिद्धं' समस्तविमानोपरिवर्ति । 'तु' पादपूरणार्थः ॥ २६० ॥ शेषेन्द्रकप्रमाणप्रतिपादनायाह—

तेण परं सेसाणं, पयराणं जे भवे विमाणिंदा ।
वित्थारेणं असंखाईं सयसहस्साईं वित्थिण्णा ॥ २६१ ॥

'तेन परं' इति इतः परं 'शेषाणां' उडुप्रस्तट [सर्वार्थसिद्ध-प्रस्तट] व्यतिरिक्तानां प्रतराणां सम्बन्धिनो ये भवेयुः 'विमानेन्द्राः' इन्द्रकनामानो विमानाः, [ते] किम् ? इत्याह—विस्तारेणासंख्येयानि योजनानां शतसहस्राणि विस्तीर्णा इति ॥ २६१ ॥ संप्रतीन्द्रकादि-तावलिकाप्रतिबद्धपुष्पावकीर्णविमानविस्तारमानप्रतिपादनायाह—

आवलियाहिँ विमाणा, वित्थारेणं भणिया असंखेज्जा ।
संखेज्जमसंखेज्जा, भणिया पुप्फावकिण्णा य ॥ २६२ ॥

आवलिकासु विमाना विस्तारेण भणिता 'असंख्येया' असंख्येययोजनप्रमाणाः । 'संखेज्जमसंखेज्ज' त्ति संख्येययोजनविस्तारा असंख्येययोजनविस्ताराश्च भणिताः पुष्पावकीर्णास्तु ॥ २६२ ॥

एतच्च प्रमाणं प्रमाण [अङ्गुल] योजनापेक्षया । तच्च प्रमाणाङ्गुलमेव कथं निष्पद्यते ? इति तावदङ्गुलमेव प्रतिपाद्यते—

इह त्रिविधमङ्गुलम्–आत्माङ्गुलं उत्सेधाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं चेति । तत्र ये यत्र युगे पुरुषाः स्वकीयाङ्गुलाष्टोत्तरशतसमुच्छ्रितदेहास्तेषां यत्स्वकीयाङ्गुलं तदात्माङ्गुलमित्युच्यते, अनियतप्रमाणं चेदम्, युगे युगेऽपरापरदेहप्रमाणानां पुरुषाणां भावात् । उत्सेधाङ्गुलं तु–" परमाणू रहरेणू, तसरेणू अग्गयं च वालस्स । " इत्यादिक्रमेणानुयोगद्वारनिरूपिते [न] लब्धात्मलाभं सर्वयुगेष्वपि प्रतिनियतकस्वरूपं सूत्रधारकं वि....हस्तनिष्पत्तिहेतु । प्रमाणाङ्गुलं तु भरतचक्रवर्तिहस्ताङ्गुष्ठरेखातुल्यविष्कम्भायामबाहल्यम्, तच्च किलोत्सेधाङ्गुलापेक्षया चत्वारि शतान्यायामेन सूच्येत्यर्थः, सार्द्धे द्वे अङ्गुले विष्कम्भेणाङ्गुलं च बाहल्येनेति । एवं चायामस्य विष्कम्भगुणने उत्सेधाङ्गुलप्रमाणानां चतुरस्राणामङ्गुलप्रमाणमात्रबाहल्यानां क्षेत्रखण्डानां गणितव्यवहारेण सहस्रप्रमाणानां लाभादुत्सेधाङ्गुलक्षेत्रमपेक्ष्य प्रमाणाङ्गुलक्षेत्रं सहस्रगुणं भवति, उक्तं च–" उस्सेहंगुलमेगं, हवइ पमाणंगुलं सहस्सगुणं । " इति । मेयविषयश्चैतेषामित्थमवसेयः–" आयंगुलेण वत्थुं, उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं, मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥ १ ॥ " इह च नगपृथ्व्यादिप्रमाणप्रज्ञापनायां प्रमाणाङ्गुलक्षेत्रलब्धमुत्सेधाङ्गुलसहस्रं कल्पनया श्रेणिरूपतया व्यवस्थाप्य व्यापार्यत इत्येके मन्यन्ते । अन्ये पुनः प्रमाणाङ्गुलसूचिरुत्सेधाङ्गुलशतचतुष्टयप्रमाणाऽऽपाद्यत इति व्याकुर्वते । अनुयोगद्वाराणां चूर्णौ वृत्तौ च पुनरित्थमुपलभ्यते–" जे य

१ " परमाणू तसरेणू रहरेणू अग्गयं च वालस्स । " इत्यपि पाठः ।

पमाणगुलओ पुव्वाइपमाणा आणिज्जंति ते पमाणगुलविक्खम्भेण आ-णेयव्वा न पमाणगुलसुईए " त्ति । प्रमाणाङ्गुलविष्कम्भ सार्द्धोत्सेधाङ्गुलद्वयप्रमाण , अनेनैव च प्रमाणाङ्गुलमानेन कूणिकस्य ग्रामपरिमितवर्षप्रमाणराज्यस्य वैशालीनगरीमात्रमापनेऽपि द्वात्रिंशत्सहस्रवर्षस्य तदर्वाचीनदेशाऽऽक्रमेण भरतक्षेत्रार्द्धं विजित्य वैताढ्यवर्तितिमिस्रगुहागमनमुपपद्यते, न पुनरन्यथा । यतोऽत्र सहस्रगुणत्वे किञ्चिदधिकाष्टत्रिंशत्सहस्राधिकलक्षद्वयप्रमाण भरतार्द्धं लभ्यते । चतुःशतगुणत्वे च किञ्चिदधिकानि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि । एतावत्प्रमाणक्षेत्रम् । यत्पुनरर्वाचीनदेशाक्रमणक्रमेण चतुर्थखण्डक्षेत्रप्रमाणमुपपद्यते तद्-तिबहु, एतच्च कूणिककालभाविभिस्तुच्छदेहप्रमाणैस्तुच्छगमनशक्तिभिश्च सैनिकैर्नाक्रमितुं पार्यते । यतश्च " मयोवनखेत्ताहरिको सोहमहनामा कोहोपमानमहत्तया मानयमायाभिधान प्रमाणसमये भरतच्छाद्युत्थित आदित्यास्तमयसमये उज्जयिनीमार्गं पञ्चविंशतियोजनप्रमाणं महता प्रयत्नेन मोढाहितवान् " इत्यादिकथापूर्वी श्रूयते, न च ततोऽपि सदा कश्चिच्छीघ्रगतिरभवत् । अतोऽन्येषां तद्गमनापेक्षयाऽर्द्धत्रिभागादिगमनानामेवात क्षेत्रस्य कथञ्चिदुल्लङ्घनं न सम्भाव्यते । न च सार्द्धद्विगुणत्वेऽपि प्रमाणाङ्गुलस्य चक्रवर्तिग्रामनगरादीनि भरतक्षेत्रे न मान्ति, पारीगणितागतगणितपदापेक्षया क्षेत्रप्रमाणानयने सङ्कुचवृत्त्यैव ग्रामनगरादीनां मानसम्भवात् । तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्तीति ॥

सम्प्रति शक्रादीनामीशानादीनां च यानि विमानानि यान्यात्मन इयामाख्यानि तेषां नामनिर्देशाय गाथापञ्चकमाह—

सुव्वेसु उ पंकलियं, सक्क पुढ़ दक्खिणे दिसा (सा) मागे ।
अवरेस असोग पुणा, ममकसारं च उत्तरओ ॥ २६३ ॥

'पूर्वेण' पूर्वस्यां दिशि सौधर्मावतंसकविमानात् 'तुः' प्राग्वत् 'वेडूयं' वैडूर्यनामकं विमानम्, रुचकं पुनर्दक्षिणे दिग्भागे, 'अपरेण' अपरस्यां दिशि 'असोकं' अशोकाभिधानम्, पुनः 'मसक्कसारं' मसक्कसाराभिधानं 'चः' समुच्चये 'उत्तरतः' उत्तरस्यां दिशीति ॥२६३॥

एवंणामा उ भवे, कप्पविमाणा हवंति विण्णेया ।
जे दक्खिणेण इंदा, तेसिं खलु होंति पत्तेयं ॥ २६४ ॥

एवंनामान एव तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् भवः—संसारस्तदेकदेशत्वाद्भवः—देवलोकस्तत्र, कल्पः—समस्तो देवलोकस्तत्प्रतिमविभूतिभाजनत्वेन कल्पभूतविमानाः कल्पविमाना भवन्ति विज्ञेयाः, ते च ये 'दक्खिणेन' दक्षिणस्यां दिशि 'इन्द्राः' शक्रसनत्कुमारब्रह्ममहाशुक्रलक्षणास्तेषां 'खलुः' वाक्यालङ्कारे भवन्ति प्रत्येकम् । इह किलाच्युतपर्यन्तेषु द्वादशसु कल्पेषु प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमदेवलोकगता इन्द्रा दाक्षिणात्या इति परिभाष्यन्ते, शेषाश्च षडौदीच्याः । दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः केवलतदाभाव्यपञ्चपञ्चविमानानां क्रमेण शास्त्रान्तरे वर्णनात् । ततस्तेषां दाक्षिणात्यानामिन्द्राणां मध्यविमानापेक्षया पूर्वादिदिग्गतानि चत्वारि चत्वारि वैडूर्यादीनि विमानानि भवन्तीति ॥२६४॥

रुयगे य मंदरे या, अस्सोगे चेव सत्तवण्णे य ।
पुव्वादिआणुपुव्वी, चउद्दिसिं होंति चत्तारि ॥ २६५ ॥

रुचकश्च मन्दरश्चाशोकश्चैव सप्तपर्णश्च 'पुव्वाइआणुपुव्वि' त्ति, इह किलानुपूर्वी त्रिधा—पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्वी अनानुपूर्वी चेति, ततश्चानुपूर्व्यन्तरव्यवच्छेदार्थमाह—पूर्वा दिग् आदिर्यस्याः सा पूर्वादि सा चासावानुपूर्वी च पूर्वाद्यानुपूर्वी तया पूर्वानुपूर्व्येति भावार्थः । विभ-

लिङ्गलोपश्च प्राकृतत्वात् । 'चतुर्दिशि' चतसृषु दिक्षु भवन्ति चत्वारि विमानानीति ॥ २६५ ॥

पुव्वणामा उ भवे, कप्पविमाणा हवंति वियक्खेया ।
ते उत्तरेण इंदा, तेसिं खलु होंति पत्तेयं ॥ २६६ ॥

इयं च गाथा व्याख्यातार्थैव, परं ये तु उत्तरेणेन्द्रास्ते ईशानमाहे-न्द्रलान्तकमहाशुक्रप्राणताच्युतनामानः षड् वक्तव्या इति ॥ २६६ ॥ यत्र च प्रस्तटे यानि यत्र मध्यविमानस्य नाम तद्दर्शयितुमाह—

पंच वि कप्पविमाणा, उवरिं कप्पाण होंति नायव्वा ।
मज्झिल्ला य विमाणा, कप्पसरिसनामया होंति ॥ २६७ ॥

यद्यपि च केवलमेकस्यापि इत्यपिशब्दार्थः, कल्पविमाना 'उवरिं' ति उपरितनप्रस्तटे त्रयोदशद्वादशादौ 'कप्पाणं' कल्पे-न्द्रलोकानां भवन्ति ज्ञातव्या । दाक्षिणात्यानामिन्द्राणां दक्षिणस्यां दिशि, औदीच्यानामुत्तरस्यां दिशि । 'मज्झिमा य' मध्यविमाना पुनः कल्पसदृशनामका भवन्ति, केचित्सौधर्मेशानादिकल्पसमाननामान इत्यर्थः । यथा सौधर्मावतंसक ईशानावतंसक इत्यादीनि ॥ २६७ ॥
सम्प्रति त्रायस्त्रिंशेन्द्रसामानिकप्रभृतिसम्बन्धिविमानवक्तव्यतामाह—

तावत्तीसाण उ कंचणाइं सामाणियाण सयकंता ।
पत्तेयविमाणा दक्खिणेण कप्पेसु दिसु होंति ॥ २६८ ॥

'त्रायस्त्रिंशानां तु' त्रायस्त्रिंशनाम्नां त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां च पितृ-व्यादिमहत्तरस्थानीयदेवानां पुनः 'कंचनानि' काञ्चनमयत्वेन प्राप्त-काञ्चनाभिधानानि 'सामानिकानां' इन्द्रसमानरूपायुष्कादिगुणग्रामाणां देवविशेषाणामेव 'शतकान्तानि' शतकान्तरत्नविशेषमयानि 'प्रत्ये-

कविमानाः ' इति प्रत्येकविमानान्येकैकस्य त्रायस्त्रिंशस्य सामानिकस्य चैकैकं विमानमित्यर्थः ' दक्षिणेन ' दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितेषु 'कल्पेषु' देवलोकेषु 'त्रिषु' सौधर्मसनत्कुमारब्रह्मलोकनामसु भवन्तीति ॥ २६८ ॥

सयज्जलेसु समाणा, तायत्तीसा य कंचणपहेसु ।
पत्तेयविमाणा उत्तरेसु कप्पेसु दुसु होंति ॥ २६९ ॥

'शतज्वलेषु' शतज्वलनामकरत्नमयेषु विमानेषु 'समानाः' सदृशा इन्द्रेणेन्द्रसामानिका इत्यर्थः, दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात्, त्रायस्त्रिंशाश्च ' काञ्चनप्रभेषु ' काञ्चनप्रभरत्नमयेषु वसन्ति । एते च सामानिकत्रायस्त्रिंशावासभूताः प्रत्येकविमानाः ' उत्तरयोः ' ईशानमाहेन्द्रयोः कल्पयोर्द्वयोर्भवन्ति । अन्येषु देवलोकेषु मनागमन्दरागद्वेषत्वेन सामानिकत्रायस्त्रिंशानामेकविमानेऽपि निवाससंभवादयमित्थं नियमः कृतः । इयं च गाथा " विषमाक्षरपादं च " इत्यादिगाथानुलक्षण(गाथालक्षणानु)सारिणी विज्ञेयेति ॥ २६९ ॥

संझप्पभं च सोमस्स, वरसिट्ठं जमस्स उ ।
सयज्जलं वरुणस्स, वग्गु वेसवणस्स उ ॥ २७० ॥

सन्ध्याप्रभं च ' सोमस्य ' पूर्वदिग्लोकपालस्य, वरशिष्टं ' यमस्य तु ' यमनाम्नो लोकपालस्य पुनः, शतज्वलं ' वरुणस्य ' पश्चिमाशापतेः, वल्गु ' वैश्रमणस्य तु ' उत्तरदिक्पालस्य पुनरिति ॥ २७० ॥

एवंनामा चत्तारि विमाणा जाव बंभलोगो उ ।
जे दाहिणेण इंदा, तेसिं खलु लोगपालाणं ॥ २७१ ॥

एवंनामानश्चत्वारो विमानास्तावज्ज्ञेया यावद् ब्रह्मलोकः 'तुः' पूरणार्थः,

ये 'दक्षिणेन' दक्षिणस्यां दिशि 'इन्द्राः' शक्रसनत्कुमारब्रह्मनामान तेषां संबन्धिनः 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'लोकपालाः' पूर्वादिदिग्विभागानां प्रत्येकं प्रत्येकं भवन्तीति ॥ २७१ ॥

सोमे य सव्वओभद्दे, सुजाए सोमणे इय ।
पुव्वाइआणुपुव्वी, चउद्दिसिं होंति चत्तारि ॥ २७२ ॥

'सोम' सोमाभिधानः, चकारो भिन्नक्रमः, ततः सर्वतोभद्रश्च सुजातः 'सोमणे इय' त्ति सुमना इति च–एवं 'पूर्वानुपूर्व्या' उक्त-क्रमणया चतुर्दिक्षु भवन्ति चत्वारो विमाना इति ॥ २७२ ॥

एवंनामा उ भवे, कप्पविमाणा हवंति सव्वे वि ।
जे उत्तरेण इंदा, तेसिं खलु लोगपालाणं ॥ २७३ ॥

एवंनामान एव तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् 'भवे' देवलोके कल्पविमाना भवन्ति सर्वेऽपि, कल्पविमाना नाम कल्पपरिपालकदेवविशेषनिवासभूता विमानविशेषाः । यौ 'उत्तरेणेन्द्रौ' ईशानमाहेन्द्रौ तयोः खलु संबन्धिनां लोकपालानामिति ॥ २७३ ॥

परिसा य आयरक्खा, अणीय तह जा य अग्गमहिसीओ ।
सोहम्मे ईसाणे, कप्पविमाणेसु बोद्धव्वा ॥ २७४ ॥

'परिषत्' शमिका–चण्डा–जाताख्यास्त्रिधा । तत्र शमिका उपशमत्वेन स्थिरप्रकृतितया शमवती, रजसमोर्वा कोपोत्सुक्यादिभावात् शमवत्युपादेयवचनतयेति शमिका । तथा तथाविधमहत्त्वाभावेनेषत्कोपादिभावाच्चण्डा । प्रकृतिमहत्त्वपरिवर्जितत्वेनास्थान(ने)कोपादीनां जातत्वाज्जाता । एता च(एता एव)क्रमेणाभ्यन्तरा मध्यमा बाह्या चेति तत्राभ्यन्तरा समुत्पन्नप्रयोजनेन प्रभुणा गौरवार्हत्वादाकारितैव पार्श्वे समागच्छति, ता चासा-

र्थपदं पृच्छति। मध्यमा तूभययाप्यागच्छति, अल्पतरगौरवविषयत्वात् । अभ्यन्तरया वाऽऽदिष्टमर्थपदं तया सह प्रबध्नाति ग्रन्थिबन्धं करोतीति । बाह्या बाह्यत्वेनानाकारितैवागच्छति, अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येवेति(—पदमेव वर्णयतीति) । चकारो भिन्नक्रमे, तत आत्मरक्षकाश्च, सन्नद्धबद्धकवचाः उत्पीडितशरासनपट्टिकाः गृहीतविविधप्रहरणाः सौधर्मसभायामास्थानगतं स्वप्रभुं परिक्षिप्य लोकपाल्यो ये वर्तन्ते । 'अनीकानि' हस्त्यश्वरथपदातिवृषभगन्धर्वनाट्यलक्षणानि सप्त । तत्राद्यानि पञ्च संग्रामोपयोगीनि, द्वे तु भोगफले इति । 'तथा' इति समुच्चये । याश्च 'अग्रमहिष्यः' पट्टराज्ञीसदृशास्त्रिदशपतिपत्न्यः ताः सौधर्मे ईशाने कल्पविमानेषु बोद्धव्या इति ॥ २७४ ॥ एतदेव सविशेषं भावयितुमाह—

परिसाईया सव्वे, सोहम्मे जे य होंति ईसाणे ।
पत्तेयविमाणेसुं, वसंति न उ सक्कतणएसु ॥ २७५ ॥

'परिषदादयश्च' देवविशेषा अनन्तरमेव निरूपिताः सर्वे सौधर्मे ये च भवन्ति ईशाने, ते किम् ? इत्याह—'प्रत्येकविमानेषु' पृथक्पृथगवस्थितलक्षणेषु वसन्ति, 'न तु' न पुनः 'सक्कतणएसु' त्ति शक्रसत्कनिलयेषु, सेवावसरागतानामेव पञ्चत्वापि शक्रविमानेषु परिषदादीनामवस्थानसंभवादिति ॥ २७५ ॥ उपरितनदेवलोकेषु परिषदादिदेवनिवासनिरूपणायाह—

कप्पविमाणेसु भवे, परिसाओ आयरक्खऽणीया य ।
एगविमाणे सामाणिया य तह लोगपाला य ॥ २७६ ॥

'कल्पविमानेषु' उक्तलक्षणेषु 'भवेयुः' निवसेयुः, के? इत्याह—

'परिषद्' पारिषद्देवा आत्मरक्षा अनीकाश्च 'एकविमाने' साधारण-रूप एव सामानिकाश्च । 'तथा' इति समुच्चये, लोकपालाश्चेति ॥ २७६ ॥ एतदेव व्याख्यातुमाह—

परिसाईया सव्वे, एगविमाणे हवंति नियमाओ ।
कप्पे सणंकुमारे, माहिंदे बंभलोगे य ॥ २७७ ॥

'परिषदादिका' पारिषद्यप्रभृतयोऽनन्तरोक्ता देवविशेषाः 'सर्वे' निरवशेषा एकविमाने भवन्ति 'नियमाओ'त्ति नियमेन, केषु देवलोकेषु ? इत्याह—कल्पे सनत्कुमारे माहेन्द्रे ब्रह्मलोके चेति ॥ २७७ ॥ अत्रार्थे उपपत्तिमाह—

परिसाईया सव्वे, उवरिं तु हवंति कारणं किं तं ? ।
भन्नइ जं उवरिमया, कप्पेसु न पेम्मरागिल्ला ॥ २७८ ॥

परिषदादिकाः सर्वे 'उपरि तु' उपरितनदेवलोकेषु पुनरेकत्रैव भवन्तीत्यत्र कारणं किं सर्वेनैवम् ? 'भण्यते' उच्यते—'यद्' यस्मात्कारणात् उपरिमका देवाः 'कल्पेषु' स्वावासविमानलक्षणेषु 'न' नैव 'पेम्मरागिल्ल'त्ति प्रेमरागिणः । रागशब्देनात्र मत्सर एव विवक्षितः । नात्यन्तं सौधर्मेशानदेवा इव परस्परं रागद्वेषवन्तो वसन्ति इत्येकविमानेऽपि वसतां तेषां तथाविधरागद्वेषाभावेन पुष्कलसमाधानलाभ एवेति ॥२७८॥ अथ लान्तकादिषु स्वपारिषद्यादिदेवानामवस्थानमाह—

तेण परं जे देवा, परिसाईया वसंति ते सव्वे ।
इंदविमाणेसु चिय, ईसाईदोसरहियत्ता ॥ २७९ ॥

तत परं ये देवाः 'परिसाईय'त्ति पारिषद्याद्याः 'वसन्ति' अवस्थितिं लभन्ते ते 'सर्वे' निरवशेषाः, क ? इत्याह—'इंदवि-

माणेसुं चिय ' त्ति इन्द्रसंबन्धिविमानेष्वेव। कुतोऽयं तेषामेकत्रैवाव-स्थानसंभवः? इत्याह—'ईर्ष्यादिदोषरहितत्वात' तथाविधासूयामत्स-राहङ्कारादिदोषव्रजविकलत्वादिति ॥ २७९ ॥ अथाग्रमहिषीणां प्रमाणं क्रियान्तरं चाभिधित्सुराह—

सक्कस्स देवरण्णो, देवीओ अट्ठ होंति नायव्वा।
एक्केका वि य एत्तो, विउव्वए सोलस सहस्से ॥ २८० ॥

शक्रस्य 'देवराजस्य' त्रिदशनायकस्य 'देव्यः' अग्रमहिष्योऽष्टौ भवन्ति ज्ञातव्याः। एकैकापि च ' इतः ' अष्टाग्रमहिषीदेवीमध्यात्, किम्? इत्याह—विकुरुते षोडश सहस्राणि। एतदुक्तं भवति—यदा शक्रः प्रवीचाराभिप्रायपरायणो भवति तदा सपदि वैक्रियसमुद्घातेन परिणम्य स्वशिखरोल्लिखितगगनान्तरालमतिबहलरश्मिजालपाटलीकृत-सकलदिक्चक्रवालमतिशयोत्तुङ्गपवनप्रेर्यमाणरमणीयध्वजपताकामालमेक-लक्षयोजनप्रमाणं संभोगभारसहमुत्तरविमानं विकुरुते, तदनु तन्मध्य-वर्तिन्यां मणिपीठिकायां स एव दिव्यरूपं शयनीयमेकं निर्मापयति, ततोऽसावष्टाभिर्देवीभिः प्रत्येकं कृतषोडशसहस्रप्रमाणोत्तरवैक्रियशरीरा-भिर्द्वाभ्यां च गन्धर्वनाट्यानीकाभ्यां सहितः कृतानेकोत्तरवैक्रियशरीर-स्तत्र विमाने समारोहति। ततो देवीभिः कृतोत्तरवैक्रियाभिस्सह महता संरम्भेण प्रवीचारमारभ्य कियतोऽपि कालादूर्ध्वं विगतवेदोदयविप्लवो भवतीति ॥ २८० ॥ सामस्त्येन सर्वदेवीसंबन्ध्युत्तरवैक्रियाप्रमाह—

एगं च सयसहस्सं, अट्ठावीसं भवे सहस्साइं।
सक्कस्स देवरण्णो, देवीणं होति ओरोहो ॥ २८१ ॥

' एगं च ' एकमेव ' शतसहस्रं ' लक्षमष्टाविंशतिर्भवेयुः सहस्राणि

शक्रस्य देवराजस्य देवीनां भवति 'अवरोध' अन्तःपुरम्, षोडशानां सहस्राणामष्टाभिर्गुणने एतावत्या सङ्ख्याया समवादिति। अङ्कतोऽपि १२८००० ॥ २८१ ॥ संप्रति सौधर्माधिपतौ स्वस्थितिकालं परिपास्यति सत्युत्कृष्टादिस्थितयो देव्यः सौधर्मवासिन्यो यावत्यस्ततश्च्यवन्ते तदर्थप्रतिपादनाय गाथासप्तकमाह—

सक्कस्स देवरण्णो, आउठिई जाव खिज्जए ताव ।
अच्छरगणपरिवट्टा, हवन्ति जावतिया सुणसु ॥ २८२ ॥

शक्रस्य देवराजस्य 'आयुःस्थिति' सागरोपमद्वयलक्षणा यावत्क्षीयते तावत् 'अप्सरोगणपरिवर्ता' नवनवोत्पादलक्षणा भवन्ति यावन्तस्तान् शृणुतेति ॥ २८२ ॥

चत्तालसयसहस्सा, कोडीण होंति रूवमब्भहिया ।
अच्छरगण परियट्टा, बोधव्वा वज्जपाणिस्स ॥ २८३ ॥

चत्वारिंशच्छतसहस्रा कोटीनां भवन्ति 'रूवमब्भहिय' त्ति रूपेणाधिकानामुत्कृष्टरूपाणामित्यर्थः, मकारोऽलाक्षणिकः, अप्सरोगणाना विभक्तिव्यत्ययलोपौ प्राकृतत्वात् 'परिवर्ता' परिवृत्तयो बोद्धव्या 'वज्रपाणे' शक्रस्येति ॥ २८३ ॥

चत्तालसयसहस्सा, कह होंता ? सुणसु भण्णए एव ।
पलिओवमाइं दोण्णी, तिपयसुण्णजुए काउं ॥ २८४ ॥

चत्वारिंशच्छतसहस्राणि कोटीनामिति गम्यते, अप्सरोगणपरिवर्ताः कथं भवन्ति ? इति प्राह शिष्यः, आचार्योऽप्युत्तरमाह—शृणु भण्यते 'एवं' यथा, पल्योपमे द्वे 'त्रिपदशून्ययुते' पदत्रयशून्यसहिते कृत्वा विंशतिपल्योपमकोटीकोटी व्यवस्थाप्येत्यर्थः ॥२८४॥ ततः

उक्कोसगट्ठितीणं, जहण्णगादिभइयाण जे लद्धा ।
तट्ठीयाणं णियमा, ते परियट्टा मुणेयव्वा ॥ २८५ ॥

'उत्कृष्टस्थितीनां' पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाणपरमायुष्काणां 'जहण्णगाइ' त्ति पल्योपमप्रमाणजघन्यस्थितीनां 'आदिशब्दात्' मध्यमस्थितीनां च संबन्धिना कालेनेति वाक्यशेषः, स चोत्कृष्टस्थितीनां पञ्चाशत्पल्योपमप्रमाण(:)मध्यमस्थितीनां द्व्यादिपल्योपमप्रमाणः किम् ? इत्याह—भक्तानां—शक्रस्थितिकालपल्योपमानां यानि लब्धानि पल्योपमानि 'तत्स्थितीनां' भागहारलब्धपल्योपमप्रमाणायुष्कालानां देवीनां 'नियमात्' नियमेन 'ते' लब्धपरिमाणाः परिवर्त्ता मुणितव्याः । तत्रोत्कृष्टस्थितिदेव्यपेक्षया 'चत्ताल' इत्यादिगाथोक्तमेव प्रमाणम्, मध्यमस्थितिनामनियतम्, जघन्यस्थितीनां तु स्वयमेव वक्ष्यतीति ॥ २८९ ॥ संप्रति प्राणतेन्द्रे विंशतिसागरोपमप्रमाणमायुष्कालं परिपालयति पञ्चाशत्पल्योपमायुष्काणां सौधर्मदेवीनां यावन्तः परिवर्त्तास्तान् प्रस्तावाद्दर्शयन्नाह—

दो सागरोवमाइं, पल्ले काऊण दसगुणे कुज्जा ।
पण्णासा पण्णेहिं, भागे लद्धं च तत्थ इमं ॥ २८६ ॥

'द्वे सागरोपमे पल्यानि कृत्वा' विंशतिकोटीकोटीरूपतया व्यवस्थाप्येत्यर्थः । ततो दशगुणानि कुर्यात्, एवं च विंशतिसागरोपमायुष्कप्राणतेन्द्रस्थितिकालपल्योपमसंख्या कोटीशतद्वयप्रमाणा संपद्यते । तदनु पञ्चाशता पल्योपमैर्भागे हृते 'लब्धं च' प्राप्तं पुनस्तत्र 'इदं' यदुत चतस्रः कोटीकोट्यो देवीनां परिवर्त्ताः, अङ्कतोऽपि ४००००००००००००००० ॥२८६॥ सांप्रतं शक्रस्थितिकालपल्योपमानां पञ्चाशता पल्योपमैर्भागे हृते यथा 'चत्ताल' इत्यादिगाथोक्तसंख्या लभ्यते तथाह—

समसुण्णं पाडेउं, सद्धा चत्तालकोडिलक्खाओ ।
रूवहियाइ ति पुणो, अओ य ता परमपल्लाओ ॥ २८७ ॥

' समशून्यं ' यत्प्रमाण यथोक्तप्रमाणस्य मार्गहाररासी शून्य तथै-कमेव विंशतिपल्योपमकोटीप्रमाणाद्धान्यराशे ' पातयित्वा ' अपनीय पश्चात्पश्चभिर्भागे लब्धाश्चत्वारिंशत्कोटिलक्षा देवीपरिवर्तीनामिति । अङ्कतोऽपि ४०००००००००००००० । रूपाधिका इति यदुक्तं तद् व्याचष्टे-' रूपाधिका ' इति पुन लब्धाङ्कतुक् । इत्याह-यतश्च'ता' अप्सरसः परमकाला इति ॥ २८७ ॥ अथोत्कृष्टस्थितिदेवीपरिवर्तप्रमाणं निगमयन् जघन्यस्थितिदेवीपरिवर्तप्रमाणप्रतिपादनायाह-

उक्कोसगठिईणं, एवइया चेव होंति परियट्टा ।
जाओ जहन्नठीया, कोडाकोडीओ ता वीस ॥ २८८ ॥

' उत्कृष्टस्थितीनां ' पञ्चाशत्पल्योपमायुष्काणां देवीनां ' एतावन्त एव ' उक्तप्रमाणा एव भवन्ति परिवर्ता । तथा या ' जघन्यस्थितय ' पल्योपमप्रमाणायुष्का देव्य कोटीकोटय प्रसिद्धरूपा एव ' ता ' इति विभक्तिव्यत्ययात् तासां विंशति परिवर्तानाम्, यावन्ति सक्रायु-काल्यराशौ पल्योपमानि तावन्तो जघन्यस्थितीनां देवीनां परिवर्ता इति भाव । अङ्कतश्च २०००००००००००००० ॥ २८८ ॥

एताश्च देव्य किं सर्वकल्पेषु भवन्ति ? उत न ? इति उच्यते-नेति, तर्हि क भवन्ति ? सौधर्मेशानयोरिति ब्रूम । तत्रापि किं प्रत्येकविमानवास्तव्या साधारणविमानवास्तव्या वा ? उच्यते-उभय-थापि न दोष । यदि प्रत्येकविमानवास्तव्यास्तर्हि कियन्ति विमा-नानि ? इत्याह-

पत्तेयविमाणाणं, देवीणं छ भवे सयसहस्सा ।
सोहम्मे कप्पम्मी, ईसाणे होंति चत्तारि ॥ २८९ ॥

'प्रत्येकविमानानां' केवलदेवीलोकभोग्यानां देववासानां 'देवीनां संबन्धिनां षट् भवेयुः 'शतसहस्राणि' लक्षाः, क ? इत्याह—सौधर्मे कल्पे । ईशाने भवन्ति चत्वारि शतसहस्राणि प्रत्येकविमानानामिति ॥२८९॥

एतेषु हि विमानेषु देव्य एवाधिपतयो न देवाः । ताश्च गणिका-लोकप्रायाः स्वेच्छाचारपरायणाः । याः पल्योपमादारभ्य यावत्सप्तप-

---

१ "एषु च (सौधर्मकल्पगतापरिगृहीतासत्केषु) विमानेषु यासां देवीनां पूर्णमेकं पल्योपमं स्थितिस्ताः सौधर्मदेवानामेवोपभोग्याः, यासां तु पल्योपममादिं कृत्वा एकद्वित्रिसंख्यातासंख्यातसमयैरभ्यधिका स्थितिर्यावत् पूर्णानि दशपल्योपमानि ताः सर्वा अपि सनत्कुमारदेवानां भोग्याः, उपरितनदेवास्तु ताः सर्वथा नेच्छन्ति । याः पुनः पल्योपमदशकादूर्ध्वं समयादिवृद्धया यावद्विंशतिपल्योपमस्थितिकास्ता ब्रह्मलोक-देवानां भोग्याः, ऊर्ध्वं समयादिवृद्धया यावत् त्रिंशत्पल्योपमस्थितयः शुक्रदेवानां भोग्याः, ततः समयादिवृद्धया यावच्चत्वारिंशत्पल्योपमस्थितय आनतदेवानां स्वस्था-नस्था एव प्रवीचारणाप्रवृत्तमनोव्यापारालम्बनं भवन्ति, ततः समयादिवृद्धया यावत्प-ञ्चाशत्पल्योपमस्थितयः आरणदेवानामिति । ईशाने तु अपरिगृहीतदेवीनां चत्वारि विमानलक्षाणि, तेषु यासां साधिकं पल्योपमं स्थितिस्ता ईशानदेवानामेव भोग्याः, ततः साधिकपल्योपमादूर्ध्वं समयादिवृद्धया यावत्पञ्चदशपल्योपमस्थितयस्ता माहेन्द्र-देवानां भोग्याः, तत ऊर्ध्वं समयादिवृद्धया यावत्पञ्चविंशतिपल्योपमस्थितयस्ता लान्त-कदेवानां भोग्याः, पञ्चविंशतेरूर्ध्वं यावत्पञ्चत्रिंशत्पल्योपमस्थितयः सहस्रारदेवभोग्याः, ततो यावत्पञ्चचत्वारिंशत्पल्योपमस्थितयः प्राणतदेवानां स्वस्थानस्थाश्चित्तालम्बनं भवन्ति, ततो यावत्पञ्चपञ्चाशत्पल्योपमस्थितयोऽच्युतदेवानामिति ।" इति रूपेण संग्रहण्यां १२९–१३०–१३१–१३२ गाथाटीकायाम् ॥

२–३ अत्र यत् किल यावत् सप्तपल्योपमस्थितीनां सौधर्मदेवभोग्यत्वं यावद्

ल्योपमस्थितयस्ताः सौधर्मदेवानां प्रवीचारयोग्या वर्तन्ते । एवमीशानेऽपि याः साधिकपल्योपमादारभ्य यावत्सर्वपल्योपमस्थितयस्तास्तद्देवलोकदेवानामेव प्रवीचारविषयतामायान्ति । अन्याः पुनः पल्योपमसाधिकपल्योपमस्थितेरारभ्य यावद्दशपञ्चदशपल्योपमप्रमाणस्थितयस्तावद्यथाक्रमं सनत्कुमारमाहेन्द्रदेवानाम् । ततोऽपि याः समयाद्यधिकदशपञ्चदशपल्योपमस्थितयो यावद्विंशति[पञ्चविंशति]श्च पल्योपमानि तावत्ता ब्रह्मलोकलान्तकदेवानाम् । ततो याः समयाद्यधिकस्थितयो यावत्त्रिंशत्पञ्चत्रिंशच्च पल्योपमानि तावत्ताः शुक्रसहस्रारदेवानाम् । ततोऽपि याः समयाद्यधिकस्थितयो यावच्चत्वारिंशत्पञ्चचत्वारिंशच्च तावत्ता आनतप्राणतदेवानाम् । ततोऽपि याः समयाद्यधिकस्थितयो यावत्पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्च तावत्ता आरणाच्युतदेवानां प्रवीचारयोग्या भवन्तीति । प्रवीचारक्रमश्च—" दो कायपवियारा कप्पा " (गा० १४७) इत्यादिना वक्ष्यत इति ॥ शेषविमानवक्तव्यतामाह—

सोहम्मे ईसाणे, जे सेसा मीसगा उ ते सव्वे ।
तेण परं जे सेसा, सणकुमारादि णिम्मीसा ॥ २६० ॥

सौधर्मे ईशाने [च] देवलोके ये ' शेषाः ' षड्लक्षचतुर्लक्षदेवीविमानशतसहस्रेभ्यो व्यतिरिक्ताः ' मिश्रकास्तु ' देवदेवीलोकसङ्कुला एव ते सर्वे विमानाः । ' तेन ' इति ततः परं ये शेषाः ' सणंकुमाराइ' त्ति सनत्कुमारादिषु देवलोकेषु 'निर्मिश्राः' देवानामेव तत्रोत्पाद-,

---

न्यपल्योपमस्थितीनामीशानदेवलोकयोग्यत्वं देवीनामुक्तं तत् परिगृहीता आश्रित्य संभाव्यते । अन्यथाऽपरिगृहीतानां पल्योपमाद्युत्कृष्टानां साधिकपल्योपमाद्युत्कृष्टानामेव क्रमेण सौधर्मेशानदेवयोग्यत्वेनोपलभ्यमानत्वादसङ्गतिः स्यात् ॥

केवलेन्द्राः केवलदेवसंभवश्च, सौधर्मेशानयोरुपरिदेवलोकेषु ग्रन्थान्तरे देव्युत्पादस्य प्रतिषेधादिति ॥२९०॥ कल्पविमानप्रमाणप्रतिपादनायाह—

सोहम्मे ईसाणे, कप्पविमाणाण होंति विक्खंभो ।
बारस य सयसहस्सा, पण्णासं चेव य सहस्सा ॥ २९१ ॥

सौधर्मे ईशाने आधारभूते 'कल्पविमानानां' केवलेन्द्राभाव्यानां पञ्चानां संबन्धी भवति विष्कम्भः, किंरूपः ? इत्याह—द्वादश च शतसहस्राणि पञ्चाशच्चैव च सहस्राणि । अङ्कतोऽपि—१२५०००० ॥२९१॥ अमुमेवार्थं विषयविभागेन व्यवस्थापयितुं गाथाद्वयमाह—

सोहम्मवडिंसे या, ईसाणवडिंसगम्मि जे भणिया ।
सक्कावासा पंच य, ईसाणे चेव आवासा ॥ २९२ ॥

सौधर्मावतंसकविमानसंबन्धात्सौधर्मावतंसकः—सौधर्मपर्यन्तप्रस्तट-स्तत्र 'चः' समुच्चये, एवमीशानावतंसके प्रस्तटे ये भणिताः प्राक् 'शक्रावासाः' केवलशक्राभाव्यत्वेन शक्रनिलयभूताः 'पञ्च च' पञ्चैव 'ईशाने चेव' इति विभक्तिव्यत्ययादीशानस्य चैवेन्द्रस्यावासाः पञ्चेत्यनुवर्तत इति ॥ २९२ ॥

तेसेयं तु पमाणं, मज्झिल्लवडिंसयाण णऽन्नेसिं ।
सेसा संखमसंखा, जोयणकोडीओ माणेणं ॥ २९३ ॥

'तेषां' पञ्चानां शक्रावासानामीशानावासानां च मध्ये 'एतत्तु' इदं पुनः 'प्रमाणं' अनन्तरोक्तं 'मध्यमावतंसयोः' सौधर्मावतंसकस्येशानावतंसकस्य चेत्यर्थः । व्यवच्छेदमाह—'न' नैव 'अन्येषां' चतुर्णाम् । तर्हि तेषां [किं] प्रमाणम् ? इत्याह—'शेषाः' चत्वारः सौधर्मावतंसकेशानावतंसकयोः प्रत्येकं बहिर्वर्त्तिनः 'संखमसंख' त्ति

केचिदसंख्याता[केचित्संख्याता]योजनकोट्य 'मानेन' आयामविष्कम्भलक्षणेन प्रमाणेनेति ॥२९३॥ अथ प्रागुक्तयोरेव विमानयोः परिधिमाह—

उयाल चिय लक्खा, सहस्स बावन्न अट्ठ सय सियाला।
छ धणुसया धणुसय, पणसट्ठंगुल परिही ॥ २९४ ॥

एकोनचत्वारिंशदेव लक्षा सहस्राणि द्वापञ्चाशद् अष्ट शतानि सप्तचत्वारिंशानि योजनानां षट् चैकाधिकानि धनुःशतानि तथाङ्गुलानां पञ्चषष्टिरर्धाङ्गुलं च परिधिः। अङ्कतोऽपि [योजनानि] ३९५२८४७ धनूंषि ६०१ अं० ६५ $\frac{1}{2}$। अथ च—"विक्खम्भ वग्ग दहगुण करणी वट्टस्स परिरओ होइ।" इत्यनेन करणेनोत्पादनीय इति ॥२९४॥ सम्प्रति सर्वा देवजातीराश्रित्य शरीरप्रमाण प्रतिपादयितु गाथाद्वयमाह—

भवणवणजोतिसोहम्मीसाणे होंति सत्त रयणीओ।
एकेकहाणि सेसे, दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥ २९५ ॥

'भवनवनज्योतिःसौधर्मेशाने' भवनपतिषु व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु सौधर्मदेवलोके ईशाने च भवन्ति सप्त 'रत्नयः' हस्ता, उत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नाश्चैते गृह्यन्ते, "उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं" इति वचनात्। अत परं का वार्ता? इत्याह—'एकैकहानिः' शेषे 'दुदुगे य' त्ति द्विके द्विके च द्विके चतुष्के च, चकारौ समुच्चयार्थौ। इदमत्रैदम्पर्यम्—भवनपत्यादीशानान्तानां देवानां सप्त हस्ताः शरीरप्रमाणम्। सनत्कुमारमाहेन्द्रयो षट्। ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्च। शुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः। आनतप्राणतारणाच्युतेषु देवानां त्रयो हस्ताः शरीरप्रमाणमिति ॥ २९६ ॥

गेविज्जेसु दोरयणी, एक्का रयणी अणुत्तरेसु च ।
भवधारणिज्ज एसा, उक्कोसा होइ णायव्वा ॥ २९६ ॥

ग्रैवेयकेषु द्वौ रत्नी । एको रत्निः किंभूतश्चास्य भगवान्, 'अनुत्तरेषु च' विजयादिषु पुनः 'भवधारणीया' भवं यावद्धार्यते या सा तथा न पुनरुत्तरवैक्रियेति भावः, 'एषा' सप्तहस्तादिका उत्कृष्टा भवति ज्ञातव्या । जघन्या तु सर्वेषामप्यङ्गुलासंख्येयभागमाना उत्पत्तिकाले लभ्यते । यदा तु भवनपत्यादयोऽच्युतान्ता देवा उत्तरवैक्रियं शरीरमारभन्ते तदा तदङ्गुलसंख्येयभागं जघन्यतः, उत्कृष्टतो योजनलक्षप्रमाणं भवति। ग्रैवेयकानुत्तरसुराणामुत्तरवैक्रियशरीराभावाद्भवधारणीयमेव शरीरं भवतीति ॥ २९६ ॥ अथैनामप्यविशेषोक्तामवगाहनां सौधर्मादिष्वनुत्तरपर्यन्तेषु सागरोपमवृद्धिक्रमेण हीनां हीनतरां च दर्शयितुं गाथाष्टकेन करणमाह—

कप्पाओ कप्पम्मि उ, जस्स ठिई सागरोवमविसिट्ठा ।
उस्सेहो तस्स हवे, एक्कारसभागपरिहीणो ॥ २९७ ॥

'कल्पात्' सौधर्मेशानद्वयादिलक्षणात्तस्मात्, 'कल्पे' सनत्कुमारमाहेन्द्रादिलक्षणे 'यस्य' देवस्य स्थितिः 'सागरोपमविशिष्टा' पूर्वकल्पसागरोपमेभ्यो यावद्भिः सागरोपमैरधिका 'उत्सेधः' शरीरप्रमाणं 'तस्य' देवस्य भवेत् 'एकादशभागपरिहीणः' एकादशभागीकृतस्य हस्तस्य सप्तादिभिर्भागैरेकोत्तरवृद्धैस्तावत्स्थानगतैर्वक्ष्यमाणक्रमेण परिहीण इति ॥ २९७ ॥ एतदेव किञ्चिद् व्याचिख्यासुराह—

कप्पादो कप्पम्मि उ, सोहम्माओ सणंकुमारादी ।
उक्कोसठितिविसेसो, स विसिट्ठा सागरब्भहिया ॥२९८ ॥

'कल्पात्कल्पे' इति कोऽर्थः ? सौधर्मादि 'सणकुमाराई' त्ति सनत्कुमारादौ कल्पे, किमुक्तं भवति ? सौधर्मेशानकल्पद्वयात्सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पद्वये ततोऽपि ब्रह्मलोकलान्तकयोस्ततोऽपि शुक्रसहस्रारयोस्ततोऽप्यानतादिकल्पचतुष्टये तस्मादपि ग्रैवेयकनवके ततोऽप्यनुत्तरविमानेषु, किम् ? इत्याह—'उत्कृष्टस्थितिविशे(शे)ष' उत्कृष्टयो स्थित्योर्यो विशे(शे)ष—विवरक 'स' विशे(शे)ष, किम् ? इत्याह—विशिष्टोऽपि (ष्टेति) पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारात् सागरोपमविशिष्टा (ष्टा), कोऽर्थः ? 'सागराभ्यधिका' या प्राक् स्थितिरुक्ता सोऽभ्यधिकेति ॥२९८॥ उत्कृष्टस्थितिविशे(शे)षपरिज्ञानार्थमुत्कृष्टस्थितीरेव तावदाह—

दो उअहि सत्त चोद्दस, अट्ठारस तह य चेव बावीसा ।
इगतीसा तेत्तीसा, सेसि विसेसो उ हेट्ठुवरिं ॥ २९९ ॥

द्वावुदधी सौधर्मेशानयो, सप्त सनत्कुमारमाहेन्द्रयो, चतुर्दश ब्रह्मलोकलान्तकयो, अष्टादश चैव शुक्रसहस्रारयो, 'तथा च' इति समुच्चये, द्वाविंशतिरानतादिचतुष्टये, एकत्रिंशद् ग्रैवेयकनवके, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुत्तरेषु, 'तेषां' इत्यादिसागरोपमानामुत्कृष्टस्थितिलक्षणानां विशे(शे)षस्तु ' समधिकार्थे' मकाराल्लघुराशेः पात पुनर्विधेय । स च कथं विधेय ? इत्याह—'हेट्ठुवरिं' ति अधस्ताल्लघुराशीनामुपरिष्टाद् बृहत्तरराशीनां न्यासात्कार्यं । (अथात्र २००० ।) न्यासश्चायम्-

२	७	१४	१८	२२	३१	३३
१५०	२	७	१४	१८	२२	३१

॥ २९९ ॥ एवंस्थिते यत्कार्यं तदाह—

इच्छियकप्पठिईए, जो उ विसेसो तओ गहेऊण ।
एग भागे काउ, एक्कारस छेय एक्कार ॥ ३०० ॥

ईप्सितकल्पस्थित्योर्द्वयोर्द्वयोरुत्कृष्टयोः ‘ यः ’ कश्चित् ‘ तुः ’ पूरणे ‘विशे(श्ले)षः’ पञ्चकादिलक्षणो राशिः तस्माद् गृहीत्वा ‘एकं’ रूपं तत्र ‘भागान्’ अंशान् कृत्वा एकादश अत्र च छेदः ‘एक्कारं’ ति एकादशलक्षणः स्थाप्य इति ॥ २०० ॥ ततः किं कुर्यात् ? इत्याह—

तं एगूणं सोहिय, विसेसरासिं तु तेहिं भागेहिं ।
एसा आदी सोज्झा, एक्कारसअंसमज्झाओ ॥ २०१ ॥

तं विशे(श्ले)षराशिमित्युत्तरेण योगः, ‘एकोनं’ एकेनोनीकृतं सन्तं प्राप्तचतुष्ककादिरूपमित्यर्थः ‘शोधयित्वा’ अपनीय ‘विशे(श्ले)षराशिं’ उक्तरूपं, ‘तुः’ एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, केभ्यः सकाशाच्छोधयित्वा ? इत्याह—‘तेभ्य एव’ एकादशसंख्येभ्यो भागेभ्यः, ततः किं कृत्यम् ? इत्याह— ‘एस’त्ति एष विशे(श्ले)षराश्यपनयनेन संपन्नो राशिः सप्तकादि (:‘आदिः’) आदिनामा ‘शोध्यः’ अपनेयः, कुतः ? इत्याह—‘ एकादशांशमध्यात् ’ सामर्थ्याद् द्वितीयस्थानव्यवस्थापितेभ्य एकादशभ्योंऽशेभ्यः सकाशादिति ॥ २०१ ॥ ततः—

सेसेण गुणं(णे) छेयं, छेयंसोवट्टणं करेऊणं ।
सेसेण समं गच्छं, ठावय एगादि एगहियं ॥ २०२ ॥

‘ शेषेण ’ एकोनीकृतविशे(श्ले)षराशिना चतुष्कादिनेत्यर्थः ‘गुणयेत्’ ताडयेत् ‘छेदं’ आदिशुद्धौ सत्यां योऽवशिष्टो राशिस्तस्य संबन्धिनमेकादशलक्षणम्, ततस्तुल्येन राशिना भागं दत्त्वा छेदांशयोर्यल्लघूकरणं तच्छेदांशापवर्तनं तत् ‘ कृत्वा ’ विधाय ततः ‘शेषेण’ अनन्तरोक्तस्वरूपेण ‘समं’ तुल्यं ‘ गच्छं ’ अनन्तरमेवोपपादितमेकैकादशभागलक्षणं सच्छेदमेव ‘ स्थापय ’, न्यस्य प्राग्निरूपितादिसंज्ञराशेरनन्तरमेव, कीदृशम् ?

इत्याह—['एकादि'] एक आदिः—प्रथमो यस्य स तथा तम्, पुनः कीदृशम्? इत्याह—'एकाधिकं' एकेनाधिकमिति ॥ २०२ ॥ ततोऽपि किं कार्यम्? इत्याह—

तं आइसजुत्तं, हिट्ठिमरयणीओ गच्छठाणसमा ।
ठावेत्तु घेत्तुमेगं, एक्कारसभाग काउमहं ॥ २०३ ॥

'तं' एकाद्यधिकतया स्थापितं गच्छराशिं आदिना—आदौ स्थापितेनैव राशिना संयुक्तं—समेतं कुर्यात्। तथा 'अधस्तनरत्नीन्' प्राग्देवलोकदेहप्रमाणहस्तान् मतान्विवक्षितान्, कथंभूतान्? इत्याह—'गच्छस्थानसमान्' प्राग्विन्यस्तशोधयिष्यमाणराशिस्थानप्रमाणान् तदुपरिष्टादेव 'स्थापयित्वा' तासु स्थानेषु विन्यस्येत्यर्थः, ततो गृहीत्वा एकं रत्निं तेभ्य एव रत्निभ्य एकादशभागान् कृत्वा 'अथ' इति तेभ्य एव रत्निभ्योऽधस्तात्स्थापयेति ॥ २०३ ॥ ततोऽपि किम्? इत्याह—

आइल्लसहियं सोहं, एक्कारसहिएसु (हिंतु) तत्थ य सेसं ।
स सेसरयणीसहियं, अहिअमहियतणुस्सयं जाण ॥ २०४ ॥

आदिना—प्रागुक्तस्वरूपेण सहितं—गच्छस्थानसमं स्थापितं 'शोधयेत्' अपनयेत्। प्राक्तनेभ्य एकादशभागेभ्यस्तत्र शुद्धे यच्छेषं तत् 'शेषरत्निसहितं' उद्धरितहस्तसमन्वितं 'अधिकाधिकाऽतरोच्छ्रयं' अधिकाधिकेषु—पूर्वपूर्वकल्पस्थितेर्द्व्यादिसागरोपमलक्षणाया एकादिक्रमेण वृद्धिमुपागतेष्वतरेषु—सागरोपमेषूच्छ्रयं देहगतं जानीहि ॥ २०४ ॥ अयमस्य गाथाष्टकस्य भावार्थः—

सौधर्मेशानकल्पद्वयस्थितेर्द्विसागरोपमरूपाया सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पद्वयस्थितेश्च सप्तसागरोपमरूपाया विश्ले(श्ले)षे पञ्च, तेभ्यश्चैकस्मिन्

रूपे गृहीते शेषाश्चत्वारः, ते च शेषशब्दवाच्या भवन्ति । यत्तु तदेकं रूपं गृहीतं तदेकादशभिर्भागैः क्रियते अधस्ताच्छेदश्चैकादशरूपः, स्थापना चेयम्—$\frac{11}{11}$ । द्वितीयेऽपि स्थानेऽयमेव राशिर्ध्रियते, यथा $\frac{11}{11}$ । ततश्च प्रथमराशेः सकाशात् शेषराशिश्चतुष्कलक्षणो विशोध्यते, शोधिते जाताः सप्तैकादशभागाः $\frac{7}{11}$, तेषां चादौ स्थाप्यमानत्वादादिरिति संज्ञा । ते चादिसंज्ञाः सप्तैकादशभागा द्वितीयराशेः शोध्यन्ते, शुद्धेषु जाताश्चत्वार एकादशभागाः, ते चामी $\frac{4}{11}$ । एषां च च्छेद एकादशलक्षणः शेषराशिना चतुष्करूपेण गुणितो जातश्चतुश्चत्वारिंशत्संख्यः $\frac{4}{44}$, ततस्तुल्येन चतुष्कराशिना छेदांशयोरपवर्तनं क्रियते, कृते च जात एक एकादशभागः, यथा $\frac{1}{11}$, एवं च कृते प्राग्निरूपितादिराशेरनन्तरमेनमेव राशिमेकाद्येकाधिकतया शेषसमं सच्छेदमेव स्थापयेत् । यथा—

० १	३	४	११
११ ११	११ ११	११	

तत एनमेव राशिमादिसंयुतं कुर्यात्, तत्रादिः सप्तैकादशभागाः, ते चैकादिषु क्षिप्ताः, ततो जातमिदम्—

७	८	९	१०	११
११	११ ११	११	११,११	

तदन्वधस्तनकल्पहस्तान् मतप्रमाणान् पञ्चलक्षणगच्छसमान् अस्यैव राशेरुपरि स्थापयेत्, एतेभ्यश्च प्रत्येकमेकं गृहीत्वा एकादशभागीकृत्यैतदधस्तादेव स्थापयेत् । स्थापना चेयम्—

९	९	९	९	९
११	११	११	११	११
७	८	९	१०	११
११	११	११	११	११

अत्र च प्रथमेभ्य एकादशभागेभ्य आदिः सप्तैकादशभागलक्षणः शोध्यते, ततो द्वितीयादिस्थानस्थेभ्यस्तेभ्य एव यथाक्रममष्टौ नव दशैकादशरूपा एकादशभागाः शोध्यन्ते, शोधिते यत्स्थितं तत्सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्येषां देवानां त्रीणि सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां षड् हस्ताश्चत्वारश्चैकादशभागाः शरीरप्रमाणं भवति । एवमेकैकसागरोपमवृद्धौ एकैकभागहान्या ताव-

शेषं यावत्सप्तसागरोपमस्थितीनां देवानां षड्हस्तः शरीरोच्छ्रयो भवतीति । स्थापना— अथ करणलब्धामेव भागहानिं कण्ठत एव प्रतिपिपादयिषुर्गाथाद्वयमाह—

सागरो०	१	४	५	६	७
हस्ता०	६	६	६	६	६
भागा	४	३	२	१	०
हानि०	११	११	११	११	०

अयरोवमाइ जेसिं, दोण्णि ठिई तेसि सत्त रयणीओ ।
सत्तेकारसभागा, रयणीए हाणि तइयम्मि ॥ २०५ ॥
अट्ठ चउत्थे नव चेव, पंचमे हाणि दस य छट्ठम्मि ।
छ चेव य रयणीओ, पुण्णाओ सत्तमे अयरं ॥ २०६ ॥

'अतरोपमे' सागरोपमे 'येषां' देवानां 'द्वे' द्विप्रमाणे 'स्थिति' आयुष्कालस्तेषां सप्त 'रत्नयः' हस्ता देहोच्छ्रयः । अयमभिप्रायः—पल्योपमादारभ्य यावद्द्विसागरोपमस्थितिकालः पूर्यते तावत्सप्तैव हस्ता देहमानम् । सप्तैकादशभागाः 'रत्नेः' हस्तस्यैकादशभागीकृतस्य हानिः क्रियते तृतीये सागरोपमे, सागरोपमत्रयायुष्काणां देवानां षड् हस्ताश्चत्वारश्चैकादशभागा देहमानमित्यर्थः ॥ २०५ ॥ अष्टैकादशभागाश्चतुर्थे सागरोपमे नव चैव पञ्चमे हानिर्दश च षष्ठे सागरोपमे षट् चैव च रत्नयः पूर्णाः सप्तमेऽतर इति ॥ २०६ ॥

यदा तु ब्रह्मलोकलान्तकयोर्देवदेहमानं जिज्ञास्यते तदा सप्तानां चतुर्दशानां च सागरोपमाणामुत्कृष्टस्थितिरूपाणां विश्ले(श्ले)षो विधीयते, स च सप्त सागरोपमाणि, तस्मादेकं रूपं गृह्यतेऽवशिष्टाः षट्, तत्र रूपमेकादशभिर्भागैर्विभज्यते तदधश्चैकादशच्छेदः । अयं च राशिर्द्विधा स्थाप्यते, यथा—

११	११
११	११

तत्र षड्रूपो यः क्षेपराशिः स प्रथमादेकादशराशेः पात्यते ऽवशिष्टाः पञ्चैकादशभागाः रत्नेः, एते

चादिसंज्ञा द्वितीयादेकादशांशराशेः पात्यन्ते, अत्र पुनरवशिष्टाः षडेकादशभागाः $\frac{६}{११}$, ततोऽस्य राशेश्छेद एकादशलक्षणः शेषेण षट्करूपेण गुण्यते, ततो जाता षट्षष्टिः $\frac{६}{६६}$, अनयोश्छेदांशयोः षट्केनापवर्तनं क्रियते ततो लब्ध एकादशभागः, तत आदेरनन्तरमेव शेषेण षट्कलक्षणेन सममेकाद्येकोत्तरममुमेव राशिं स्थापयेत्। स्थापना चेयम्—

५	१	२	३	४	५	६
११	११	११	११	११	११	११

ततः पूर्ववदादिसहितं स्थापयेत्। यथा—

५	६	७	८	९	१०	११
११	११	११	११	११	११	११

अधस्तनकल्पहस्ताश्चात्र षट्, ते गच्छस्थानसमाः स्थाप्यन्ते, गच्छश्च सप्तरूपः, तेभ्यश्च हस्तेभ्य एको हस्तो गृह्यते, स चैकादशभागीक्रियते, तदनु सप्तसु स्थानेषु स्थाप्यते । स्थापना चेयम्—

५	५	५	५	५	५	५
११	११	११	११	११	११	११
५	६	७	८	९	१०	११
११	११	११	११	११	११	११

तदनु प्राग्निरूपितादिराशिः पञ्चैकादशभागरूपः प्रथमैकादशस्थानात्पात्यते, अन्ये च षडादय एकादशान्ता आदिराशिमिश्रणया ये पूर्वं षड् राशय उत्पादितास्तान् द्वितीयाद्येकादशस्थानेभ्यो यथाक्रमं पातयेत्, ततो यत्तत्रावशिष्यते तत्प्रमाणैकादशांशसमन्विताः पञ्च हस्ता अष्टादिचतुर्दशान्तसागरोपमस्थितीनां देवानां यथाक्रमं शरीरप्रमाणं भवति । स्थापना चेयम्—

सागरो०	८	९	१०	११	१२	१३	१४
हस्ताः	५	५	५	५	५	५	५
अंशाः	६	५	४	३	२	१	०
छेदाः	११	११	११	११	११	११	०

एवं चतुर्दशाष्टादशादिसागरोपमलक्षणयोरुत्कृष्टस्थित्योश्चतुष्टयादिलक्षणं विशे(श्ले)षं प्रतीत्य "इच्छियकप्पठिईणं" (गाथा २००)

इत्यादि करणरीतिर्गणितकुशलेनाभ्यूह्य स्वयमेवानुवर्त्तनीया, विस्तरभयाच्च न लिखितेति ॥ अथ सौधर्मेशानकल्पगमेव वक्तव्यान्तरमाह—

पागारदुवारेसुं, सभासु भवणेसु ज परीमाणं ।
ज होइ चमरचचाएँ तं तु बलीयसहाए ॥ २०७ ॥

प्राकारश्च द्वाराणि च प्राकारद्वाराणि तेषु प्राकारद्वारेषु ' सभासु ' सुधर्मासु ' भवनेषु ' विमानमध्यप्रासादलक्षणेषु विषये किं प्रमाणमुच्चत्वाद्यपेक्षया वर्त्तते ? इति शिष्येण पृष्टे सूरिराह—यत्परीमाणं भवति ' चमरचञ्चाया ' चमरनामासुरेन्द्रराजधान्या यत्तु ' वैरोचनसभाया ' विशेषेण रोचते शोभत इति विरोचन स एव वैरोचन स चेह बलिनामा असुरेन्द्रस्तस्य सभा—निवासो निलय इत्येकोऽर्थः, ततो बलिचञ्चाया राजधान्यामित्यर्थः ॥ १०७ ॥ तत् किम् ? इत्याह—

त दुगुणं नायव्वं, सोहम्मीसाणकप्पवासीणं ।
दो दो बारसहस्सा, एक्केकाए य बाहाए ॥ २०८ ॥

'तत्' प्राकारादिप्रमाणं चमरचञ्चाबलिचञ्चयो सबन्धि [द्विगुणं] ' ज्ञातव्य ' बोद्धव्य सौधर्मेशानकल्पवासिनां प्राकारद्वारादीनाम् । तथा द्वे द्वे द्वारसहस्रे एकैकस्यां तु ' बाहायां ' तथाविधप्राकारभित्तिभागलक्षणायाम् । यत्पुनरत्रैव प्रागभिहितं " सव्वे वट्टविमाणा एगदुवारा भवंति " (गाथा २४८) इत्यादि तदावलिकाप्रविष्टविमानान्येवाश्रित्योक्तमिति मन्यामहे, इदं पुनरावलिकाबाह्यविमानापेक्षयेति ॥ तत्र सर्वविमानेषु प्राकारस्योच्चत्वं त्रीणि योजनशतानि, विस्तारो मूले योजनशतं, मध्ये पञ्चाशत्, सर्वोपरि पञ्चविंशतिः । किमुक्त भवति ?—मूले विस्तीर्णः, मध्ये संक्षिप्तः, उपरि तु तनुतरो गोपुच्छसंस्थानसं-

स्थितः सर्वकनकमयः। स चानेकैः पञ्चवर्णैः कपिशीर्षकैर्योजनायामै-रर्द्धयोजनविस्तृतैः किञ्चिदूनयोजनोच्छ्रितैर्मणिमयैरुपशोभितः। तस्य चैकैकस्यां बाहायामेकैकं द्वारसहस्रं भवति। तानि च द्वाराणि पञ्चयोजनशतोच्छ्रितानि अर्द्धतृतीययोजनशतविस्तृतानि तावत्प्रमाणप्रवेशानि रत्नकनकमयानि। विमानमध्यभागवर्तिवक्ष्यमाणलक्षणा उपकारिकलयनोपरिप्रासादा पूर्वोत्तरस्यां दिशि योजनशतायामा पञ्चाशद्योजनविस्तृता योजनसप्तत्युच्चा सभा सुधर्माख्या (ख्या) भवति। उपकारिकलयनमध्ये च मूलप्रासादः पञ्चयोजनशतोच्चः, अर्द्धतृतीययोजनशतविस्तृतः। एतत्सर्वं राजप्रसेनजिदुपाङ्गे[1] साक्षादेवोपलभ्यते। एतदर्द्धं च सर्वत्र चमरबलिचञ्चयोर्वाच्यम्। प्रस्तुतसूत्रोक्तं द्वारप्रमाणं महत्तद्यलक्षणं मतान्तरसंभाव्यतमिति (मतान्तरं संभावितव्यमिति) ॥२०८॥ तथा—

सोहम्मे ईसाणे, बोधव्वा ओवगारिया लेणा (णा)।

एगं तु सयसहस्सा, विक्खंभायामओ भणियं (या) ॥२०९॥

सौधर्मे ईशाने बोद्धव्यानि 'औपकारिकानि' मूलप्रासादोपकारप्रयोजनानि लयनानि, किम्? इत्याह—'एकं तु' एकमेव शतसहस्रं 'विष्कम्भायामतः' विष्कम्भेनायामेन च प्रमणितानि तीर्थंकरगणधरादिभिः। उच्छ्रयश्चतेषां योजनप्रमाणः शास्त्रान्तरोक्तो द्रष्टव्यः। एतानि च किलोपकारिकलयनानि देवकुलपीठबन्धवन्मूलप्रासादपीठरूपाणि बोद्धव्यानि। तदुपरि मूलप्रासादाः पञ्चयोजनशतोच्छ्र्याः, तदनु च चतुर्दिशि तत्परिवारभूताश्चत्वारः, तेषामपि पूर्वक्रमेणैव चत्वारश्चत्वार इति षोडश, एषामपि प्रत्येकं प्रत्येकं चत्वार इति चतुःषष्टिः।

१ राजप्रश्नीयोपाङ्गे इत्यर्थः।

पर मूलप्रासादापेक्षया अर्धार्धप्रमाणा आयामविष्कम्भोच्चत्वे द्रष्टव्या ॥ २०९ ॥ अथ कल्पेष्वेव वक्तव्यान्तरसूचिकां द्वारगाथामाह—

कप्पाण पइट्ठाणं, संठाणविमाणबाहल्लं च ।
सलेसविन्थरा वि य, वण्णो माणं य गंधे य ॥२१०॥

‘कप्पाणं’ सौधर्मादिकल्पानां प्रतिष्ठन्ति—प्रतिष्ठां लभन्ते विमानान्यस्मिन्निति ‘प्रतिष्ठानं’ घनोदध्यादि तत्स्वरूपतो वाच्यम् । तथा ‘संस्थानविमानबाहल्यं च’ तत्र संस्थानं वृत्तादि, विमानानि विष्कम्भतः परिक्षेपतश्च, बाहा—स्वन्तादिपर्यन्तबाधा—आयाम इत्यर्थः, तस्य विमानानां सर्वपीठानां चोच्चभावो वक्तव्य । तथा संख्यात-विस्तरा अपि चेतिशब्दादसंख्यातविस्तराश्च । तथा ‘वर्णं’ शुक्लादि ‘मानं’ प्रतिष्ठानबाहल्यविमानोच्चत्वसंयोगमानं ‘च’ समुच्चये ‘गन्धं’ घ्राणेन्द्रियग्राह्यो गुणः, सर्वज्ञात्स्पर्शांश्च वक्तव्य इति ॥ २१० ॥
साम्प्रतमेतान्येव द्वाराणि व्याचिख्यासुर्गाथाद्वयमाह—

घणउदहिपइट्ठाणा, दोसाहिट्ठेसु तिसु य घणवाओ ।
तीसु य तदुभयम्मी, आगासपइट्ठिया सेसा ॥ २११ ॥

घन—निबिड स चासावुदधिश्च—उदकराशिर्घनोदधिः प्रतिष्ठान—आधारलक्षणं येषां ते घनोदधिप्रतिष्ठाना विमाना द्वयोरादिमयोः कल्पयोः । तथा ‘त्रिषु च’ सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलक्षणेषु पुनः ‘घनवात’ घनवातप्रतिष्ठिता विमाना इत्यर्थः । ‘तीसु य’ त्ति त्रिषु लान्तक-शुक्रसहस्रारेषु पुनः ‘तदुभये’ घनोदधिघनवातलक्षणे विमाना वर्तन्ते। ‘आकाशप्रतिष्ठिताः’ शुद्धाकाशलक्षणप्रतिष्ठाना ‘शेषा’ आरणादि-देवलोकविमाना भवन्तीति । उक्तञ्च—“घणउदहिपइट्ठाणा, सुरभवणा

होंति दोसु कप्पेसु । तिसु वायपइट्ठाणा, तदुभयसु पइट्ठिया तीसु ॥ १ ॥ तेण परं उवरिमया, आगासंतरपइट्ठिया सव्वे । एस पइट्ठाण-विही, उड्ढंलोए विमाणाणं ॥ २ ॥" इति ॥ ३११ ॥

ननु तिष्ठत्ता(तिष्टतु ता)वत्सांप्रतं प्रस्तावप्राप्तमपि संस्थानद्वारम्, एतद्वयं ज्ञातुमिच्छामः—किमेतान्यावलिकाप्रविष्टानि विमानानि पुष्पावकीर्णानि च सर्वदेवावासेषु भवन्ति ? उतास्ति कश्चिद्विशेष इति ?, अत्रोच्यते—

आवलियपविट्ठा बाहिरा य जा उवरिमा उ गेवेज्जा ।
आवलियपविट्ठा नेवऽणुत्तरा जे विमाणवरा ॥ ३१२ ॥

'आवलिकाप्रविष्टा बाह्याश्च' प्रतीतरूपा एव विमानाः, किम ? इत्याह—यावदुपरिमाणि 'तुः' पूरणार्थः ग्रैवेयकाणि, सौधर्मेशानाभ्यामारभ्य यावदुपरिमाणि ग्रैवेयकाणि तावत्सर्वदेवलोकेष्वावलिकाप्रविष्टानि तदितराणि च विमानानि सन्तीति भावः । एतच्च प्रायो व्यवहारापेक्षमेव, यतोऽधस्तनग्रैवेयकत्रिके आवलिकाप्रविष्टान्येव विमानानि सन्तीति । आवलिकाप्रविष्टाश्चैव 'अणुत्तराः' न विद्यन्ते उत्तराणि–[प्रधानानि] वर्णगन्धरसस्पर्शादिभिर्गुणैर्विमानानि येभ्यस्ते तथा 'ये' इति समयप्रसिद्धाः, अत एवाह—'विमानवराः' प्रधानविमानाः सर्वार्थसिद्धप्रस्तटविमाना इति भावः ॥ ३१२ ॥ उक्तमपि प्राक् सर्वविमानसंस्थानं द्वारगाथोपन्यस्तसंस्थानद्वारानुरोधेनाह—

तत्थावलियपविट्ठा, वट्टा तंसा तहेव चउरंसा ।
पुप्फावकिण्णगा पुण, अणेगविहरूवसंठाणा ॥ ३१३ ॥

व्याख्यातार्थैवेयं गाथा । एतद्वारोपन्यासः किमर्थमिह ? इति चेत,

उच्यते—विस्मृतिशीलशिष्यसंस्मरणार्थमिति ॥ २१३ ॥ अथ विमाना-याधाद्वारे युगपदेवाह—

विक्कमपरिक्खेवे, उवमा देवेहिं होइ कायव्वा ।
जीवा य पुग्गला चक्कमंति ते सासयविमाणा ॥ २१४ ॥

विष्कम्भेण युक्तः परिक्षेपो विष्कम्भपरिक्षेपः—विष्कम्भोपलक्षित सबाह्याभ्यन्तरः परिधिरित्यर्थः, तत्र वाच्ये ' उपमा ' उपमानं ' देवैः ' तथाविधचण्डादिगतिचतुष्टयप्रवृत्तैर्भवति कर्तव्या । सा च संग्रहणि-गाथानुसारेण विज्ञेया—" सीयालीससहस्सा, दो य सया जोयणाण तेसट्ठा । इगवीस सट्ठिभागा, कक्क(क्ख)डमाइम्मि पेच्छ नरा ॥ १ ॥ [अङ्कतोपि ४७२६३ २१/६०] एय दुगुणं काउं, गुणिज्जए तिपणसत्त-नवएहिं । आगयफलं तु जं तं, कमपरिमाणं वियाणाहि ॥ २ ॥ दो लक्खजोयणाणं, तेसीई सहस्स पंच सय असिया । छ च्चेव सट्ठिभागा, तिहिं गुणिए होंति नायव्वा ॥ ३ ॥ " अङ्कतोऽपि २८३५८० ६/६०, अयं चण्डायाः क्रमः । " पणगुणे चउलक्खा, सहस्स बावत्तरी य छ च्च सया । तेत्तीस जोयणाइं, अण्णा तीसं कलाओ य ॥ १ ॥ " ४७२६३३ ३०/६०, अयं चपलायाः क्रमः । " छ लक्खिसगसट्ठि-सहस्सा, छ च्च सया जोयणाण छासीया । चउपण्णा य कलाओ, सत्तहिं गुणिए वियाणाहि ॥१॥ " ६६१६८६ ५४/६०, अथ जवनायाः क्रमः । " लक्खट्ठ सहस्सा वि य, पण्णास गुणिए नवहिं जाणेज्जा । सत्त सया चत्ताला, अट्ठारस चेव कलाओ य ॥ १ ॥ " ८५०७४० १८/६०, अथ वेगाया क्रमः । " एय कमपरिमाणं, अहाइ छम्मासियं तु कालम्स । आयामपरिहिविक्खंभ, देवगईहिं मिणेज्जाहि ॥१॥ " ' कम-

परिमाणं ' ति " क्रमू पादविक्षेपे " इति वचनात् क्रमः—पादविक्षे-पलक्षणस्तस्य परिमाणं भवति, इदं क्षेत्रतः क्रमपरिमाणम् । कालतस्तु—' अहाइ छम्मासियं तु कालस्स ' त्ति दिवसमादिं कृत्वा षण्मासं यावदनेन क्रमेण गमनं तत् षाण्मासिकं क्रमपरिमाणं कालतो भवति । 'आयामपरिहिवित्थर' त्ति आयामः—दैर्घ्यं परिधिः—परिक्षेपः विस्तारः—विष्कम्भस्तान् यथासंभवं ' देवगतिभिः ' चण्डादिकाभिः पूर्वोक्तक्रम-परिमाणयुक्ताभिर्मिमीत इति संबन्धः । " चंडाए विक्कंभो, चवलाए तह य होइ आयामो । अब्भिंतर जवणाए, बाहिरपरिही उ वेगाए ॥ १ ॥ " मातव्या इति क्रियायोगः । " चत्तारि वि सक्कमेहिं, चंडा-इगईहिं जंति छम्मासं । तह वि न वि जंति पारं, केसिंचि सुर विमाणाणं ॥ १ ॥" अत्र चाभ्यन्तरपरिधिर्विमानप्राकारमध्यभागमपेक्ष्य बाह्यपरिधिस्तु विमानपर्यन्तमपेक्ष्य मन्तव्य इति ॥ तथा 'जीवाः' एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकरूपाः चकारस्य व्यवहितसंबन्धात् 'पुद्गलाश्च' औदारिकादिवर्गणारूपाः ' व्युत्क्रामन्ति ' निरन्तरं विमानतयोत्पद्यन्ते, उपलक्षणाच्च्यवन्ते न तु विमानाकारः । यत एवं ततस्तानि शाश्वतानि विमानानि द्रव्यरूपतया वर्तन्त इति ॥ ३१४ ॥ अथोच्चत्वद्वारं गाथाद्वयेनाह—

सोहम्मे ईसाणे, उच्चत्तं पंच जोयणसयाइं ।
सेसाण वि सव्वेसिं, सयपरिवड्ढीए नेयव्वं ॥ ३१५ ॥

'सौधर्मे ईशाने' सौधर्मेशानयोः कल्पयोरित्यर्थः, उच्चत्वं विमा-नमध्यवर्तिप्रधानप्रासादानां पञ्च योजनशतानि । शेषाणामपि कल्पानां सर्वेषां शतपरिवृद्ध्योच्चत्वं नेतव्यमिति ॥ ३१६ ॥

पढमेसु पंचवरणा, एक्कगहाणी उ जा सहस्सारो ।
दो दो कप्पा तुल्ला, तेण परं पोंडरीयाइं ॥ २१८ ॥

प्रथमयोर्द्वयोर्देवलोकयोः पञ्च—कृष्णनीलरक्तलोहितशुक्ललक्षणाः वर्णाः—चक्षुरिन्द्रियग्राह्या गुणविशेषा येषां ते पञ्चवर्णा विमाना वर्तन्ते । तदुपरि का वार्त्ता? इत्याह—'एकैकहानिस्तु' एकैकवर्णहानिः पुनर्वक्तव्या, कियद्दूरं यावद्? इत्याह—यावत् 'सहस्रारः' अष्टमः कल्पः, आह किं प्रतिकल्पमेकैकवर्णहानिः? उत कथञ्चिदन्यथा ?, अन्यथेति ब्रूमः । कुतः? यतः—'द्वौ द्वौ' सनत्कुमारमाहेन्द्रादिलक्षणौ 'तुल्यौ' सदृशवर्णतया समानौ कल्पौ वर्त्तेते । एतदुक्तं भवति—सनत्कुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णाः, ब्रह्मलोकलान्तकयोस्त्रिवर्णाः, शुक्रसहस्रारयोर्द्विवर्णा विमाना भवन्ति । तदुपरि विधिमाह—'तेन' इति ततः—सहस्रारात् 'परं' अग्रत आनतप्रभृतिसर्वार्थसिद्धपर्यन्तानि 'पुण्डरीकाणि' धवलानि शङ्खेन्दुकुन्दतुषारहारसमवर्णानीति भावः ॥ २१८ ॥ संप्रति मानद्वारम्—

होइ पमाणं सव्वेसु चेव बत्तीस जोयणसयाइं ।
सोहम्मादीयाणं, बाहल्लुच्चत्तसहियाणं ॥ २१९ ॥

भवति प्रमाणं सर्वेषु चैव विमानेषु द्वात्रिंशद्योजनशतानि, केषाम्? इत्याह—'सौधर्मादीनां' [सौधर्म] देवलोकादीनां 'बाहल्योच्चत्वसहितानां' योजितपीठबाहल्यप्रसादोच्छ्रयाणामिति ॥ २१९ ॥ इदानीं गन्धद्वारं चशब्दाक्षिप्त (मानि) द्वारान्तराणि चाह—

१ अत्र "लोहित" स्थाने "हारिद्र" इति भाव्यम् ।

अच्चन्तसुरहिगंधा, फासे नवणीयमउयसुहफासा ।
निच्चुज्जोया रम्मा, सयंपभा ते विरायंति ॥ २२० ॥

अत्यन्त—अतिशयेन सुरभिः—सुगन्धघनसारागुरुप्रभृतिसुगन्धिद्रव्य-कर्पूरोपमानो गन्धो येषां तेऽत्यन्तसुरभिगन्धाः, 'स्पर्शे' स्पर्शविषये नवनीतवन्मृदुकः शुभः स्पर्शो येषां ते नवनीतमृदुकशुभस्पर्शाः, तथा 'नित्योद्द्योताः' सदाप्रकाशादिनिश्चयनिरन्तरस्फुरत्सारतेजःपुञ्जप्रकाशितदिक्चक्राः, अत एव 'रम्याः' रमणीयाः 'स्वयम्प्रभाः' स्वय—आत्म-नैवान्यनिरपेक्षा प्रभा—प्रभावो येषां ते तथा 'ते' विमाना 'विरा-जन्ते' प्रकाशन्तीति ॥२२०॥ इत्थं विमानस्वरूपगतां द्वारगाथामुप-न्यस्य व्याख्याय चेदानीं तद्गतदेववक्तव्यतामतिवर्त्य द्वारगाथामाह—

उववायपरीमाणं, अवहारुच्चत्तमेव संघयणं ।
संठाणगंधफासे, ऊसासो चेव आहारो ॥ २२१ ॥

उपपातेन सह परीमाणं, कुतो देवा उत्पद्यन्ते ? किंच तेषां परि-माणम् ? इत्येवंलक्षणम् । अपहारश्चोच्चत्वं चापहारोच्चत्वम्, 'एव' समुच्चये । तत्रापहारो नाम वर्तमानसमयदेवलोकदेवानां समयापहारेणा-पहारकालः । 'उच्चत्वं' शरीरप्रमाणम् । 'संहननं' अस्थिसञ्चय-विशेषः । संस्थानं च गन्धश्च स्पर्शश्च संस्थानगन्धस्पर्शाः । उच्छ्वासः 'चेव' इति निपातः(चे)तत्र आहारश्चैव वाच्य इति ॥२२१॥ एना-मेव द्वारगाथां व्याचिख्यासुर्गाथाचतुष्टयमाह—

सोहम्मीसाणेसु, उववाओ अकम्मकम्मभूमीसु ।
पंचिंदियतिरियनरेहिं कम्मभोमेहिं संखाउ ॥ २२२ ॥

सौधर्मेशानयोः कल्पयोः 'उपपातः' उत्पत्तिः कुतः सकाशात्? इत्याह—कर्म—कृष्यादि मोक्षसाधकं वा सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राराधनरूपं तत्प्रतिषेधादकर्म, कर्म चोक्तलक्षणमेव, ततोऽकर्मणः कर्मणश्च योग्या भूमयोऽकर्मकर्मभूमयः। तत्र त्रिंशद्देवकुर्वादिका अकर्मभूमयः, पञ्चदश भरताद्याः कर्मभूमयः, तासां संबन्धिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नरेभ्यः संज्ञितिर्यग्भ्यो नरेभ्यश्चेत्यर्थः। शेषकल्पनिर्द्धारणार्थमाह—कर्मप्रधाना भूमिः—जन्मक्षेत्रं येषां ते कर्मभूमास्तेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नरेभ्य एव सकाशादुत्पत्तिः 'शेषाणां' इति विभक्तिव्यत्ययात् शेषेषु—सनत्कुमारादिदेवलोकेष्विति ॥ २२२ ॥ तथापि विशेषमाह—

पंचेंदियतिरियाणं, उववाओ होइ जा सहस्सारो।
सेसाण सुरगणाणं, होइ मणुस्सेहिं उववाओ ॥ २२३ ॥

'पञ्चेन्द्रियतिरश्चां' संज्ञिरूपाणामुपपातो यावद्भवेत् सहस्रारः, सहस्रारं यावदित्यर्थः। 'शेषाणां' आनतप्राणतादिसंबन्धिनां सुरगणानां भवति मनुष्येभ्य उपपात इति ॥ २२३ ॥

संजयमीसगअस्संजयाण उववाओ अच्चुओ जाव।
गेवेज्ज मीसरहिया, तेण परं संजया चेव ॥ २२४ ॥

संयतमिश्रकाऽसंयतानामुपपातः 'अच्युतो यावत्' अच्युतं यावदित्यर्थः। तत्र संयताः—सर्वथा षड्जीवनिकायवधव्यावृत्ताः ब्रह्मचारिणो निगृहीतेन्द्रियकषायाः सम्यक्प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानपरायणाः प्रमत्ताद्याः प्राणिविशेषाः। मिश्रकाः—संयमानुष्ठानान्मिश्रभावमापन्ना देशविरता इति यावत्। असंयताः—देशसर्वसंयमशून्या मिथ्यादृष्ट्याद्योऽविरतसम्यग्दृष्टिपर्यन्ताः, परं सम्यग्मिथ्यादृष्टिवर्जा इह गृह्यन्ते,

" न सम्मदिट्ठी कुणइ कालं " इति वचनात् तेषां कश्चिदप्युपपा-तामावात् । ' गेवेज्ज ' इति ग्रैवेयकेषु ' मिश्ररहिता ' असंयता संयताश्चेत्यर्थः । तत्रासंयता ये खलु कलिपूजाप्रसक्ता नैर्ग्रन्थ्य निह्नु-वाना आत्मपरिपूर्णयतियोग्यक्रियाकाण्डा अन्तरङ्गभावशून्यास्त एव गृह्यन्ते । यदुक्तम्—" जे दंसणवावन्ना, लिंगग्गहणं करेंति सामन्ने । तेसिं पि य उववाओ, उक्कोसो जाव गेवेज्जा ॥ १ ॥ " ' तेन परं ' इति तत्र—ग्रैवेयकेभ्योऽग्रे संयता एवोत्पद्यन्ते, नासंयता नापि संयता-संयता इति ॥ २२४ ॥ अथ परिमाणद्वारम्—

उक्कोसेण असंखा, उववज्जंती जहन्नएगो ।
जा सहस्सारो कप्पो, तेण परं जाव संखेज्जा ॥ २२५ ॥

' उत्कर्षेण ' उत्कृष्टत्वा असंख्या ' उपपद्यन्ते ' जायन्ते देवतया तिर्यग्मनुष्या एकसमयेन । जघन्येन ' एकः ' तिर्यगादिः, द्विप्रभृतयस्तु मध्य व्यवहारे । इत्यादि—यावत्सहस्रार कल्प । ' तेन परं ' सहस्रारा-त्कल्पादूर्ध्वं आनतादिषु यावत् संख्येया एवोत्पद्यन्ते, यत संज्ञिमनुष्या-णामेव तत्रोत्पत्तिस्तेषां च मनुष्याणां संख्यातरूपत्वादिति ॥ २२५ ॥ समयापहारद्वारम्—

ओसप्पिणिउस्सप्पिणि, संखाईयाहिँ जा सहस्सारो ।
तेण परं अवहारो, पलियअसंखेज्जभागेण ॥ २२६ ॥

अवसर्पिण्युत्सर्पिणीभिः विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात्, संख्यातीता-भिरपहार इत्युत्तरेण योगः, यावत्सहस्रारं, प्रतिसमयमपहारेण तत्रोत्प-द्यमानदेवानामपह्रियमाणानामसंख्यातावसर्पिण्युत्सर्पिणीसमयैः स-र्वापहारे भवन्तीति भावः । ' तेन परं ' आनतादिकल्पेष्वपहार

अंगुलभागमसंखो, सुराण ओगाहणा जहण्णा उ ।
सव्वेसु सयसहस्सं, उत्तरवेउव्वि उक्कोसा ॥ २२९ ॥

अङ्गुलभाग 'असङ्ख्य' असङ्ख्येय 'सुराणां' देवानामवगाहना 'जघन्या' सर्वतुच्छा, 'तु' पूर्ववत्, इयं चोत्पत्तिकाले भवति । उत्तरवैक्रियाणां पुनरियमेवान्यथेत्याह—'सर्वेषु' देवस्थानेषु 'शत-सहस्रं' योजनलक्षं यावदुत्तरवैक्रियोत्कृष्टावगाहना भवति । उत्तर-वैक्रियजघन्या त्वङ्गुलसङ्ख्येयभागप्रमाणैव, पर्याप्तत्वेन तस्य तथाविध-जीवप्रदेशसङ्कोचाभावादिति ॥ २२९ ॥ [अथ संहनन] द्वारम्—

संघयणेण सुरगणा, असंघयणी महाबला सूरा ।
सोमा महाणुभावा, अणिंदियगुणा विरायंति ॥ २३० ॥

'संहननेन' तथाविधास्थिनिचयरूपेण चिन्त्यमाना 'सुरगणाः' देवसङ्घाताः, किम्? इत्याह—'असंहनिनः' वज्रर्षभनाराचादिसंहनन-विकलाः, वैक्रियशरीरत्वेन तस्य तथाविधास्थिसञ्चयस्य तेष्वभावात्। यत उक्तम्—"नेवऽट्ठी नेव सिरा, देवाण सरीरसंघाए।" 'महाबलाः' महत्येव संहननसाध्यबलातिरेकवन्तः 'शूराः' संग्रामप्रवृत्तसुभटवद्रूप-गर्विताः 'सौम्याः' स्तिमितप्रकृतयः 'महानुभावाः' अचिन्त्यशक्ति-तयाऽशिवाद्युपद्रवप्रशमव्यावृत्तिकराः 'अनिन्दितगुणाः' अगर्हणीय-रूपलावण्यादिगुणग्रामवन्तः सन्तः 'विराजन्ते' प्रभवति (प्रभवन्ति)। महर्द्धिकदेवापेक्षमेतत्, अन्येषु महाबलत्वादिविशेषणानां सम्यगनुपपद्य-मानत्वादिति ॥ २३० ॥ अथ संस्थानद्वारम्—

सव्वेसिं संठाणं, समचउरंसं पढममाइण्णं ।
उत्तरविउव्विय पुण, नाणाविहसंठाणं ॥ २३१ ॥

' सर्वेषां ' जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभाजां भवनपत्यादिभेदभाजां वा ' संस्थानं ' शरीराकारः समाः—शरीरलक्षणानुवर्तनेनाविषमाश्चतस्रोऽस्रयः—देहपार्श्वलक्षणा यत्र तत्समचतुरस्रम्, महान् अर्घः—विशिष्टार्थसाधकत्वसंभावनालक्षणो यस्य तत्तथा तादृग्माहात्म्यं यस्य तन्महार्घमाहात्म्यम् । भवधारणीयशरीरापेक्षमेतत् । उत्तरवैक्रियं पुनः शरीरं नानाविधरूपाणि—समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलादीनि संस्थानानि यत्र तत्, नानाविधरूपसंस्थानत्वादस्येति ॥२२१॥ संप्रति गन्धद्वारम्—

गंधेण सुरहिगंधा, सुहफासा विम्हयं जणंतहियं ।
सिंबलिरूयब्भहिया, अणोवमा अरयलंविच्छा ॥ २२२ ॥

' गन्धेन ' घ्राणेन्द्रियग्राह्यगुणलक्षणेन यदा पर्यालोच्यन्ते तदा किम् ? इत्याह—' सुरभिगन्धाः ' मृगमदकर्पूरागुरुप्रभृ[त्य]तिशायिदेहसौगन्ध्यभाजः । अथ स्पर्शद्वारम्—सुखहेतुत्वात्सुखः शुभो वा स्पर्शः शरीरप्रभवो येषां ते सुखस्पर्शाः, ' विस्मयं ' अहो ! किमेतदिति चित्तचमत्कारलक्षणं ' जनयन्ति ' वितन्वते ' अधिकं ' शेषशुभभावजनितविस्मयापेक्षातिरिक्तं दृष्टाः सन्तः, पुनः स्पर्शमेव व्यनक्ति—' शाल्मलीरूताभ्यधिकाः ' शाल्मलेर्वृक्षस्य यद् रूतं अर्कतूलादिभ्योऽपि सुकुमालप्रकृति ततोऽभ्यधिकसौकुमार्याः, ' अनुपमाः ' रूपलावण्यादिगुणविषयेणाऽप्युपमातुमशक्याः । वर्णकप्रस्तावादपरमप्याह—' अरयलंविच्छ ' त्ति अरजसः—शरीरवस्त्रादिषु मललक्षणरजोरहिताः, अलम्बेच्छाः—संपन्नसर्वेन्द्रियार्थतया प्रकृतिपुरुषतया चाविद्यमानतथाविधाकाङ्क्षाः । एतदपि महर्द्धिकदेवापेक्षं प्रायेणेति ॥ २२२ ॥ इदानीमुच्छ्वासमाहारद्वारे युगपदेवाह—

जइ जस्स पराइं ठिई, तइ मासद्धेहिं तस्स उस्सासो।
तइ वाससहस्सेहिं य, आहारो उवरिमसुराणं ॥ २२३ ॥

'जइ' त्ति यावन्ति यस्य 'अयराणि' सागरोपमा[णि] स्थिति' 'तइ' त्ति तावद्भिः 'मासार्द्धैः' पक्षदशदिनरूपैः 'तस्य' देवस्य 'उच्छ्वास' इति उच्छ्वासनिःश्वासौ प्रवर्त्तेते। तथा 'तइ' त्ति तावद्भिः स्वस्थितिसागरोपमप्रमाणैर्वर्षसहस्रैः 'च' पुनरर्थे 'आहार' मानसाभ्यवहारलक्षणः सम्पद्यते। केषाम्? इत्याह—'उवरिमसुराण' त्ति उपरितनसुराणां सौधर्मादिवास्तव्यदेवानाम्। प्रायःपक्षापेक्षमेतत्, अन्यथा चमरबल्योरप्येकसागरोपमाधिकसागरोपमस्थितितया पक्षेणोच्छ्वासो वर्षसहस्रेण चाहार प्रवर्त्तते। सागरोपमाव'स्थितीनां तु देवानामाभ्यां गाथाभ्यामाहारोच्छ्वासविधिर्विज्ञेयः—"दसवाससहस्साइं, जहण्णमाउं धरन्ति जे देवा। तेसिं चउत्थाहारो, सत्तहिं थोवेहिं उस्सासो ॥ १ ॥ दसवाससहस्साइं, समयाइं जाव सागरं ऊणं। दिवसमुहुत्तपुहुत्ता, आहारूसास सेसाणं ॥ २ ॥" इति ॥ २२३ ॥

अथ वक्तव्यान्तरविवक्षया द्वारगाथामाह—

लेस्सा दिट्ठी नाणे, उवओगे चेव होइ जोगे य।
तत्तो य समुग्घाओ, विउव्वणा साय रिद्धी य ॥ २२४ ॥

'लेश्या' तेजोलेश्यादिका 'दृष्टि' मिथ्यादृष्ट्यादिका 'ज्ञान' मत्यादिकं 'उपयोगश्चैव' साकारानाकारभेदो भवति वक्तव्य। 'योगश्च' मनोवाक्काययोगादि 'ततश्च' तदनन्तरं 'समुद्घात' वैक्रियसमुद्घात 'विकुर्वणा' वैक्रियकरणशक्तिप्रमाण 'सात' सुखं 'ऋद्धिश्च' परिवारादिकेति ॥२२४॥ अथैनामेव द्वारगाथां गाथादशकेन व्याचष्टे—

दोसुं तु तेउलेसा, तीसु य कप्पेसु पम्हलेसागा ।
तेण परं सुक्कलेसा, देवा सव्वे वि विन्नेया ॥ ३३५ ॥

' द्वयोः ' कल्पयोः सौधर्मेशानयोः ' तुः ' पूर्ववत् तेजोलेश्या देवानाम् । ' त्रिषु च कल्पेषु ' सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलक्षणेषु ' पद्मलेश्याकाः ' पद्मकेसरवल्लेश्या येषां ते तथा । ' तेण परं ' ति ततः परं शुक्ललेश्या देवाः ' सर्वेऽपि ' इन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशलोकपालादयो विज्ञेया इति । लेश्या नाम लिश्यते—श्लिष्यते आभिर्जीवः कर्मणेति लेश्याः, ताश्च द्रव्यभावभेदाद्द्विभेदाः । तत्र द्रव्यलेश्या—यानि किल द्रव्याण्याश्रित्य जीवस्य स्फटिकमणेरिव कृष्णादिभावलेश्यापरिणामः प्रवर्त्तते तानि द्रव्यतो भिद्यमानानि द्रव्यलेश्या इति । तत्र भ्रमराङ्गारकाककोकिलादिसमानवर्णा कृष्णलेश्या । शेषास्तु नील—कपोती—तैजसी—पद्मा—शुक्लाभिधाना लेश्या यथाक्रमं कदलीदल—कपोतच्छद—जपाकुसुम—कमलकेशर—हंससदृशप्रकाशा विज्ञेया इति । यथोक्तम्—" किण्हा भमरसवण्णा, नीला पुण गवलगुलियसंकासा । काऊ कवोयवण्णा, तेऊ तवणिज्जवण्णाभा ॥ १ ॥ पम्हा पउमसवण्णा, सुक्का पुण कुन्दुमकाससंकासा । " इति । भावलेश्या पुनर्मिथ्यात्वासंयमकषायानुरक्तयोगः प्रवृत्तिरूपः कर्मपुद्गलादानहेतुर्द्रव्यलेश्याजनितो जीवपरिणामः । एताश्च द्रव्यलेश्या इहाधिक्रियन्ते न पुनर्भावलेश्याः । यथोक्तम्—" देवाण नारयाण य, दव्वलेसा हवंति एयाओ । भावपरावत्तीए, सुरनेरइया उ छल्लेसा ॥ १ ॥ " इति ॥ ३३५ ॥ अथ दृष्टिद्वारम्—

मिच्छा सम्मामिच्छा, सम्मद्दिट्ठी य तिन्नि दिट्ठीओ ।
देवेसु मुणेयव्वा, नाणं तु अओ परं वोच्छं ॥ ३३६ ॥

'मिथ्या' मिथ्यात्वलक्षणा 'सम्यग्मिथ्या' मिश्ररूपा 'सम्यग्दृष्टिश्च' सम्यल(क्त्वल)क्षणा इत्येतास्तिस्रो दृष्टय 'देवेषु' सौधर्मादिदेवलोकगतेषु मुणितव्या । ज्ञानद्वारमुपक्षेप्तुमाह—ज्ञान 'तु' विशेषणार्थं अत पर वक्ष्य इति ॥ २२६ ॥

नाणी अन्नाणी वि य, सव्वे वि सुरा उ जाव गेवेज्जा ।
उवओगो पुण दुविहो, सागारो चेवऽणागारो ॥ २२७ ॥

'ज्ञानिन' मतिश्रुतावधिरूपज्ञानत्रयभाज 'अज्ञानिनोऽपि च' मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपाज्ञानत्रयभाज सर्वेऽपि सुरा 'तु' पुनर्यावद् ग्रैवेयकाणि । उपयोग पुनर्द्विविध सर्वदेवेषु 'साकार' [सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि] विशेषग्रहणरूप, 'चैव' इति भिन्नक्रमे, तत 'अनाकारश्चैव' सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणरूप इति ॥ २२७ ॥ इदानीं योगद्वारम्—

तिविहो य होइ जोगो, मणवइकाएण जो (सो) मुणेयव्वो ।
तियजोग य नायाइं, अणुत्तरविमाणवासीणं ॥ २२८ ॥

त्रिविधश्च भवति, क ? इत्याह—'योग' जीवपरिस्पन्दात्मको व्यापार । त्रैविध्यमेव भावयति—'मनोवाक्कायेन' इति मनसा वैक्रियशरीरप्रयत्नाहृतमनोवर्गणान्तर्गतमनोद्रव्यसमूहलक्षणेन, एव वचसा, नवरं भाषावर्गणान्तर्गतवाग्द्रव्यसमूहमयेन, कायेन वैक्रियवर्गणारब्धदेहलक्षणेन । एष योगो यथाक्रम चिन्ताभाषागमनागमनादिक्रियाफलो देवान् (देवानाम्) [मुणितव्य] । उक्त च—'मणसा वयसा काएण वा वि जुत्तस्स विरियपरिणामो । जीवस्स अप्पणिज्जो, स जोगसन्नो जिणक्खाओ ॥ १ ॥" अथ प्रागुक्तज्ञानद्वारमेवाधिकृत्य किञ्चिदाह—

त्रीण्येव च ज्ञानानि न पुनरज्ञानान्यपि अनुत्तरविमानवासिनाम्, पवित्रसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपात्राणामेव जन्तूनां तत्रोत्पादादिति ॥ ३३८ ॥

अथात्रैव जघन्यमुत्कृष्टं चावधिं देवेषु प्रतिपादयन् गाथाचतुष्टयमाह—

सव्वेसु जहन्नोही, अंगुलभागो भवे असंखेज्जो ।
उड्ढं सगा विमाणा, तिरियं दीवोदधिमसंखा ॥ ३३९ ॥

'सर्वेषु' सौधर्मादिषु देवस्थानेषु जघन्योऽवधिः, कियान्? इत्याह—अङ्गुलभागो भवेदसंख्येयः, विषय[विषयि]णोरभेदोपचारादेतदुक्तम्, अन्यथाऽङ्गुलाऽसंख्येयभागमात्रक्षेत्रव्यवस्थितमूर्त्तद्रव्यराशिस्तस्य विषयो वर्तत इति वक्तुमुचितम्। क्षेत्रप्रस्तावात्प्रमाणाङ्गुलमेतदित्येके व्याचक्षते। अन्ये त्ववधेः शरीरावस्थितत्वात् शरीरस्य चोत्सेधाङ्गुलेनैव प्रतीयमानत्वात् तदपेक्षयैवावधिविषयक्षेत्रप्रमाणमद इति ब्रुवते। एतच्चोत्पत्तिकाल एवापर्याप्तावस्थायां मन्तव्यम्। उत्कृष्टतस्तूर्ध्वं 'स्वकाद्विमानात्' स्वकविमानाग्रभागं यावदित्यर्थः। 'तिर्यग्' इति तिर्यक्क्षेत्रं द्वीपोदधयोऽसंख्येयाः अवधेर्विषयः, परमुपर्युपरिवर्त्तिनो देवास्तानेव बहुबहुतरान पश्यन्तीति ॥ ३३९ ॥ अपश्च—

सक्कीसाणा पढमं, दोच्चं च सणंकुमारमाहिंदा ।
तच्चं च बंभलंतग, सुक्कसहस्सारग चउत्थीं ॥ ३४० ॥

'शक्रेशानौ' इन्द्रौ उपलक्षणत्वादिन्द्रसामानिका अपि 'प्रथमां' रत्नप्रभां यावत्पश्यन्तीत्युत्तरेण योगः। 'द्वितीयां च' शर्कराप्रभां पुनर्यावत्सनत्कुमारमाहेन्द्राविन्द्रौ। तृतीयां च [पृथ्वीं] ब्रह्मलान्तकौ। शुक्रसहस्रारौ चतुर्थीं पृथ्वीं यावदिति ॥ ३४० ॥

आणयपाणयकप्पे, देवा पासंति पंचमिं पुढविं ।
तं चेव आरणच्चुय, ओहीनाणेण पासंति ॥ ३४१ ॥

आनतप्राणतकल्पयो' वचनव्यत्ययश्च प्राकृतत्वात् ये 'देवा' इन्द्रतत्सामानिकरूपास्ते पश्यन्ति पञ्चमीं पृथ्वीम्। 'तां चेव' पञ्चमी मारणाच्युतयोर्देवा अवधिज्ञानेन पश्यन्ति परं विशुद्धतरामिति॥१४१॥

छट्ठिं हेट्ठिममज्झिमगेवेज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला।
संभिन्नलोगनालिं, पासंति अणुत्तरा देवा॥ १४२॥

षष्ठीं पृथ्वीं यावदधस्तनमध्यमग्रैवेयका, 'हस्वा(तास्व्या)स-द्रूपवेद्य' इतिन्यायात् बहुता देवा। सप्तमीं च पृथ्वीं 'उपरि-तना' उपरितनग्रैवेयकत्रयगता। संभिन्ना—किञ्चिदूनां लोकनाली—त्रस-नाडीकन्यापृथ्वीमपश्चिमं च पश्यन्त्यनुत्तरा देवा इति॥१४२॥ अथ समुद्घातवैक्रियद्वारे समर्मेवाह—

वेउव्विसमुग्घाओ, जाव उ कप्पोवगा भवे देवा।
एक्को य असंखे, विउव्वए पुरिसथीरूवे॥ १४३॥

वैक्रियशरीरस्य सम्—एकीभावेन उत्—प्राबल्येन घात —जीवप्रदे-शानां बहि क्षेपो वैक्रियसमुद्घात, कियद्दूरम्? इत्याह—यावत्तु 'कल्पोपगा' भवनपत्यादयोऽच्युतावसाना भवेयुर्देवास्तावदेव। 'एक-कश्च' इन्द्रतत्सामानिकादिर्देवोऽसंख्येयानि विकुरुते स्त्रीपुरुषरूपाणि यौगपद्येनेव, शक्तिरेवेषा एतेषा न पुन क्रियापि। यथोक्तं भगवत्या (शतक३ उदे० १) एवमर्थ —"चमरो भदन्त! देवेन्द्रो देवराज कियन्ति रूपाणि प्रभुर्विकर्तुम्" इति गौतमेन पृष्टे भगवानुवाच—"यथा कश्चिद्युवा युवति (तिं) निविडकरशाखाग्रहणवता हस्तेन हस्ते गृहीयात्, चक्रस्य वा नाभिरायोजितारकमत्त्या सती निविड रूप-माविर्भवति यथा, एवमेव भवमप्रभृतावपि जम्बूद्वीपद्वयप्रमाण क्षेत्र बहु-

भिर्देवरूपैर्देवीरूपैश्चात्यन्तं पूरितं कर्तुं समर्थः। अथोत्तरं च गौतम ! असंख्येयानपि द्वीपसमुद्रांस्तैरेवाकीर्णान् कर्तुं समर्थः। एवं तत्सामानिका अपि प्रागभिहितशक्तियुक्ताः। यथा सौधर्मे तथा शेषेष्वपि यावदच्युतकल्पस्तावद्वैक्रियशक्तिव्यापारमुपर्युपर्यधिकाधिकतराधिकतमा वेति। एतच्च गौतम ! शक्तिविषयमात्रमुक्तम्, न पुनः कश्चिद्देवो देवी वा विकृतवान् विकुरुते विकरिष्यते च" इति। ये च ग्रैवेयकपञ्चानुत्तरदेवा न ते वैक्रियसमुद्घातमारभन्ते, तेषां स्वस्थप्रकृतितया वैक्रियशरीरसाध्यप्रयोजनाभावादिति ॥ ३४३ ॥ अथ सातद्वारमाह—

सायं सुहं महंतं, इड्ढीए महिड्ढिया भवे तिविहा।
थोवा मज्झुक्कोसा, कप्पाईया य (उ) अहमिंदा ॥ ३४४ ॥

सत्–सुन्दरं तदेव स्वार्थिकाणप्रत्ययोपादानात्सातम्, किम् ? इत्याह–'सुखं' शर्म 'महत्' मनुष्यसुखापेक्षयाऽतीवप्रकर्षवत्, जरारोगशीतवाताद्युपद्रवव्रातविकलत्वात्तेषाम्। इदानीं ऋद्धिद्वारम्–ऋद्ध्या महर्द्धिका देवा भवेयुस्त्रिविधाः। त्रैविध्यमेव दर्शयति–'स्तोकाः' जघन्यर्द्धयः केचित्किल्विषादयः, 'मध्यमाः' मध्यमर्द्धयः प्रकीर्णकानीकाधिपत्यादयः। 'उत्कृष्टाः' इन्द्रतत्सामानिकादयः, एवं तावत्कल्पेषु ऋद्धित्रैविध्यमुक्तम्। तदुपरि का वार्ता ? इत्याह–'कल्पातीतास्तु' ग्रैवेयकाऽनुत्तरवासिनः पुनर्देवाः 'अहमिन्द्राः' अहमिन्द्र इत्यभिधानं येषां तेऽहमिन्द्राः, आत्माधिकस्य कस्यचित्तैरदर्शनादिति ॥ ३४४ ॥ अथ द्वारगाथान्तरमाह—

देवाणं देवीणं, च विभूसा कामभोगमाउं च।
चयणं च सव्वजीवा, कप्पे कप्पे य उववाओ ॥ ३४५ ॥

देवानां देवीनां च विभूषा वक्तव्या । तेषामेव ' कामभोग ' त्ति कामभोगाः, आयुःक्षयेन च, 'सव्वजीव' त्ति सर्वजीवानां कल्पे कल्पे चोपपातो वाच्य इति ॥ २४५ ॥ अर्थेनामेव गाथाषट्केन व्याचष्टे—

सोहम्मे ईसाणे, नियमा देवाण अच्छराण च ।
होइ विभूसा तणुई, सेसेसुवरिं परायत्ता ॥ २४६ ॥

सौधर्मे ईशाने ' नियमात् ' निश्चयेन देवानामप्सरसां च भवति, कासौ ? इत्याह—' विभूषा ' अत्यन्तसुन्दरवस्त्रविलेपनपुष्पादीनां शृङ्गाराङ्गानामुपादानेन भोगरागितया देहशयनासनयानविमानादिमण्डनरूपा । ' तन्वी ' तुच्छरूपा ' शेषेषु ' सनत्कुमारादिषु देवलोकेषु, कुत ? इत्याह—' उपरि ' सौधर्मादिकल्पापेक्षयोपरिवर्तिनां देवानां ' अल्परागत्वात् ' मनाग्देहशयनासनविमानादिषु मन्दस्यैव मन्दाभिष्वङ्गभावात्, विभूषायाश्च शृङ्गारगमनप्रभृतिप्रभवत्वादिति ॥ २४६ ॥ उक्तं विभूषाद्वारम् । प्रवीचारद्वारमाह—

दो कायप्पवियारा, कप्पा फरिसेण दोन्नि दो रूवे ।
सद्दे दो चउर मणे, उवरिं पवियारणा नत्थि ॥ २४७ ॥

' द्वौ ' द्विसङ्ख्यौ कायेन—शरीरेणात्रत्यस्त्रीपुरुषाणामिव प्रवीचारः—कामक्रीडा ययोस्तौ कायप्रवीचारौ ' कल्पौ ' सौधर्मेशानलक्षणौ, "तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः" इति सौधर्मेशानकल्पस्था देवाः कायप्रवीचाराः । ' स्पर्शेन ' स्तनजघनादिशरीरावयवस्पर्शेन ' द्वौ ' सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पौ प्रवीचारवन्तौ भवत इति सर्वत्र सम्बध्यते । ' द्वौ ' ब्रह्मलोकलान्तककल्पौ ' रूपे ' तथाविधकामुकजनयोग्यावस्थामानि सुस्तनमनोहरादिगते परस्पर दर्शनविषयभावापन्ने सति । ' शब्दे ' गीतभणित-

मन्मनभाषिताभरणादिसंबन्धिनि ध्वनौ मदनमुर्मुरोद्दीपनमन्दपवनसमाने श्रवणविवरसंचारिणि सति ' द्वौ ' शुक्रसहस्रारौ । ' चत्वारः ' आनतप्राणतारणाच्युतकल्पाः ' मनसि ' प्रदीपितपरस्परानुरागगर्भमदनवह्नौ चित्ते प्रवृत्ते सति । इदमुक्तं भवति—यथा कयोश्चिद्दम्पत्योः स्वभावत एव परस्परारूढदृढानुरागयोर्यौवनारम्भसमय एव प्राप्तपरिणयनव्यवहारयोरप्राप्तसंभोगसुखयोरेव तत्तत्प्रयोजनवशेन प्राप्तषोडशवर्षप्रमाणविप्रयोगयोस्तदन्ते संपन्नसकलाकाङ्क्षाविषयशेषेन्द्रियार्थयोरपाररागजलधिमध्यसर्वाङ्गनिमग्नयोर्निर्दयरतसंमर्दावसाने यादृक्संवेदोदयोपशमजं सर्वाङ्गस्वास्थ्यमुत्पद्यते ततोऽनन्तगुणमेव सौधर्मेशानादिदेवानां कायादिप्रवीचारानुसारेणोक्तरूपेण संभोगसुखं जायत इति । इत्थं कल्पवक्तव्यतामभिधाय कल्पातीतदेवलोकवक्तव्यतामाह—' उपरि ' ग्रैवेयकानुत्तरेषु विमानेषु देवानां ' प्रवीचारणा ' वेदोदयोपशमार्थव्यापाररूपा 'नास्ति' न विद्यते, अत्यन्तमन्दपुरुषवेदोदयत्वे तत्कृतोपतापाभावात् ॥ २४७ ॥

अथायुर्द्वारम्—

दो साहि सत्त साही, दस चोद्दस सत्तरेव अयराइं ।
सोहम्मा जा सुक्को, तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ २४८ ॥

द्वे तथा द्वे साधिके एव तथा सप्त ' साहि ' त्ति साधिकानि सप्तैव दश चतुर्दश सप्तदशैव ' अतराणि ' सागरोपमाणि देवानामुपरि स्थितिः । किमादिः ? किंपर्यवसानश्चायं व्यवहारः ? इत्याह—सौधर्माद्यावच्छुक्रस्तावत् क्रमेणेति । तदूर्ध्वं का गतिः ? इत्याह—' तदुपरि ' सहस्रारानतप्राणतारणाच्युतेषु नवसु ग्रैवेयकेषु क्रमेण ' एकैकं ' सागरोपमं पूर्वपूर्वस्थितेरुपरि समारोपय यावन्नवमग्रैवेयके एकत्रिंशत्सागरो-

पमाणि । विजयादिषु चतुर्षु पुनर्जघन्येनैव क्रमेण द्वात्रिंशदेव सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः प्राप्नोति तथापि तत्र त्रयस्त्रिंशदेव, जघन्येन त्वेकत्रिंशत् । " तेतीस सागराइ, उक्कोसेण ठिई भवे चउसु । विजयाइसु विन्नेया, जहण्णेण एगतीसं तु ॥ १ ॥ " इति ॥ १४८ ॥

अथ जघन्यामाह—

पलियं अहियं दो सार साहिया सत्त दस य चोद्दस य ।
सत्तरस सहस्सारे, तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ १४९ ॥

' पलियं ' ति पल्योपमं सौधर्मे । ' अधिक ' साधिकं पल्योपमं ईशाने । 'दो सार' त्ति द्वे सागरोपमे सनत्कुमारे । साधिके द्वे सागरोपमे माहेन्द्रे । सप्त ब्रह्मलोके । दश लान्तके । [चतुर्दश शुक्रे] सागरोपमानि । सप्तदश सहस्रारे कल्पे । 'तदुपरि' आनतादिषु (आनतादिषु) देवस्थानेष्वेकैकमारोपयेत्तावद्यावद्विजयादिष्वेकत्रिंशदिति ॥ १४९ ॥ सांप्रतं च्यवनद्वारम्—

एक्को व दो व तिण्णि व, संखमसंखा व एगसमएण ।
देवा चयंति नियमा, उववाओ अस्रो पर वोच्छं ॥ १५० ॥

एको वा द्वौ वा त्रयो वा ' संखमसंखा व ' त्ति संख्याता असंख्याता वा ' एगसमएण ' ति एकसमयेनेत्यर्थः ' देवा ' सामान्यतो भवनपत्यादयः भ्रष्टमलुगताः सौधर्मादिदेवलोकवासिनो वा ' च्यवन्ते ' ध्रमन्ति ' नियमात् ' अवश्यन्तयेति । ' उपपात ' उत्पादः जीवा अत्रोत्पद्यन्त इत्येवंरूपमतः परं वक्ष्य इति ॥ १५० ॥

मिच्छा सासणदिट्ठी, सम्मद्दिट्ठी य तिविह जीवा तु ।
अज्झवसायविसेसा, सयणविसेसओ य गई ॥ १५१ ॥

मिथ्यादृष्टयः सासादनदृष्टयः सम्यग्दृष्टयश्चेति त्रिविधा जीवाः संसारिणः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च ये वर्तन्ते, 'तुः' पूरणे, तेषां किम्? इत्याह—'अध्यवसायविशेषात्' मिथ्यात्वादिलक्षणपरिणामहेतुत्वात् 'संहननविशेषतश्च' वज्रर्षभनाराचादिसंहननविशेषात् 'च' समुच्चये 'गतिः' सौधर्मादिदेवलोकोत्पत्तिलक्षणा वाच्या। तत्र मिथ्यादृष्टयः सौधर्मादारभ्य नवमग्रैवेयकाणि यावत्सामग्रीवशादुत्पद्यन्ते। सासादनदृष्टीनां तु विशेषः सूत्रादवमेयः। सम्यग्दृष्टयस्तु सौधर्मादारभ्य यावदनुत्तरविमानानि तावत्सर्वत्र तथाविधाध्यवसायवशेनोत्पत्तिभाजो भवन्तीति। संस्थान(संहनन)विशेषात्पुनरित्थं गतिरवसेया। यथा—"छेवट्ठेण उ गम्मइ, चत्तारि उ जाव आइमा कप्पा। वड्ढेज्ज कप्पजुयलं, संघयणे कीलियाईए ॥ १ ॥" ॥ ३९१ ॥

अथोर्ध्वगतिप्रस्तावादेव रत्नप्रभादीनां पृथ्वीनां लोकान्तं यावत्क्रमेण तुल्योच्छ्रितानां कस्याः पृथिव्याः कस्मिन्नन्तरे पातलक्षणा गतिर्भवतीति निरूपयन् गाथाचतुष्टयमाह—

सत्त वि सट्टाणेहिं, पुढवीओ ऊसिया कहिं पडंति।
हेट्ठा दोण्हं दोण्हं, कप्पाणं पंच पुढवीओ ॥ ३५२ ॥

सप्तापि न केवलमेकैकेत्यपिशब्दार्थः, 'स्वस्थानेभ्यः' स्वकीयेभ्योऽवकाशेभ्यः 'पृथिव्यः' रत्नप्रभाद्याः 'उच्छ्रिताः' उत्पादिताः सत्यः कस्मिन्नन्तरे 'पतन्ति' अवकाशं लभन्ते? इति शिष्येण पृष्टे सूरिराह—'अधस्तात्' तलभागे [द्वयोः] द्वयोः कल्पयोः [पञ्च] पृथिव्यः पतन्तीति। अत्र च वक्ष्यमाणान्तरान्यथानुपपत्तिवशेन क्वचित्साक्षादेव कल्पः क्वचित्कल्पावयवः कल्पशब्देनाभिधीयत इति ॥ ३९२ ॥

हेट्ठा गेविज्जाणं, पुढवी खलु सक्करप्पभा होइ ।
हेट्ठा अणुत्तराणं, पुढवी रयणप्पभा होइ ॥ २५३ ॥

अधस्तात् 'ग्रैवेयकाणां' आद्यानां ग्रैवेयकप्रस्तटानां पृथ्वी खलु शर्कराप्रभा भवति । तथा अधस्ताद् 'अनुत्तराणां' पञ्चानां विमानानां पृथ्वी रत्नप्रभा भवति ॥२५३॥ एवं च सति किं सिद्धम् ? इत्याह—

उवरिं लोगंताओ, सत्त वि खलु लंबियाओ पुढवीओ ।
उडुचंदविमाणाओ, एयम्मि उ अंतरे खुड्डे ॥ २५४ ॥

'उपरि' ऊर्ध्वलोके 'लोकान्तात्' सिद्धिक्षेत्रपर्यन्तभागलक्षणात् सप्तापि 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'लम्बिता' मुक्ता 'पृथिव्यः' रत्नप्रभादिका पृथ्वीपिण्डमपेक्ष्य, क्व ? इत्याह—'उडुचन्द्रविमानानां' काञ्चनरुचिरापरनामप्रथमप्रस्तटगतविमानानां सन्निधान्येतस्मिन्नन्तरे 'खुड्ड' त्ति निष्ठा भाषा पिण्डपातमपेक्ष्य । इह च प्रस्तुतयोरेवोडुचन्द्रनाम्नोः प्रथमद्वितीयप्रस्तटयोरन्तरेऽभ्युपगम्यमाने वक्ष्यमाणस्य नवमप्रस्तटान्तरे सप्तमपृथ्वीपिण्डस्य पातानुपपत्तेः ॥ २५४ ॥ इत्यमेताः पृथिव्यो लम्बिता कल्पानामधोभागे पतन्ति । अथ केषु नाम प्रस्तटान्तरेषु पतन्ति ? इत्याह—

एएहिं अंतरेहिं, इमेहिं भागेहिं सत्तगच्छेओ ।
सट्ठाणमूसियाओ, सव्वत्थ पडंति पुढवीओ ॥ २५५ ॥

'एतेषु' वक्ष्यमाणे (येषु) नवाष्टादशादिषु 'अन्तरेषु' प्रस्तटविवरलक्षणेषु, तत्रापि 'एतेषु' वक्ष्यमाणेष्वेव 'भागेषु' पञ्चकादिषु पर तेषां भागानां सप्तकच्छेदः कार्यः, नवमाद्यन्तरस्य सप्तभागीकृतस्य

पञ्चमादिभागेष्वित्यर्थः, किम्? इत्याह—स्वस्थानादुच्छ्रिताः सन्यः 'सर्वत्र' सर्वेषु वक्ष्यमाणेषु भागेषु क्रमेण पतन्ति पृथिव्य इति ॥ ३५५ ॥ नवादिभागानेवाह—

नव अट्ठारस एगूणतीस पणतीस तह य चोयाला ।
तेवण्णे एगट्ठी, य अंतरा होंति पुढवीओ ॥ ३५६ ॥

'नव' त्ति प्राकृतत्वात् नवमं अष्टादशं एकोनत्रिंशं पञ्चत्रिंशं तथा च 'चोयाल' त्ति चतुश्चत्वारिंशं 'तेवण्णे' त्ति त्रिपञ्चाशं 'एगट्ठी य' त्ति एकषष्टं च, एतान्यन्तराणि प्रतीत्य विभक्तिलोपश्च सर्वत्र प्राकृतत्वाद्, भवन्ति पृथिव्य इति ॥ ३५६ ॥ एतेष्वेवान्तरेषु भागान्निर्दिदिक्षुराह—

पंच तिग एग छक्कग, चउक्क तिग सत्तमेसु भागेसु ।
सट्टाणमूसियाओ, सव्वत्थ पडंति पुढवीओ ॥ ३५७ ॥

आर्षत्वात् पञ्चमतृतीयएक (प्रथम) षष्ठचतुर्थतृतीयसप्तमेषु भागेषु यथाक्रमं शेषं प्राग्वत्। अयमत्र भावः—इह किल द्वाषष्टिरूर्ध्वलोकप्रस्तटाः, एकषष्टिश्च तदन्तराणि। तत्र सौधर्मेशानसंबन्धिनोर्नवमदशमयोः प्रस्तटान्तरे तस्यापि पञ्चमे सप्तभागे महातमःप्रभापृथ्वीपिण्डो निष्ठां याति। सनत्कुमारमाहेन्द्रसंबन्धिपञ्चमषष्ठप्रस्तटान्तरेषु बहुप्रस्तटान्तरापेक्षयाऽष्टादशे तस्यापि तृतीयसप्तांशे तमःप्रभायाः। ब्रह्मलोकचतुर्थपञ्चमप्रस्तटान्तरे मूलमपेक्ष्यैकोनत्रिंशे तस्यापि प्रथमे सप्तांशे धूमप्रभायाः। लान्तकचतुर्थपञ्चमप्रस्तटान्तरे सर्वान्तरापेक्षया पञ्चत्रिंशत्तमे तस्यापि षष्ठे सप्तांशे पङ्कप्रभायाः। सहस्रारस्यानतप्राणतयोश्च कल्पयोरन्तरे मूलान्तरापेक्षया चतुश्चत्वारिंशे तस्यापि चतुर्थे सप्तांशे वालुकाप्रभायाः।

अथषष्ठद्वितीयग्रैवेयकयोरन्तरे मूलान्तरापेक्षया त्रिपञ्चाशत्तमे तस्यापि तृतीये सप्तभागे शर्कराप्रभाया । नवमग्रैवेयकसर्वार्थसिद्धमध्यान्तरे सर्वापेक्षयैकषष्टितमे तस्यापि सप्तमे सप्तांशे रत्नप्रभाया पिण्डो निष्ठां याति । अत्र च नवमादीनां मध्यान्तराणां ये षष्ठमादयो भागास्ते षष्ठभागादूर्ध्वं ज्ञातव्या इति ॥ १९७ ॥ अथात्रैव प्रसङ्ग विशेषं वक्तुकाम आह—

रयणप्पहाए उवरिं, सत्त वि खलु कप्पियाओ पुढवीओ ।
हेट्ठा अणुत्तराणं, सोवाणगई व बोधव्या ॥ १९८ ॥

'रत्नप्रभाया' प्रथमपृथिव्या 'स्थाने' इति विभक्तिव्यत्ययात् 'स्थानात्' आरभ्यादात्, किं च रत्नप्रभायाः स्थानम्? इति चेदुच्यते—समभूमितलादधोभाग इति, तत सकाशात्सप्तापि किं पुनरेकैकेत्यपिशब्दार्थः 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'उप्पिलूया' ऊर्ध्वमुत्पाटिता पृथिव्यो रत्नप्रभाद्याः, तत किम्? इत्याह—अधस्तात् 'अणुत्तराण' ति अनुत्तरेभ्यः सोपानगत्या बोद्धव्याः, यथा हि सोपानान्यधोऽधो विस्तृतानि भवन्ति, एवमेता अपि रत्नप्रभाद्याः स्वस्थानोत्पाटिता क्रमेणैव बुद्ध्या लोकान्तमारोपिता इति ॥ १९८ ॥ सम्प्रति यदैता एव महातमःप्रभाप्रभृतीरादौ कृत्वा उपरि पिण्डोऽस्त्राव बद्धचकासेधमित्यनेन क्रमेण लोकान्तादवलम्ब्यन्ते तदा कस्याः पृथिव्याः कस्मिन् स्थाने पिण्डः पततीति मनसि समाधाय गाथाद्वयमाह—

रयणाईणा हेट्ठा, बितिया बहुया उ बंभलोगम्मि ।
पंका लंतयउवरिं, धूमा सहसार उवरिं तु ॥ १९९ ॥

'रत्नाद्याः' रत्नप्रभाप्रभृतिका पश्चानुपूर्व्या 'अधस्तात्' अधो-

मुखं लोकान्तादवतारिताः सत्य एतेषु स्थानेषु पतन्ति । तद्यथा— सौधर्मेशाननवमप्रस्तटान्तरे रत्नप्रभा । (ग्रंथाग्रं २५००) 'बीय' त्ति 'द्वितीया' शर्कराप्रभा सनत्कुमारमाहेन्द्रपञ्चमपटप्रस्तटान्तरे । 'तृतीया तु' वालि(लु)काप्रभा ब्रह्मलोके चतुर्थपञ्चमप्रस्तटान्तरे । 'पङ्का' चतुर्थपृथ्वी लान्तकस्थाने तच्चतुर्थपञ्चमप्रस्तटान्तरे । 'धूमा' पञ्चमी पृथ्वी सहस्रारोपरि । 'तुः' विशेषण इति ॥ ३५९ ॥

गेवेज्जाणं हेट्ठा, छट्ठी अहऽणुत्तराण सत्तमिया ।
सट्ठाणमूसियाओ, सव्वत्थ पडंति पुढवीओ ॥ ३६० ॥

'ग्रैवेयकाणां' अष्टानामधस्तात् 'षष्ठी' तमःप्रभा । 'अथ' अनन्तरं 'अनुत्तराणां' पञ्चानां सर्वार्थसिद्धादीनां 'सप्तमिका' महातमःप्रभा । एवं 'स्वस्थानोच्छ्रिताः' विपरीतगत्योत्पाटिताः सत्यः 'सर्वत्र' सर्वेषु प्राग्निरूपितेषु पञ्चमादिषु समांशेषु 'पतन्ति' अवतरन्ति पृथिव्य इति । अत्र च गाथाष्टकेऽन्यदपि क्वचित्किञ्चित्पाठान्तर- मुपलभ्यते तच्च न सम्यगवबुध्यते इति ॥ ३६० ॥ अथ सौधर्मादिषु प्रतिप्रस्तटमुत्कृष्टां जघन्यां च स्थितिं प्रतिपादयितुमिच्छुः सामान्यतस्ता- वत्तामेव गाथाद्वयेनाह—

दो सत्त दस य चोदस, सत्तरसट्ठार जाव इगतीसा ।
सक्कादीणुक्कोसा, ठिती उ जा उवरि गेवेज्जा ॥ ३६१ ॥

द्वे सप्त दश चतुर्दश च सप्तदशाष्टादश तत्प्रभृति यावदेकत्रिंशत्सा- गरोपमाणि 'शक्रादीनां' सौधर्मेशानादिदेवलोकगतेन्द्राणां [उत्कृष्टा] स्थितिः प्रतिनियतायुर्लक्षणा ज्ञातव्या । एवं सागरोपमद्वयाति (दि)- क्रमेण यावदुपरितनग्रैवेयकाणीति ॥ ३६१ ॥

पलिओवम च एग, सागर दो सत्त दस य चोद्दस य ।
सत्तरस जाव बीसा, एएसि जहण्णया उ ठिई ॥ २६२ ॥

' पल्योपम 'प्रतीतस्वरूपमेव ' च ' पूरणे एक सौधर्मेशानयो । ' सागर ' त्ति सागरोपमे [द्वे] सनत्कुमारमाहेन्द्रयो , सप्त ब्रह्मलोके, दश च लान्तके, चतुर्दश शुक्रे, [सप्तदश सहस्रारे], इत्त प्रभृत्येकैकसागरोपमवृद्ध्या तावन्नेय यावद् [नवम] ग्रैवेयके त्रिंशत्सागरोपमाणि, किम् ? इत्याह—' एतेषा ' शक्रादीना जघन्या तु स्थिति । पर विजयादिषु चतुर्षु एकत्रिंशत् स्थितिरायुष्काल इति ॥ २६२ ॥ एतामेव प्रतिप्रस्तरमाह—

पलिओवम जहण्णा, दो तेरसभाग उदधिनामस्स ।
उक्कोस ठिती भणिया, सोहम्मे पत्थडे पढमे ॥ २६३ ॥

पल्योपम जघन्या, द्वौ च त्रयोदशभागौ ' उदधिनाम्न 'सागरोपमस्येत्यर्थ उत्कृष्टा स्थितिर्भणिता, क ? इत्याह—सौधर्मे प्रस्तटे प्रथमे ॥ २६३ ॥ शेषप्रस्तटातिदेशमाह—

एव दुगवुड्ढीए, नेयव्व जाव सत्तमं पयर ।
भागेहिं तओ करयइ, जा तेरसमे दुवे अयरा ॥ २६४ ॥

' एव ' अनेन क्रमेण ' द्विकवृद्ध्या ' सागरोपमत्रयोदशभागद्वयोपचयलक्षणया प्रतिप्रस्तट नेतव्य यावत्सप्तम [प्रतरम], प्रतिप्रतरमपूर्वापूर्वभागद्वयवृद्ध्या एक सागरोपम त्रयोदशस्तद्भाग इति परा स्थिति । तदुपरि तु का गति ? इत्याह—' भागाभ्यां ' द्वयलक्षणाभ्यां ' तत ' सप्तमप्रतरउत्कृष्टस्थितिकालात्करण प्रवर्तने यावत् त्रयोदशप्रतरे द्वे अतरे इति, षड्विंशतिसागरोपमत्रयोदशभागेषु सागरो-

पमद्वयभावादिति । जघन्या त्वधस्तनानन्तरप्रस्तटगतोत्कृष्टा स्थितिः सर्वत्र वाच्येति । अयमत्र परमार्थः—यदा कश्चित्सौधर्मेशानपञ्चमप्रस्तटे उत्कृष्टां स्थितिं जिज्ञासति तदा द्वयोः सागरोपमयोस्त्रयोदशभिर्भागे हृते लब्धौ द्वौ सागरोपमत्रयोदशभागौ, स्थापना चेयम्—२/१३, तयोश्च पञ्चभिर्गुणने जाता दश त्रयोदशभागाः, इयमेव तत्रोत्कृष्टा स्थितिरित्येवं प्रतिपाद्यते । एवं सर्वत्र प्रस्तटेषु भावना कार्येति ॥ २६४ ॥ अथोपरितनकल्पेषु प्रतिप्रतरं स्थितिप्रमाणानयनाय करणमाह—

सुरकप्पठिइविसेसो, सगपयरविभाग इच्छसंगुणिओ ।
हेट्ठिल्लठिइसहिओ, इच्छियपयराउ उक्कोसा ॥ २६५ ॥

'सुरकल्पस्थितिविशे(श्ले)षः' सागरोपमपञ्चकादिलक्षणस्तस्य च 'स्वकप्रतरविभागः' स्वकैर्द्वादशादिभिः प्रतरैस्तस्य विभागः क्रियत इत्यर्थः, ततो यत्तत्र लब्धं तद् 'इच्छासंगुणितं' इष्टप्रतरसंख्यालक्षणयेच्छया ताडितं अधस्तनस्थितिसहितम्, किम् ? इत्याह—'इप्सितप्रतरात्' इष्टप्रतरमाश्रित्य 'उत्कृष्टा' उत्कर्षवती स्थितिर्भवति । इदमुक्तं भवति—यदा सनत्कुमारमाहेन्द्रयोस्तृतीयप्रस्तटे उत्कृष्टा स्थितिर्बोद्धुमिष्यते तदा द्वयोः पञ्चानां(सप्तानां)च सागरोपमाणां विशे(श्ले)षो ग्राह्यः, स पञ्चलक्षणः, तस्य च स्वकप्रतरैर्द्वादशलक्षणैर्भागे लब्धाः सागरोपमद्वयलक्षणायां मीलितायां जातानि त्रीणि सागरोपमाणि त्रयं च द्वादशभागानामिति । एवं सर्वत्र भावना कार्येति ॥२६५॥ अथ करणलब्धां प्रतिप्रतरस्थितिं शास्त्रकृत्कण्ठत एव गाथाद्वादशकेनाह—

दो अयरा उ जहण्णा, पढमे पयरे सणंकुमारस्स ।
दो अयरा उक्कोसा, बारस भागा उ पंचऽन्ने ॥ २६६ ॥

[द्वे 'अतरे दु' द्वे सागरोपमे पुनर्जघन्या स्थिति] प्रथमे प्रतरे सनत्कुमारस्य। उपलक्षणत्वान्माहेन्द्रस्य च, परं किञ्चित्साधिकत्व वाच्यम्। द्वे अतरे उत्कृष्टा द्वादशभागाश्च पञ्चान्ये सागरोपमस्येति ॥ २६६ ॥ अथोत्तरम्—

पञ्चुत्तरिया वुड्ढी, नवरि विभासेत्थ पत्थडे तइए।
भागेहिँ तओ करणा, तं चेव य जाव सत्तयरा ॥ २६७ ॥

पञ्चोत्तरिका वृद्धि। 'नवरि' त्ति नवर 'विभासा' विशेषभ-णनलक्षणा 'अत्र' पञ्चोत्तरवृद्धौ, क? इत्याह—प्रस्तटे तृतीये, यतस्तत्रैक सागरोपम त्रयश्च द्वादशभागा वृद्धिफल लभ्यत इति। 'भागै' पञ्चमभागलक्षणै 'तत' तृतीयप्रस्तटादुपरि करण 'तचेव तु' तदेव पुन प्रतरवृद्धिलक्षण यावद्द्वादशे प्रतरे सप्तातराणि, द्वाद-शभागाना षष्टिप्रमाणानां द्वयोश्चाधस्तनकल्पसागरोपमयोर्मीलनेन साग-रोपमसप्तकमप्यापदिति ॥ २६७ ॥

सत्तयराइ जहण्णा, पढमे पयरम्मि बम्भलोगस्स।
उक्कोसा सत्ततरा, तिण्णि य छब्भाग निद्दिट्ठा ॥ २६८ ॥

सप्तातराणि जघन्या प्रथमे प्रतरे ब्रह्मलोकस्य। उत्कृष्टा सप्तातराणि त्रयश्च षड्भागा निर्दिष्टा इति ॥ २६८ ॥ शेषप्रस्तटातिदेशमाह—

एव तिगवड्ढीए, विइयाओ आरभेत्तु भागेहिं।
करणं वा नेयव्व, दस अयरा जाव छट्ठम्मि ॥ २६९ ॥

'एव' प्रथमप्रस्तटन्यायेन त्रिकवृद्धौ सत्या द्वितीयात्प्रस्तटादारभ्य भागै करण तावन्नेतव्य दशातराणि यावत् षष्ठे प्रतरे, अष्टादशभमा-

णानां पञ्चभागानां पूर्वस्थितेः सप्तसागरोपमलक्षणया (णायाश्च) मीलने एतत्संख्यासंभवादिति ॥ ३६९ ॥

दस अयराइँ जहएणा, पढमे पयरम्मि लंतगस्स ठिती ।
उक्कोसा दस अयरा, चत्तारि य पंचभागा उ ॥ ३७० ॥

दशातराणि जघन्या प्रथमे प्रतरे लान्तकस्य स्थितिः । उत्कृष्टा दशातराणि चत्वारि च पञ्चभागाः ' तुः ' पूर्ववत् ॥ ३७० ॥

चउरुत्तरिया वुड्ढी, बितियाओ आरभेत्तु भागेहिं ।
करणं ता णेयव्वं, चोद्दस अयराइँ पंचमए ॥ ३७१ ॥

' चतुरुत्तरिका ' प्रतिप्रतरं पञ्चभागचतुष्टयोपलक्षणा वृद्धिर्द्वितीयास्प्रस्तटादारभ्य भागैस्ततः करणं तावन्नेतव्यं यावच्चतुर्दशातराणि पञ्चमके प्रतर इति, विंशतिप्रमाणानां पञ्चभागानां दशानां च प्राक्कल्पस्थितिसागरोपमाणां मीलने एतत्संख्यासंभवादिति ॥ ३७१ ॥

चोद्दस अयर जहएणा, पढमे पयरम्मि ठिइ महासुक्के ।
ते चेव उ उक्कोसा, तिगिणि चउरभाग अएणे उ ॥३७२॥

चतुर्दशातराणि जघन्या प्रथमे प्रतरे [स्थितिः] महाशुक्रे । तान्येव च चतुर्दशसागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिस्त्रयश्चतुर्भागा अन्ये त्विति ॥३७२॥

एवं तिगवुड्ढीए, बितियाओ आरभेत्तु भागेहिं ।
करणं ता नेयव्वं, सत्तरसयरा चउत्थम्मि ॥ ३७३ ॥

एवं त्रिकवृद्ध्या द्वितीया[त्प्रस्तटा]दारभ्य भागैः करणं तावन्नेतव्यं यावत्सप्तदशातराणि चतुर्थे महाशुक्रप्रस्तट इति ॥ ३७३ ॥

सत्तरस जहएणा उ, पढमे पयरम्मि ठिइ सहस्सारे ।
ताई चिय उक्कोसा, चउत्थभागो मुणेयव्वो ॥ ३७४ ॥

सप्तदश जघन्या ' तु ' पूर्णे प्रथमे प्रतरे स्थिति सहस्रारे। तान्येव च सप्तदश सागरोपमाणि उत्कृष्टा स्थितिश्चतुर्थभाग सागरोपमम्यैकस्य मुणितव्य इति ॥ २७४ ॥

एगुत्तरवुड्ढीए, नेयव्व जा चउत्थयं पयरं।
अट्ठारस अयराइं, ठिइ उक्कोसा चउत्थम्मि ॥ २७५ ॥

' एकोत्तरवृद्धया ' एकैकस्य चतुर्भागस्योपचयेन नेतव्य यावच्चतुर्थक प्रतर तत्राष्टादशसागराणि स्थितिरुत्कृष्टा चतुर्थ इति ॥ २७५ ॥

चउपयरा आयम्मी, कप्पा चत्तारि आणयाईया।
अट्ठार जहन्नाई भागुत्तरवुड्ढि कलमाइ ॥ २७६ ॥

चतुष्प्रतरा आनत्या कल्पाश्चत्वार ' आनतादिका ' आनतप्राणताऽऽरणाऽच्युता। तत्रानतप्रतरचतुष्टयविमानेष्वित्यर्थ, अष्टादश जघन्या ' आइ ' त्ति आदिमप्रतरे। अथ ' भागुत्तर ' ति प्रतिप्रतरमपरा [पर] सागरोपम[चतु]र्भागाभ्यधिका ' वृद्धि ' जघन्यस्थितेरेवोपचयलक्षणाम्, विभक्तिलोपश्च प्राग्वत्, किम्? इत्याह—कल 'माइ' उक्तमानुत्कृष्टस्थितिरूपतया गणधरादिरिति। तत्र चतुर्थप्रतरे एकोनविंशतिसागरोपमलक्षणम्, चतुर्णां चतुर्भागानामष्टादशसागरोपमाणा च मीलने एतत्सख्यासम्भवात्। एव प्राणताऽऽरणाऽच्युतेष्वपि स्वजघन्यस्थितिमपेक्ष्य प्रतिप्रतर सागरोपमचतुर्भागवृद्ध्योत्कृष्टस्थितिभावना कार्येति ॥ २७६ ॥ अथैतेष्वेव जघन्यस्थितिमाह—

गुणवीसा संपुण्णा, इगवीस ठियाइया जहाक्कमसो।
नवपयरा भागुत्तरवुड्ढी जा उवरिगेवेज्जा ॥ २७७ ॥

एकोनविंशति 'संपुण्ण' त्ति सपूर्णा विंशतिरेव एकविंशतिर्जघन्या

स्थितिर्व्याख्याता 'यथाक्रमशः' यथासंख्यं प्राणताऽऽरणाऽच्युतेष्विति । अथ ग्रैवेयकाण्यधिकृत्याऽऽह—' नवप्रतराणि ' नव प्रतरा येषु तानि तथा सर्वग्रैवेयकाणि भागोत्तरवृद्ध्या एकैकसागरोपमचयलक्षणा (क्षणया) यावत् 'उवरिगेवेज्ज' त्ति उपरितनग्रैवेयकाणि यावन्नेतव्यानि, प्रथमग्रैवेयकादारभ्यैकैकसागरोपमवृद्ध्या पर्यन्तग्रैवेयके एकत्रिंशत्सागरोपमाणीत्यर्थ. ॥ ३७७ ॥ सांप्रतं ग्रन्थमुपसंहरन्नुपदेशमाह—

देविंदयाण लेसो, गुरूहिं मयरागरोसरहिएहिं ।
कहिओ घेत्तव्वो पुण, हासाइविकहरहिएहिं ॥ ३७८ ॥

[' देवेन्द्रकाणां '] विमानेन्द्रकापरनाम्नां ' लेशः ' वक्तव्यतांशरूपः, किम् ? इत्याह—' गुरु[भिः] ' सूत्रार्थप्रणयनपरैस्तीर्थंकरगणधरादिभिः 'मदरागद्वेषरहितैः' अहङ्काराभिष्वङ्गमत्सरपरित्यक्तैः 'कथितः' निरूपितः, ' ग्रहीतव्यः पुनः मया सांप्रतं कथ्यमानः 'हास्यादिविकथारहितैः ' उपहासविप्लवविरुद्धकथापरिहारिभिर्विनेयैरिति ॥३७८॥

॥ समाप्ता चेयं श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचिता देवेन्द्र नरकेन्द्रवृत्तिरिति ॥

अथ प्रशस्तिः ।

श्रीमच्चन्द्रकुलावतंसकमल श्रीमान् बृहत्सञ्ज्ञिते
गच्छेऽभूदिह सर्वदेवमुनिपश्चारित्रपात्रं परम् ।
विद्वल्लोकमनश्चमत्कृतिकृत पाण्डित्यतो विश्रुत-
स्तस्मादप्यजनि प्रभुर्व्रतवतां श्रीनेमिचन्द्राभिध ॥१॥
श्रीविनयचन्द्रनामाऽध्यापकशिष्यास्तदन्वये जाता ।
श्रीमुनिचन्द्रमुनीन्द्रास्तैरेषा विरचिता वृत्ति ॥ २ ॥
श्रीमच्चक्रेश्वरसूरिप्रमुखैरपरकोविदसहायैः ।
अणहिलपाटकनगरे विशोध्य नीता प्रमाणमियम् ॥ ३ ॥
प्रत्यक्षर निरूप्यास्य ग्रन्थमान विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभा (भां) सहस्रे द्वे पञ्चशती च नवाधिके ॥ ४ ॥
निष्पत्तिमागतेयं वैक्रमवर्षे ऽष्ट्यत्सरे षष्ठ्याम् ।
ज्येष्ठाया तु सकृष्णे सोऽभिक्रमोऽस्त्वसत्कुमतौ ॥ ५ ॥

॥ श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिकृतवृत्तियुतं
देवेन्द्रनरकेन्द्रकप्रकरणं
समाप्तम् ॥

उपयोगी पुस्तको ।

कुवलयमालाकथा—આ કથા દાક્ષિણ્યાંક શ્રીઉદ્યોતનસૂરિ એ પ્રાકૃત-ભાષામાં રચેલી છે ઉપરથી શ્રીરત્નપ્રભાસૂરિ એ સુંદર સરલ સંસ્કૃતમાં ગદ્ય પદ્ય મય રચી છે. આરંભિક સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓને માટે આ કથાનું વાચન અત્યંત લાભકારક છે.

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

चैत्यवन्दनमहाभाष्य—આ ગ્રંથ પ્રાકૃતમાં ગાથાબંધ શ્રીમાન્ શાન્તિ સૂરિ એ રચ્યો છે આ ગ્રંથમાં ચૈત્યવંદન વિધાન તેમજ ચૈત્યવંદન સૂત્રોનું સર્વાંગપૂર્ણ સહેતુક વિવેચન છે. આ ગ્રંથનો સર્વજન લાભ લઇ શકે એ ઉદ્દેશથી તેને છાયા તેમજ ઉપયોગી ટિપ્પન આદિથી વિભૂષિત કરવામાં આવેલ છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

पातञ्जलयोगदर्शन तथा योगविंशिकासटीक—આ બન્ને ગ્રંથો સાથે છપાવેલ છે. પહેલો महर्षि पतञ्जलि કૃત અને બીજો શ્રીહરિભદ્રસૂરિ કૃત છે બન્ને ગ્રંથની ટીકા રચનાર न्यायाचार्य श्रीमान् यशोविजयोपाध्याय છે આ બન્ને અલભ્ય ગ્રંથોને ઘણા પરિશ્રમથી શુદ્ધ કરી તૈયાર કર્યા છે. સાથે સંસ્કૃતના અનભ્યાસી તત્ત્વરસિકો આ ગ્રંથનો લાભ લઇ શકે એ હેતુથી તેનુ વિવેચન હીંદી ભાષામાં આપેલ છે. તેમજ યોગના વિષયમાં એક મહાન્ નિબંધ પણ આરંભમાં દાખલ કરેલ છે.

કિંમત ૧-૮-૦

प्राचीन जैन लेखसंग्रह द्वितीयभाग—આ ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય શ્રીમાન્ जिनविजयजी એ ઘણીજ યોગ્યતા પૂર્વક કર્યું છે. આ સંગ્રહમાં શત્રુંજય, ગિરનાર, આબુ. તારંગા આદિ મહાતીર્થોના લગભગ ૬૦૦ પુરાતન શિલાલેખો આપેલા છે પાછળ તેને લગતી ઉપયોગી વિસ્તૃત નોંધ આપેલી છે. આ ગ્રંથ કેવો ઉપયોગી છે તે સંબંધમાં વિશેષ નહીં જણાવતાં सरस्वती-साहित्य-बुद्धिप्रकाश આદિ માસિકોના તંત્રીઓના અભિપ્રાયો વાંચવાનીજ માત્ર ભલામણ કરીએ છીએ. આ ગ્રંથની માત્ર પાંચસો કોપી છપાવવામાં આવી છે જેમાંથી ઘણી ખરી તો ખપી ગઇ છે એટલે જેઓને આ ગ્રંથની આવશ્યકતા લાગે તેઓએ સમય ચૂકવો ન જોઇએ નહીંતો જેમ અત્યારે આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગની માગણી આવે છે પણ તે ખલાસ થઇ જવાથી ઘણા નિરાશ થયા છે— તેમ થશે મ્હોટું પુસ્તક તૈયાર થઇ ગયા પછી બીજી વખત તેની આવૃત્તિ થવી એ કેટલી અશક્ય છે તે કહેવાની આવશ્યકતા નહોય. આ ગ્રંથ ડેમી ૯૬ ફોરમનો અને સુશોભિત પાકા બાઇન્ડીંગથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે છતાં

કિંમત ૨-૮-૦